

Het EHRM en de strafuitvoering

De onmenselijke en vernederende behandeling van gedetineerden

Laurens Claes

Inhoud

I. Inleiding en probleemstelling	99	3.1.4. Aanpassen van de detentieomstandigheden aan de gezondheidstoestand	111
1. De strafuitvoering en de vrijheidsstraf	99	3.1.5. Gedetineerden met (ernstige) lichamelijke aandoeningen	113
2. Probleemstelling en afbakening	100	3.1.6. De problematiek van passief roken in de gevangenis	113
II. Onderzoeksvraag	101	3.1.7. Gedetineerden met een psychiatrische aandoening	114
III. De onmenselijke en vernederende behandeling van gedetineerden	101	3.1.8. Bewijs van de inadequate medische verzorging	114
1. Artikel 3 EVRM: verbod van foltering en mensonterende behandeling – situering	101	3.2. Situatie in België	114
2. Materiële detentieomstandigheden	102	3.2.1. De bevindingen van het CPT	114
2.1 Europese rechtspraak	102	3.2.2. Gezondheidszorg naar Belgische wetgeving. Waar knelt het schoentje?	115
2.1.1. Individuele celruimte en overbevolking	102	3.2.3. Onmenselijke behandeling van geïnterneerden in Belgische gevangenissen	116
2.1.2. Andere relevante detentieomstandigheden	103	4. Afzondering en cellulaire isolatie	118
2.1.3. Hygiëne en sanitaire voorzieningen in de cel	104	4.1. Europese rechtspraak	118
2.1.4. Bewijslast en -verdeling	104	4.1.1. Algemeen	118
2.2. Situatie in België	105	4.1.2. De aard van de afzondering	118
2.2.1. De bevindingen van het CPT: praemonitis, praemunitis ...	105	4.1.3. Andere toetsingscriteria	119
2.2.2. Straatsburg trekt eindelijk aan de alarmbel: de zaak Vasilescu	107	4.1.4. Procedurele waarborgen	119
2.2.3. Leefomstandigheden naar Belgische wetgeving en rechtspraak	107	4.2. Situatie in België	120
2.2.4. De roep om een wettelijke regeling inzake minimale dienstverlening voor gedetineerden	109	4.2.1. Van legaliteitscrisis naar een allesomvattende wettelijke regeling	120
3. Gezondheidszorg en medische voorzieningen	109	4.2.2. De vigerende regelgeving	120
3.1. Europese rechtspraak	109	4.2.3. De <i>Bamouhammad</i> -affaire	122
3.1.1. Algemene verplichtingen ten aanzien van bepaalde categorieën van gedetineerden	109	5. Behandeling door het gevangenispersoneel en medegedetineerden	122
3.1.2. Garanderen dat de gezondheidstoestand verenigbaar is met de detentie	110	5.1. Europese rechtspraak	122
3.1.3. Voorzien in de noodzakelijke medische zorgen	110	5.1.1. Dwangmaatregelen in de gevangenis: algemeen	122
		5.1.2. Het gebruik van handboeien ten aanzien van gedetineerden	123
		5.1.3. Het gebruik van neutraliserende middelen bij opstanden in de gevangenis: <i>a new issue arises</i>	123

5.1.4.	Onmenselijke behandeling door medegedetineerden	124
5.2.	Situatie in België	125
5.2.1.	Bevindingen van het CPT	125
5.2.2.	De Basiswet en het gebruik van dwang. Een pleidooi voor meer rechtszekerheid	125
6.	Naaktfouilles	126
6.1.	Europese rechtspraak	126
6.1.1.	Algemeen	126
6.1.2.	Gerechtafdigd door doelstellingen van veiligheid	126
6.1.3.	Uitgevoerd volgens adequate modaliteiten	126
6.2.	Situatie in België	127
6.2.1.	Van een duidelijk onderscheid tussen onderzoek aan de kledij en de naaktfouille ...	127
6.2.2.	Naar een 'volledig onderzoek aan de kledij' ...	127
6.2.3.	Tot een herinvoering van systematische naaktfouilles	128
IV.	Slotbeschouwing	128

I. Inleiding en probleemstelling

1. De strafuitvoering en de vrijheidsstraf

1. Een strafrechtelijke veroordeling zal in beginsel gepaard gaan met de uitvoering van de opgelegde straffen. Het is immers pas wanneer de veroordeelde zijn straf heeft ondergaan, dat de rekening met de maatschappij is vereffend.¹ De strafuitvoering neemt een aanvang bij het definitief in kracht gewijsde gaan van het vonnis of arrest.²

2. Overeenkomstig het principe van de scheiding der machten is uitsluitend de Koning belast met de uitvoering van de straffen. Het Wetboek van Strafvordering bepaalt dat de uitvoering van de straffen hoofdzakelijk wordt verzekerd door het Openbaar Ministerie (art. 165, 197 en 376 Sv.). In de praktijk wordt dit prerogatief opgedragen aan het Directoraat-generaal Uitvoering van Straffen en Maatregelen, één van de departementen van de Federale Overheidsdienst Justitie.³

3. In dit werk zal de nadruk worden gelegd op de uitvoering van de vrijheidsstraf en meer specifiek de interne rechtspositie van gedetineerden. Deze elementen maken deel uit van het penitentiair recht.⁴

¹ F. COLLIN, *Strafrecht*, Brussel, Larcier, 1948, 289.

² F. VERBRUGGEN en R. VERSTRAETEN, *Strafrecht en strafprocesrecht voor bachelors*, Antwerpen, Maklu, 2007, 458.

³ M. VERDUSSEN, *Contours et enjeux du droit constitutionnel pénal*, Brussel, Bruylant, 1995, 465-466.

⁴ L. DUPONT en R. VERSTRAETEN, *Handboek Belgisch Strafrecht*, Leuven, Acco, 1990, 51-53; Y. VAN DEN BERGE, *Uitvoering van*

4. Vooraleer de probleemstelling te schetsen, sta ik kort stil bij de hedendaagse notie van de 'vrijheidsstraf'. In de doctrine worden verschillende definities naar voren geschoven.

DUPONT heeft het over het verlies van de fysieke vrijheid, die noodzakelijkerwijze leidt tot inbreuken op de gewone rechtspositie ingevolge de vrijheidsbeperkingen, de dwangmaatregelen en de orde- en tuchtmaatregelen die voor de handhaving van een penitentiair gemeenschaps- of afzonderingsregime noodzakelijk zijn.⁵ Voor een wettelijke definitie dient te worden teruggegrepen naar de Basiswet betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van gedetineerden, die gewag maakt van "het geheel of gedeeltelijk verlies van de vrijheid van komen en gaan en de daarmee onlosmakelijk verbonden vrijheidsbeperkingen".⁶ Behoudens de door of krachtens de wet bepaalde uitzonderingen wordt een vrijheidsstraf ten uitvoer gelegd door opsluiting in een gevangenis van de persoon ten aanzien van wie deze straf is uitgesproken.⁷ Bijgevolg wordt zij beschouwd als de zwaarste straf in onze maatschappij. Mensen worden niet langer 'vogelvrij' verklaard zodra zij opgesloten worden in een gevangenis.⁸

5. De vrijheidsstraf werd slechts veralgemeend ter gelegenheid van de codificatie van het strafrecht in het begin van de 19de eeuw.⁹ In zijn oorspronkelijke vorm maakte het Strafwetboek gewag van drie categorieën van straffen waaraan vrijheidsbenaming inherent is: de opsluiting als hoofdstraf in criminele zaken van gemeen recht, de hechtenis als hoofdstraf in criminele zaken voor politieke misdrijven en de gevangenisstraf als correctionele hoofdstraf of hoofdstraf in politiezaken.¹⁰

6. Een aantal maatregelen vallen echter niet onder de noemer van de vrijheidsstraffen. Zo besliste het Hof van Cassatie dat de internering op grond van artikel 7 van de Wet Bescherming Maatschappij geen strafuitspraak inhoudt maar wel een beveiligingsmaatregel van onbepaalde duur ter vervanging van een straf.¹¹ Daarnaast mag de rechtsfiguur van de voorlopige hechtenis niet tot de vrijheidsstraffen worden

vrijheidsstraffen en rechtspositie van gedetineerden, Gent, Larcier, 2006, 3.

⁵ L. DUPONT en R. VERSTRAETEN, *Handboek Belgisch Strafrecht*, Leuven, Acco, 1990, 1041.

⁶ Art. 9 wet 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van gedetineerden, BS 1 februari 2005 (hierna: Wet Dupont). Deze definitie is ontleend aan het Voorontwerp van het Strafwetboek (Eindverslag van de commissie "basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden", *Parl.St.* Kamer 2000-01, nr. 1076/001, 57).

⁷ J. ROZIE, "Naar de vrijheidsstraf als *ultimum remedium*: een weg bezaaid met wolfjizers en schietgeweren" in NC 2015, 1-14 (2).

⁸ F. VERBRUGGEN en Y. VAN DEN BERGE, "Te-recht-gesteld: de interne rechtspositie van gedetineerden" in *Lexécution des peines*, Brussel, La Charte, 2006, 231-279 (233).

⁹ F. COLLIN, *Strafrecht*, Brussel, Larcier, 1948, 209-212.

¹⁰ J. NIJPELS, *Législation criminelle de la Belgique ou commentaires et compléments du code pénal belge*, Brussel, Bruylant, 1867-1870, Tome I, 58.

¹¹ Cass. 11 maart 1987, *Rev.dr.pén.* 1987, 703.

gerekend.¹² Valt daarentegen wel binnen de categorie van de ‘vrijheidsstraffen’: de vervangende gevangenisstraf die subsidiair wordt opgelegd en die enkel ten uitvoer kan worden gebracht wanneer blijkt dat de straf die in hoofddeorde werd uitgesproken, geen of geen volledige uitwerking krijgt.¹³

2. Probleemstelling en afbakening

7. Het uitgangspunt doorheen dit werk wordt gevormd door het eindrapport van het Europees Comité voor de Preventie van Foltering en Onmenselijke of Vernederende Behandeling of Bestrafing (CPT) naar aanleiding van haar zesde bezoek aan België tussen 23 april en 27 april 2012.¹⁴ Een aantal weken voor de aanvang van de recente stakingsgolf in de Belgische gevangenissen publiceerde het CPT tevens haar rapport over het laatste periodieke bezoek aan ons land tussen 24 september en 4 oktober 2013.¹⁵ Wat de materiële detentieomstandigheden aangaat, vertonen de bevindingen en aanbevelingen in beide rapporten grote gelijkenissen. Of anders gezegd: “*L’histoire se répète*”.

8. Het Comité werd in 1987 opgericht in de schoot van de Raad van Europa. Zij bezoekt op periodieke of *ad hoc* basis plaatsen waar mensen van hun vrijheid worden beroofd in de lidstaten van de Raad van Europa.¹⁶

9. Haar bevindingen hebben betrekking op het *ad hoc* bezoek aan drie Belgische gevangenissen, nl. de penitentiaire inrichtingen in Sint-Gillis, Vorst en Andenne. Het bezoek aan ons land was ingegeven door een dubbele doelstelling: enerzijds achtte het CPT een onderzoek noodzakelijk naar de heersende detentieomstandigheden in voormelde penitentiaire inrichtingen, in het bijzonder naar de gevolgen van de overbevolking; anderzijds diende zij de problematiek te behandelen naar aanleiding van de stakingen van het gevangenispersoneel en andere vormen van sociaal protest te midden van de penitentiaire inrichtingen.¹⁷ De crisissituatie in

de Belgische gevangenissen – in het bijzonder in het arresthuis van Vorst – was een impuls voor het *ad hoc*-bezoek aan ons land. Vanaf eind 2011 steeg de overbevolking naar recordhoogtes en verslechterde het leefklimaat in de instelling.¹⁸

10. In haar rapport kaart het Comité de groeiende overpopulatie in de Belgische gevangenissen en de afwezigheid van maatregelen aan die het aantal gedetineerden structureel dienen te verminderen. Ze onderstreept dat “*de overpopulatie van gedetineerden niet enkel afschuwelijke detentieomstandigheden impliceert, waaronder de combinatie van geweld en een gebrek aan privacy, maar tevens de gedetineerden van bepaalde fundamentele rechten berooft*.”¹⁹ In de loop van dit werk zullen de concrete pijnpunten nader worden toegelicht.

11. De minister van Justitie lijkt in zijn beleidsverklaring Justitie op het eerste gezicht gehoor te geven aan de kritiek van het Comité. De beleidsnota maakt gewag van de uitwerking van een nieuw langetermijnbeleid, dat zowel de renovatie, de vervanging alsook de uitbreiding van de bestaande gevangenisstructuur kan inhouden. Naast het bijbouwen van gevangenisinfrastructuur, stelt de minister dat ook andere maatregelen noodzakelijk zijn ter bestrijding van de overbevolking in de Belgische gevangenissen. Zo wordt de bijsturing van de Basiswet van 2005 vooropgesteld, waarna deze volledig in werking kan treden. Aandachtspunten zijn onder meer de menselijke waardigheid, de re-integratie van gedetineerden en tegelijkertijd het bijbrengen van voldoende verantwoordelijkheidszin tijdens hun detentie.²⁰

12. Op een parlementaire vraag naar het vooropgestelde doel bij de aanpassingen van de Basiswet repleceerde de minister van Justitie dat nog niet alle bepalingen van de wet van 12 januari 2005 in werking zijn getreden. Het betreft de bepalingen inzake het toezicht van het gevangeniswezen (art. 14-34), de arbeid (art. 81-86), de gezondheidszorg (art. 87-101), het recht om klacht in te dienen (art. 147-166) en de planning van de detentie (art. 35-40). De beleidsverklaring voorziet in de volledige uitvoering van de wet om de rechten en plichten van de gedetineerden te waarborgen.²¹

13. Niettegenstaande de ambitieuze doelstellingen van de minister van Justitie, kan men er niet omheen dat België

¹² R. DECLERCQ, *Beginselen van de strafrechtspleging*, Antwerpen, Kluwer, 2014, 485-488.

¹³ J. ROZIE, “Naar de vrijheidsstraf als *ultimum remedium*: een weg bezaaid met wolfjizers en schietgeweren”, *NC* 2015, afl. 1, 1-14 (2).

¹⁴ Rapport au Gouvernement de la Belgique relatif à la visite effectuée en Belgique par le Comité européen pour la prévention de la torture et des peines ou traitements inhumains ou dégradants (CPT) du 23 au 27 avril 2012, *CPT/inf (2012) 36, Straatsburg, Raad van Europa, 13 december 2012*, www.cpt.coe.int/documents/bel/2012-36-inf-fra.pdf.

¹⁵ Voor een bespreking van dit rapport zie V. EECHAUDT, “Geen woorden maar daden. Het Europees anti-foltercomité (CPT) neemt het Belgische tuchtregime (opnieuw) op de korrel”, *Fatik* 2016, nr. 150, 4-9.

¹⁶ T. DAEMS en L. ROBERT, “Europees toezicht op vrijheidsberoving in België”, *Fatik* 2009, nr. 123, 19-24.

¹⁷ Rapport au Gouvernement de la Belgique relatif à la visite effectuée en Belgique par le Comité européen pour la prévention de la torture et des peines ou traitements inhumains ou dégradants (CPT) du 23 au 27 avril 2012, *CPT/inf (2012) 36, Straatsburg, Raad van Europa, 13 december 2012*, 7.

¹⁸ T. DAEMS, “Montesquieu in Brussel: over het eerste *ad hoc*-bezoek van het Europese antifoltercomité aan België”, *Fatik* 2013, nr. 137, 11-16 (11).

¹⁹ Communiqué de presse: Le Comité anti-torture du Conseil de l’Europe publie un rapport sur la Belgique, *Straatsburg, Raad van Europa, 13 december 2012*, www.cpt.coe.int/documents/bel/2012-12-13-fra.htm.

²⁰ Algemene Beleidsnota Justitie, *Parl. St.* Kamer 2014-15, nr. 588/029, 10.

²¹ Vraag om uitleg van de heer Philippe Goffin aan de Minister van Justitie over “de herziening van de basiswet betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden”, *Hand.* Kamer 2014-15, 7 januari 2015, nr. 54/COM049, 14.

regelmatig op de vingers wordt getikt door het Europees Hof voor de Rechten van de Mens. Zeer recent nog werd de Belgische Staat veroordeeld wegens onmenselijke en vernederende behandeling van een gedetineerde. De combinatie van 43 verplaatsingen tussen verschillende gevangenissen op zeven jaar tijd, het herhaaldelijk onderwerpen aan uitzonderingsregimes zoals cellulair isolatie, het niet voorbereiden van een therapie en de weigering om de straf aan te passen ondanks de verslechterde gezondheidstoestand van de gedetineerde, gaf aanleiding tot een miskenning van artikel 3 EVRM.²²

14. Het CPT-rapport is voornamelijk gericht op preventie: het detecteert risicosituaties die aanleiding kunnen geven tot menonwaardige detentie, maar het laat zich niet in met de interpretatie van het EVRM. Zo zal het CPT staten niet kunnen veroordelen wegens mensenrechtenschendingen. Die bevoegdheid komt uitsluitend aan het Mensenrechtenhof toe.²³ Nochtans mag de invloed van het voorliggend rapport op de toekomstige rechtspraak van het EHRM ten aanzien van België niet worden onderschat. Het EHRM kent sinds 2001 aan de CPT-bevindingen een definitieve plaats toe en lijkt zijn benaderingen vaak expliciet in zijn rechtspraak over te nemen.²⁴

15. In de volgende hoofdstukken zal worden getracht om de nationale regelgeving en rechtspraak inzake de interne rechtspositie van gedetineerden te toetsen aan de rechtspraak van het EHRM. In zijn arrest *Hirst v. United Kingdom* heeft het Hof immers benadrukt dat gedetineerden alle fundamentele rechten en vrijheden blijven genieten zoals vervat in het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens.²⁵

II. Onderzoeksvraag

16. De vraag naar de accuraatheid van de mensenrechtenbescherming van gedetineerden in ons nationaal recht staat centraal in dit werk. Concreet rijst de vraag of het huidige regime in overeenstemming is met de visie van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens, teneinde een onmenselijke of vernederende behandeling van gedetineerden in de Belgische gevangenissen te voorkomen. Een analyse van de

²² EHRM 17 november 2015, *Bamouhammad/Belgium*, <http://hudoc.echr.coe.int/>, § 155.

²³ F. KRENC en S. VAN DROOGHENBROECK, “Les droits du détenu dans la jurisprudence récente de la Cour Européenne des Droits de l’Homme” in *Droit et Justice: le nouveau droit des peines: statuts juridiques des condamnés et tribunaux de l’application des peines*, Brussel, Bruylant, 2007, 24-25.

²⁴ EHRM 6 maart 2001, *Dougoz/Greece*, <http://hudoc.echr.coe.int/>, § 46; G. SMAERS, “De ontwikkeling van een Europees bewustzijn rond rechten van gedetineerden” in E. BREMS, S. SOTTIAUX, P. VANDEN HEEDEN en W. VANDENHOLE, *Vrijheden en vrijheidsbeneming: mensenrechten van gedetineerden*, Antwerpen, Intersentia, 2005, 1-18 (13).

²⁵ EHRM 6 oktober 2005, *Hirst/United Kingdom*, <http://hudoc.echr.coe.int/>, §§ 69-70.

actuele stand van de rechtspraak (2010-heden) zal ons toelaten hierop een antwoord te formuleren. De klemtoon zal dus liggen op artikel 3 EVRM, gezien de ruime draagwijdte van het artikel en het onnoemelijk aantal arresten van het EHRM. Ten slotte mag het belang van dit artikel voor de rechtspraktijk niet worden onderschat.

III. De onmenselijke en vernederende behandeling van gedetineerden

1. Artikel 3 EVRM: verbod van foltering en mensonterende behandeling – situering

17. Het verbod van foltering en onmenselijke en vernederende behandeling in artikel 3 EVRM is absoluut en laat geen ruimte voor uitzonderingen, zelfs niet in de moeilijkste omstandigheden.²⁶ Artikel 3 EVRM beschermt gedetineerden tegen behandelingen of straffen die ‘onmenselijk of vernederend’ zijn. Een behandeling wordt als ‘onmenselijk’ aangemerkt indien ze werd beraamd, gedurende uren aan een stuk werd toegepast en daadwerkelijk lichamelijke letsels of intens fysiek of mentaal leed heeft veroorzaakt.²⁷ Het EHRM spreekt van een ‘vernederende’ straf of behandeling indien ze gevoelens van angst of minderwaardigheid opwekt die het morele of fysieke weerstandsvermogen van het individu mogelijkerwijze kunnen breken²⁸ of indien het een persoon ertoe drijft te handelen tegen zijn wil of geweten.²⁹

18. Volgens de vaste rechtspraak van het EHRM dient een slechte behandeling, om binnen de actieradius van artikel 3 EVRM te vallen, een “minimumdrempel van ernst” te hebben bereikt. Bij de beoordeling van dat minimum houdt het Hof rekening met een geheel van omstandigheden, met name de duur van de behandeling, de fysieke en mentale gevolgen ervan, alsook in bepaalde gevallen met het geslacht, de leeftijd en de gezondheidstoestand van het slachtoffer.³⁰

²⁶ EHRM 12 mei 2005, *Öcalan/Turkey*, § 179; EHRM 4 juli 2006, *Ramirez Sanchez/France*, §§ 115-116; EHRM 31 januari 2012, *M.S./Belgium*, § 122; EHRM 16 juli 2015, *Gégény/Hungary*, § 22; EHRM 1 september 2015, *Khlaifia and others/Italy*, § 128; F. KRENC en S. VAN DROOGHENBROECK, “Les droits du détenu dans la jurisprudence récente de la Cour Européenne des Droits de l’Homme” in *Droit et Justice: le nouveau droit des peines: statuts juridiques des condamnés et tribunaux de l’application des peines*, Brussel, Bruylant, 2007, 47-48; J. MURDOCH, *Le traitement des détenus: critères européens*, Straatsburg, Les Editions du Conseil de l’Europe, 2007, 121; W.-A. SCHABAS, *The European Convention on Human Rights*, New York, Oxford University Press, 2015, 168.

²⁷ EHRM 26 oktober 2000, *Kudla/Poland*, § 92; EHRM 19 april 2016, *Bagdonavičius/Lithuania*, § 71.

²⁸ EHRM 29 april 2002, *Pretty/United Kingdom*, § 52; EHRM 22 oktober 2015, *Sergey Antonov/Ukraine*, § 71; EHRM 15 december 2015, *Ivko/Russia*, § 92; EHRM 12 januari 2016, *Khayletdinov/Russia*, § 67.

²⁹ EHRM 11 juli 2006, *Jalloh/Germany*, § 68.

³⁰ EHRM 18 januari 1978, *Irland/United Kingdom*, § 162; EHRM 26 oktober 2000, *Kudla/Poland*, § 91-99; EHRM 19 april 2001,

19. Zodra personen van hun vrijheid zijn beroofd, hebben staten op grond van artikel 3 EVRM in de eerste plaats een negatieve verplichting om zich te onthouden van het berokken van ernstige schade.³¹ Voorts gaat artikel 3 EVRM gepaard met een positieve verplichting om te verzekeren dat elke gedetineerde wordt opgesloten in omstandigheden die in overeenstemming zijn met de menselijke waardigheid. De autoriteiten moeten garanderen dat de strafuitvoering de belanghebbende niet onderwerpt aan een lijden of beproeving die het onvermijdelijk leed dat inherent is aan de detentie, overstijgt. Rekening houdend met de praktische eisen van de gevangenneming, rust op de staat een verplichting om de gezondheid en het welzijn van de gedetineerde op adequate wijze te verzekeren.³²

20. De vraag of de behandeling door de autoriteiten tot doel had de gedetineerde te vernederen of te corrumperen, is een factor die kan meespelen in de beoordeling of de behandeling al dan niet vernederend is in de zin van artikel 3 EVRM.³³ De afwezigheid van dergelijke intentie sluit een schending van artikel 3 EVRM evenwel niet uit.³⁴ Bij de beoordeling van de detentieomstandigheden betreft het Europees Hof immers de cumulatieve gevolgen van de detentie, alsook de specifieke beweringen van de verzoeker.³⁵ Zo besliste zij in de zaak

Peers/Greece, § 67; EHRM 14 december 2004, *Gelfmann/France*, § 48; EHRM 2 november 2006, *Serifis/Greece*, § 32; EHRM 3 april 2012, *Verbinț/Romania*, § 63; EHRM 25 november 2014, *Vasilescu/Belgium*, § 106; EHRM 23 juli 2015, *Patranin/Russia*, § 65; EHRM 1 september 2015, *Khlaifia and others/Italy*, § 117; EHRM 26 januari 2016, *Cirnici/Romania*, § 46; EHRM 28 januari 2016, *Konstantinopoulos/Greece*, § 51; EHRM 1 maart 2016, *Andrey Lavrov/Russia*, § 50; EHRM 22 maart 2016, § 82; EHRM 17 mei 2016, *Nekrasov/Russia*, § 91.

³¹ EHRM 29 april 2002, *Pretty/United Kingdom*, § 50; EHRM 13 november 2012, *Hristozov and others/Bulgaria* § 111.

³² EHRM 26 oktober 2000, *Kudla/Poland*, § 94; EHRM 15 juli 2002, *Kalashnikov/Russia*, § 95; EHRM 15 januari 2004, *Sakkopoulos/Greece*, § 37; EHRM 13 juli 2006, *Povov/Russia*, § 208; EHRM 24 oktober 2006, *Vincent/France*, § 98; EHRM 22 oktober 2009, *Norbert Sikorski/Poland*, § 111; EHRM 5 april 2011, *Rahimi/Greece*, § 60; EHRM 4 december 2012, *Tzamalīs and others/Greece*, § 37; EHRM 8 januari 2013, *Torreggiani and others/Italy*, § 65; EHRM 4 november 2014, *Enășoiaie/Romania*, § 46; EHRM 26 januari 2016, *Cirnici/Romania*, § 46; EHRM 15 maart 2016, *Vidish/Russia*, § 26; Y. НАЕК, "De bescherming van gedetineerden in het kader van art. 3 EVRM" in E. BREMS, *Vrijheden en vrijheidsbeneming: mensenrechten van gedetineerden*, Antwerpen, Intersentia, 2005, 19-53 (37).

³³ EHRM 10 februari 1983, *Albert and Le Compte/Belgium*, *Series A. nr. 58*, p 13, § 22; EHRM 16 december 1997, *Raninen/Finland*, § 55.

³⁴ EHRM 16 december 1999, *V./United Kingdom*, § 71; EHRM 19 april 2001, *Peers/Greece*, § 74; EHRM 4 februari 2003, *Van der Ven/The Netherlands*, § 48; EHRM 1 september 2015, *Khlaifia and others/Italy*, § 118; EHRM 13 oktober 2015, *Manea/Romania*, § 68; EHRM 2 juni 2016, *Yunusova and Yunusov/Azerbaidjan*, § 137; N. MOLE, *Handbook on values for life in a democracy*, Straatsburg, Editions du Conseil de l'Europe, 2008, 101.

³⁵ EHRM 6 maart 2001, *Dougoz/Greece*, § 46; EHRM 4 juli 2006, *Ramirez Sanchez/France*, §§ 118-119; EHRM 19 februari 2009, *A. and Others/United Kingdom*, § 128; EHRM 13 november 2014, *Bahnă/Romania*, § 44; EHRM 10 maart 2015, *Vargo and others/*

Bahnă v. Romania dat een gebrek aan persoonlijke ruimte in de cel van de verzoeker, gecombineerd met een tekort aan bedden en de beweringen inzake de overbevolking in de gevangenis, volstond om te besluiten tot een miskenning van artikel 3 EVRM.³⁶ Ook de duur van de periode dat de gedetineerde werd blootgesteld aan de bewuste omstandigheden is een element dat het Hof in zijn beoordeling betreft.³⁷

2. Materiële detentieomstandigheden

2.1 Europese rechtspraak

2.1.1. Individuele celruimte en overbevolking

21. Een analyse van de rechtspraak van het EHRM leert ons dat het probleem van overbevolking een prominente plaats inneemt. Het aspect van een extreem gebrek aan ruimte in de individuele gevangenis weegt zwaar door in het onderzoek naar het vernederend karakter van de detentieomstandigheden in het licht van artikel 3 EVRM.³⁸ Wanneer de gevangenispopulatie een bepaald niveau heeft bereikt, kent het Hof aan het plaatsgebrek een centrale rol toe.³⁹ Een flagrante overbevolking in de gevangenis, zoals vastgesteld in de rapporten van het CPT, volstaat reeds op zichzelf om tot een schending van artikel 3 EVRM te besluiten.⁴⁰ Overbevolking zal veelal een doorslaggevende rol spelen indien de gedetineerde over minder dan 3 m² individuele oppervlakte beschikt.⁴¹

Hungary, §§ 89-92; EHRM 26 januari 2016, *Cirnici/Romania*, § 53.

³⁶ EHRM 13 november 2014, *Bahnă/Romania*, §§ 43-53. Zie in gelijkaardige zin: EHRM 21 juni 2016, *Eze/Romania*, § 56.

³⁷ EHRM 15 juli 2002, *Kalashnikov/Russia*, § 102; EHRM 18 januari 2005, *Kehayov/Bulgaria*, § 64; EHRM 8 november 2005, *Alver/Estonia*, § 50; EHRM 10 januari 2012, *Ananyev and others/Russia*, § 142; EHRM 23 juli 2013, *Aden Ahmed/Malta*, § 86; EHRM 7 april 2015, *Adrian Radu/Romania*, § 28; EHRM 16 juli 2015, *Gégény/Hungary*, § 23; EHRM 7 april 2016, *Ali Cheema and others/Greece*, § 54.

³⁸ EHRM 7 april 2005, *Karalevicius/Lithuania*, § 36; EHRM 17 oktober 2013, *Vladimir Belyayev/Russia*, § 30.

³⁹ EHRM 7 april 2005, *Karalevicius/Lithuania*, § 39; EHRM 28 januari 2016, *Patrikis and others/Greece* § 44; EHRM 26 januari 2016, *Cirnici/Romania*, § 43; EHRM 15 maart 2016, *Rebegea/Romania*, § 35.

⁴⁰ EHRM 21 december 2010, *Colesnicov/Romania*, §§ 78-82; EHRM 17 juli 2012, *Budaca/Romania*, §§ 40-45; EHRM 4 december 2012, *Tzamalīs and others/Greece*, §§ 39-41; EHRM 4 december 2012, *Nieciecki/Greece*, §§ 51-52; EHRM 28 april 2015, *Cojan/Romania*, §§ 16-19; EHRM 25 juni 2015, *Lutanyuk/Greece* §§ 40-45; EHRM 16 juli 2015, *Ciprian Vladut and Ionan Florin Pop/Romania*, §§ 57-63; EHRM 22 september 2015, *Bordenciu/Romania*, §§ 26-33; EHRM 20 oktober 2015, *Şakar and others/Turkey*, § 36; EHRM 25 februari 2016, *Adiele and others/Greece*, § 46.

⁴¹ EHRM 1 maart 2012, *Dmitriy Sazonov/Russia*, §§ 31-32; EHRM 4 december 2012, *Nieciecki/Greece*, §§ 49-51; EHRM 12 december 2013, *Kanakis/Greece*, §§ 106-107; EHRM 8 juli 2014, *Dulbastru/Romania*, §§ 34-35; EHRM 31 juli 2014, *Tatishvili/Greece*, § 43; EHRM 5 juni 2014, *Tereshchenko/Russia*, §§ 83-84; EHRM 28 oktober 2014, *Slusarczyk/Poland*, §§ 136-

22. Met betrekking tot de individuele celruimte heeft het Europees Hof in het basisarrest *Ananyev* drie voorwaarden geformuleerd die als maatstaf moeten dienen bij de vaststelling of artikel 3 EVRM al dan niet is geschonden: a) elke gedetineerde dient te beschikken over een individuele slaappleats in zijn cel; b) elke gedetineerde moet minstens 3 m² celruimte te zijner beschikking hebben en c) de totale oppervlakte van de cel moet de gedetineerden toelaten om zich vrij te kunnen bewegen tussen het meubilair. De afwezigheid van een van deze elementen creëert een sterk vermoeden dat de detentieomstandigheden bijdragen tot een vernederende behandeling.⁴² In de zaak *Torreggiani* deelden drie verzoekers hun cel van 9 m² met twee andere gedetineerden, waardoor zij elk over een individuele ruimte van 3 m² beschikten. Niettemin was het Hof van oordeel dat de ruimte sterk werd beperkt door de aanwezigheid van meubilair in de cel.⁴³ Het lijkt er dus op dat voormelde voorwaarden cumulatief moeten worden getoetst.

23. Evenwel heeft het Hof in een reeks uitspraken geoordeeld dat de beperkte slaapruiimte kan worden gecompenseerd door de vrijheid van beweging die gedetineerden gedurende de hele dag genieten.⁴⁴ Het Hof heeft overwogen dat de persoonlijke ruimte moet worden beoordeeld in de context van het toepasselijke detentieregime, dat erin voorziet dat gedetineerden kunnen genieten van een bredere vrijheid van beweging gedurende de hele dag vergeleken met andere detentieregimes en dit vanwege hun onbelemmerde toegang tot natuurlijk licht en lucht.⁴⁵ Dit gegeven kan volgens het Hof een voldoende compensatie vormen voor de karige ruimte per gedetineerde.⁴⁶ Die compensatie was althans niet voorhanden in *Yarashonen v. Turkey*. De gedetineerde had niet alleen geen toegang tot de buitenlucht, hij kon zelfs geen tijd doorbrengen in de kantine door een tekort aan plaatsen. Hij moest maandenlang noodgedwongen in zijn overbevolkte slaapruiimte verblijven.⁴⁷

2.1.2. Andere relevante detentieomstandigheden

24. Zelfs in de gevallen waarin aan de *Ananyev*-criteria is voldaan en de celgenoten aldus over voldoende individuele ruimte beschikken, zijn volgens het Europees Hof andere

fysieke detentieomstandigheden relevant om de verenigbaarheid met artikel 3 EVRM na te gaan.⁴⁸ Er kan worden gedacht aan de toegang tot lichaamsbeweging buiten de cel, de beschikbaarheid van ventilatie, de geschiktheid van verwarmingsregelingen, de mogelijkheid van privé toiletgebruik, de naleving van de basisvoorschriften inzake hygiëne en sanitair en de mentale en fysieke toestand van de gedetineerde.⁴⁹ Voorbeelden van omstandigheden die problematisch zijn in het licht van artikel 3 EVRM zijn onder meer de afwezigheid van geschikte meubelen, slechte sanitaire voorzieningen of een tekort aan toiletten en wastafels, de aanwezigheid van enkel koud water voor de persoonlijke hygiëne, de beperkte toegang tot warme douches en de aanwezigheid van ongedierte.⁵⁰ Ook problemen in verband met de voeding van gedetineerden neemt het EHRM in acht.⁵¹ In *Konstantinopoulos v. Greece* waren de aangeboden voedingsmiddelen weinig gevarieerd en van slechte kwaliteit. Bovendien werden deze verkocht aan exorbitante prijzen terwijl de gedetineerden slechts over een beperkt budget beschikten. In combinatie met het probleem van overbevolking en de beweringen van de verzoekers werd de minimumdrempel van ernst overschreden.⁵²

25. In tal van arresten klaagt het Europees Hof de beperkte duur van de toegelaten lichaamsbeweging in open lucht aan als een factor die de toestand van de verzoeker verzaart indien hij de rest van de dag in een benauwde cel zonder bewegingsvrijheid moet doorbrengen.⁵³ Recentelijk werd Roemenië verscheidene keren veroordeeld wegens een schending van artikel 3 EVRM, onder meer door de ontoereikende duur van de wandelingen die aan gedetineerden werd toegestaan.⁵⁴ Ook de vraag of de faciliteiten buiten de celmuren voldoende ruim zijn en waar mogelijk zijn voorzien van een schuilplaats tegen felle weersomstandigheden neemt

⁴⁸ EHRM 19 april 2001, *Peers/Greece*, §§ 70-72; EHRM 28 januari 2016, *Patrikis and others/Greece*, § 45.

⁴⁹ EHRM 10 januari 2012, *Ananyev and others/Russia*, § 149; EHRM 4 december 2012, *Tzamalīs and others/Greece*, §§ 38-40; EHRM 23 juli 2013, *Aden Ahmed/Malta*, § 88; EHRM 28 november 2013, *Sergey Babushkin/Russia*, § 50; EHRM 4 december 2014, *Lonić/Croatia*, § 71; EHRM 16 juli 2015, *Gégény/Hungary*, § 24.

⁵⁰ EHRM 24 juli 2012, *Iakov Stanciu/Roumania*, § 175; EHRM 30 juni 2015, *Serçe/Romania*, § 43; EHRM 2 februari 2016, *Drăgan/Romania*, § 72.

⁵¹ EHRM 10 mei 2007, *Modârcă/Moldava*, § 11; EHRM 28 januari 2016, *Konstantinopoulos/Greece*, §§ 47-54.

⁵² Niettemin stelde het Hof geen schending van art. 3 EVRM vast, omdat de verzoekers hadden nagelaten hun individuele situatie toe te lichten (EHRM 28 januari 2016, *Konstantinopoulos/Greece*, §§ 47-54).

⁵³ EHRM 21 december 2010, *Gladkiy/Russia*, § 69; EHRM 27 januari 2011, *Yevgeniy Alekseyenko/Russia*, § 88; EHRM 4 december 2012, *Tzamalīs and others/Greece*, §§ 44-45; EHRM 25 april 2013, *Canali/France*, § 51; EHRM 19 december 2013, *Tunis/Estonia*, § 45.

⁵⁴ EHRM 1 juli 2014, *Mihăilescu/Romania*, § 57; EHRM 4 november 2014, *Enășoai/Romania*, § 50; EHRM 13 oktober 2015, *Manea/Romania*, § 67.

140; EHRM 13 november 2014, *Papakonstantinou/Greece*, § 60; EHRM 10 maart 2015, *Varga and others/Hungary*, § 75.

⁴² EHRM 10 januari 2012, *Ananyev and others/Russia*, § 148; EHRM 4 december 2014, *Požaić/Croatia*, § 50.

⁴³ EHRM 8 januari 2013, *Torreggiani and others/Italy*, § 75. Zie in dezelfde zin: EHRM 5 juli 2016, *Bandur/Hungary*, § 40.

⁴⁴ EHRM 24 juli 2001, *Valasinas/Lithuania*, §§ 103 en 107; EHRM 3 mei 2016, *Abdi Mahamud/Malta*, § 81.

⁴⁵ EHRM 4 december 2014, *Požaić/Croatia*, § 51.

⁴⁶ EHRM 24 juli 2001, *Valasinas/Lithuania*, §§ 103-107; EHRM 16 december 2004, *Nurmagomedov/Russia*; EHRM 10 september 2009, *Shkurenko/Russia*; EHRM 4 december 2014, *Požaić/Croatia*, § 51.

⁴⁷ EHRM 24 juni 2014, *Yarashonen/Turkey*, § 78-81. Zie voor een recentere toepassing: EHRM 23 juni 2016, *Truten/Ukraine*, §§ 50-54; EHRM 23 juni 2016, *Kleutin/Ukraine*, §§ 83-88.

het Hof mee in zijn beoordeling.⁵⁵ Daarnaast zijn de fysieke kenmerken niet onbelangrijk. Het Hof neemt bv. geen genoegen met een buitenkoer die slechts twee vierkante meter groter is dan de cel, omgeven door muren van drie meter hoog en bedekt met metalen balken en een dik net.⁵⁶

26. Verder zijn voldoende verlichting en geschikte temperaturen essentiële vereisten waaraan de individuele cel moet voldoen. In een aantal zaken bevond het Hof de behandeling van de gedetineerde in strijd met artikel 3 EVRM ten gevolge van onvoldoende verlichte cellen, al dan niet in combinatie met overbevolking of een gebrek aan activiteiten buiten de cel.⁵⁷ In *Vlasov v. Russia* was de cel van de verzoeker zelfs niet uitgerust met een raam in de eigenlijke betekenis. In de plaats daarvan was de inkeping in de muur voorzien van semi-transparante kubussen, waardoor geen ruimte werd gelaten voor frisse lucht. De dichte en zware metalen vensterluiken verhinderden bovendien de blootstelling aan daglicht. Om tot een miskenning van artikel 3 EVRM te besluiten, hield het Hof rekening met het gegeven dat lichaamsbeweging buiten de cel slechts een uur per dag werd toegelaten en dat *Vlasov* de rest van de dag in zijn cel moest doorbrengen.^{58, 59}

27. Te hoge temperaturen in de cel kunnen volgens het EHRM, al dan niet in samenhang met andere factoren zoals overbevolking, een vernederende behandeling opleveren.⁶⁰ In een Sloveense gevangenis moesten de gedetineerden tijdens de zomer in hun cel temperaturen tot meer dan 30 graden doorstaan en konden zij enkel de ramen openen of gebruikmaken van een persoonlijke ventilator.⁶¹ Omgekeerd hebben ook te koude cellen een vernederende behandeling in de zin van artikel 3 EVRM opgeleverd. In *Enășoiaie v. Romania* was de cel van de gedetineerde zelfs niet voorzien van centrale verwarming tijdens het winterseizoen. Door de extreme koude moesten de gedetineerden een beroep doen op hun familieleden om warmere dekens te krijgen.⁶²

2.1.3. Hygiëne en sanitaire voorzieningen in de cel

28. Wat de sanitaire installaties en de hygiëne betreft, herinnert het Hof er in recente rechtspraak aan dat de toegang tot aanvaardbare toiletten op eender welk tijdstip en het behoud van een goede hygiënische toestand essentiële

elementen zijn die deel uitmaken van een menswaardige omgeving. Gedetineerden dienen te genieten van een eenvoudige toegang tot sanitaire voorzieningen die hun privacy waarborgen.⁶³ In *Canali v. France* dienden de verzoeker en zijn celgenoot gebruik te maken van toiletten op de kamer, in elkaars aanwezigheid, zonder tussenwand en gescheiden door een klein muurtje en een gordijn. Deze tekortkomingen hadden bij de verzoeker gevoelens van wanhoop en minderwaardigheid uitgelokt die eigen zijn aan een vernederende en kleinerende behandeling.⁶⁴ Met betrekking tot de hygiënische toestand in gevangencellen stuitte het Europees Hof in *Gégény v. Hungary* op een situatie waarin de gedetineerden hun maaltijd dienden te consumeren op enkele meters van de toiletten in hun cel. De leefruimte was slechts door een gordijn gescheiden van de toiletten. In combinatie met de overbevolking bevond het EHRM deze situatie in strijd met artikel 3 EVRM.⁶⁵ In *Szafrański v. Poland* daarentegen werd gesteld dat een onvoldoende afscheiding tussen de toiletten en de rest van de cel op zichzelf geen vernederende behandeling opleverde, omdat de cellen behoorlijk verlicht en verlucht werden, van voldoende beddengoed waren voorzien en de gedetineerde toegang had tot verschillende activiteiten buiten zijn cel.⁶⁶

29. De rechters in Straatsburg zijn streng op het vlak van de onmiddellijke toegang tot toiletten in de individuele cel. In meerdere arresten stelt het Europees Hof het gebruik van emmers voor de sanitaire behoefte aan de kaak.⁶⁷ In *Halil Adem v. Bulgaria* was de verzoeker onderworpen aan een speciaal regime met verhoogde bewaking en bracht hij dag en nacht door in een permanent gesloten cel. Deze cel was niet uitgerust met een eigen toilet of wastafel en de gedetineerde had slechts drie keer per dag voor elke maaltijd toegang tot de gemeenschappelijke toiletten. Buiten die tijdstippen gebruikte hij een plastic emmer voor zijn sanitaire behoeften. Volgens het EHRM kon deze praktijk niet worden gerechtvaardigd omdat de toelating om de toiletten te bezoeken geen concreet en ernstig veiligheidsrisico inhield.⁶⁸

2.1.4. Bewijslast en -verdeling

30. In zaken die verband houden met materiële detentieomstandigheden vereist het Europees Hof dat de verzoeker een gedetailleerde en consistente opgave van de feiten verschaft en, indien mogelijk, enkele bewijzen voorlegt ter

⁵⁵ EHRM 27 januari 2015, *Neshkov and others/Bulgaria*, § 234; EHRM 3 mei 2016, *Abdi Mahamud/Malta*, § 82.

⁵⁶ EHRM 10 januari 2012, *Ananyev and others/Russia*, § 152.

⁵⁷ EHRM 19 juli 2007, *Trepashkin/Russia*, § 94; EHRM 18 oktober 2007, *Babushkin/Russia*, § 44; EHRM 24 november 2015, *Verdeș/Romania*, §§ 73-82.

⁵⁸ EHRM 12 juni 2008, *Vlasov/Russia*, §§ 82-85.

⁵⁹ Voor een recente gelijkaardige zaak zie EHRM 15 maart 2016, *Vidish/Russia*, § 30.

⁶⁰ EHRM 3 maart 2015, *Radovancovici/Romania*, § 22.

⁶¹ EHRM 20 oktober 2011, *Mandic and Jovic/Slovenia*, § 78; EHRM 20 oktober 2011, *Stručl and Others/Slovenia*, § 87; EHRM 28 juni 2012, *Pražnik/Slovenia*, § 20.

⁶² EHRM 4 november 2014, *Enășoiaie/Romania*, § 10. Zie ook EHRM 15 juli 2014, *Butiuc and Dumitroff/Romania*.

⁶³ EHRM 10 januari 2012, *Ananyev and others/Russia*, §§ 156-157; EHRM 25 april 2013, *Canali/France*, § 52.

⁶⁴ EHRM 25 april 2013, *Canali/France*, §§ 52-53.

⁶⁵ EHRM 16 juli 2015, *Gégény/Hungary*, §§ 27-32; zie ook: EHRM 10 mei 2007, *Modârcă/Moldava* en EHRM 28 juni 2016, *Janusz Wojciechowski/Poland*, §§ 55-57.

⁶⁶ EHRM 15 december 2015, *Szafrański/Poland*, § 27.

⁶⁷ EHRM 10 februari 2011, *Radkov/Bulgaria*, §§ 48-49; EHRM 10 januari 2012, *Shahanov/Bulgaria*, § 53; EHRM, 28 mei 2013, *Sabev/Bulgaria*, § 99; EHRM 8 juli 2014, *Harachiev and Tolmov/Bulgaria*, § 211.

⁶⁸ EHRM 10 maart 2015, *Halil Adem Hasan/Bulgaria*, § 57.

ondersteuning van zijn klacht.⁶⁹ De bewijslevering in dergelijke zaken is echter niet evident. In de meeste gevallen is het zelfs praktisch onmogelijk om zekerheid te krijgen over de waarheid van de beweringen, hetgeen te wijten is aan het feit dat de enige getuigen vaak de partijen zelf zijn.⁷⁰ Dat het Europees Hof rekening houdt met de afwezigheid van direct en tastbaar bewijs van een schending van artikel 3 EVRM, blijkt uit zijn traditionele rechtspraak waarin het van de verzoeker verwacht dat hij een bewijs “*beyond reasonable doubt*” of “buiten redelijke twijfel” levert.⁷¹ Dergelijk bewijs kan voortvloeien uit een geheel van ernstige, precieze en eensluidende conclusies of uit gelijkaardige, niet-tegensproken vermoedens.⁷² Voor het EHRM bestaan er geen procedurele barrières m.b.t. de toelaatbaarheid van het bewijs, noch bestaat er een vooraf bepaalde formule voor de beoordeling ervan. Het Hof trekt conclusies die worden ondersteund door de vrije waardering van alle bewijsmateriaal.^{73,74} In zaken waarin de gedetineerde inadequate detentieomstandigheden aanvoert, vereist het EHRM evenwel geen strikte toepassing van het principe “*affirmanti incumbit probatio*”.⁷⁵ Dit kan worden verklaard door het gegeven dat enkel de overheid toegang heeft tot informatie die de beweringen van de

gedetineerde kan bevestigen of weerleggen.⁷⁶ Zodra zij is ingelicht over de klacht van de gedetineerde, is het haar taak om alle relevante documenten te verzamelen. Slaagt de overheid er niet in om overtuigend bewijs te leveren van de materiële detentieomstandigheden, dan zal dit er mogelijkwijs toe leiden dat het Hof de beweringen van de verzoeker gegrond verklaart.⁷⁷ Er is m.a.w. sprake van een omkering van de bewijslast in die zin dat het Hof een bevredigende en geloofwaardige uitleg verwacht die de beweringen van de gedetineerde kan counteren.⁷⁸ Zo zullen de autoriteiten in zaken waarin de verzoeker beweert verwondingen te hebben opgelopen tijdens zijn detentie, een plausibele verklaring moeten verschaffen over de oorzaak van deze verwondingen.⁷⁹ Omdat in dergelijke gevallen de gebeurtenissen vaak enkel door de overheid gekend zijn, rijzen er sterke feitelijke vermoedens ten aanzien van de verwondingen, letsels of dood opgetreden tijdens de gevangenschap.⁸⁰ Indien de autoriteiten niet in staat zijn om door middel van forensisch bewijsmateriaal of na het voeren van een grondig onderzoek de beweringen van de gedetineerde te weerleggen, acht het EHRM hen verantwoordelijk voor de onmenselijke of vernederende behandeling.⁸¹

2.2. Situatie in België

2.2.1 De bevindingen van het CPT: *praemonitis, praemonitis*⁸² ...

31. Alvorens het Belgisch wettelijk en jurisprudentieel kader met betrekking tot de materiële detentieomstandigheden onder de loep te nemen, zal dieper worden ingegaan op de conclusies van het CPT in zijn rapport van 13 december 2012.⁸³ Het eerste luik van het rapport behandelt de bevindingen van het CPT naar aanleiding van het bezoek aan de gevangenis van Vorst. Deze gevangenis beschikt over een capaciteit voor 405 gedetineerden, maar bracht op de eerste dag van het bezoek 706 mannelijke gedetineerden onder, wat

⁶⁹ EHRM 20 mei 2010, *Vizloguzov/Ukraine*, § 45; EHRM 2 juni 2015, *Kyriacou Tsiakourmas and Others/Turkey*, § 279; EHRM 29 oktober 2015, *Story and Others/Malta*, § 110; EHRM 6 september 2016, *Alimov/Turkey*, § 74; EHRM 6 september 2016, *Erkenov/Turkey*, § 36.

⁷⁰ J.-F. RENUCCI, *Droits européens des droits de l'homme*, Parijs, Lextenso éditions, 2012, 134-135.

⁷¹ EHRM 25 september 1997, *Aydın/Turkey*, § 73; EHRM 10 juli 2001, *Avşar/Turkey*, § 282; EHRM 13 november 2012, *Cucu/Romania*, § 88; EHRM 19 februari 2015, *Dzhabbarov/Russia*, § 40; EHRM 1 september 2015, *Khlaifia and others/Italy*, § 117; EHRM 23 maart 2016, *Blokhin/Russia*, § 139; EHRM 17 mei 2016, § 93; THE EUROPEAN COMMISSION AND EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Yearbook of the European Convention on Human Rights: The Greek Case*, Den Haag, Martinus Nijhoff, 1969, 196; L. DUTHEIL-WAROLIN, “La Cour Européenne des Droits de l’Homme aux prises avec la preuve de violations du droit à la vie ou de l’interdiction de la torture: entre théorie classique et innovation européenne”, *R.T.D.H.* 2005, 333-347 (334).

⁷² EHRM 18 januari 1978, *Irland/United Kingdom*, § 161, *in fine*; EHRM 6 april 2000, *Labita/Italy*, § 121; EHRM 27 juni 2000, *Salman/Turkey*, § 100; EHRM 13 november 2012, *Cucu/Romania*, § 88; EHRM 19 februari 2015, *Dzhabbarov/Russia*, § 40; EHRM 23 juli 2015, *Bataliny/Russia*, § 86; EHRM 1 september 2015, *Khlaifia and others/Italy*, § 117; EHRM 23 maart 2016, *Blokhin/Russia*, § 139; EHRM 24 mei 2016, *Makshakov/Russia*, § 59.

⁷³ EHRM 27 november 2014, *Amirov/Russia*, § 80; EHRM 7 april 2015, *Veretco/The Republic of Moldova*, § 41; EHRM 23 maart 2016, *Blokhin/Russia*, § 139; EHRM 2 juni 2016, *Yunusova and Yunusov/Azerbaijan*, § 139.

⁷⁴ In een aantal zaken heeft het Europees Hof schriftelijke verklaringen van medegedetineerden als voldoende bewijs beschouwd om de klacht van de verzoeker gegrond te verklaren (EHRM 13 maart 2014, *Aleksandr Vladimirovich Smirnov/Ukraine*, § 47; EHRM 2 oktober 2012, *Daniliuc/Romania*, § 53).

⁷⁵ “De bewijslast berust bij hem die iets beweert”.

⁷⁶ EHRM 10 juni 2010, *Zakharkin/Russia*, § 123; EHRM 31 mei 2011, *Khodorkovskiy/Russia*, § 106; EHRM 6 september 2016, *Alimov/Turkey*, § 74.

⁷⁷ EHRM 8 november 2005, *Khudoyorov/Russia*, § 113; EHRM 17 juni 2010, *Gubin/Russia*, § 56; EHRM 10 januari 2012, *Ananyev and others/Russia*, § 123; EHRM 16 oktober 2014, *Suldin/Russia*, § 39; EHRM 4 december 2014, *Lonić/Croatia*, § 72; EHRM 6 oktober 2015, *Sergeyev/Russia*, § 42; EHRM 12 november 2015, *Morozov/Russia*, § 65; EHRM 2 juni 2016, *Yunusova and Yunusov/Azerbaijan*, § 140.

⁷⁸ EHRM 27 juni 2000, *Salman/Turkey*, § 100; EHRM 13 november 2012, *Cucu/Romania*, § 88; EHRM 6 oktober 2015, *Sergeyev/Russia*, § 43.

⁷⁹ EHRM 4 december 1995, *Ribitsch/Austria*, § 34; EHRM 28 juli 1999, *Selmouni/France*, § 87; EHRM 19 februari 2015, *Dzhabbarov/Russia*, § 41; EHRM 26 april 2016, *Seagal/Cyprus*, § 118.

⁸⁰ EHRM 15 december 2015, *Ivko/Russia*, § 90.

⁸¹ EHRM 19 februari 2015, *Dzhabbarov/Russia*, § 49.

⁸² “Een gewaarschuwd mens telt voor twee”.

⁸³ Voor een uitgebreide toelichting bij het rapport zie T. DAEMS, “Montesquieu in Brussel: over het eerste ad hoc-bezoek van het Europese antifoltercomité aan België”, *Fatit* 2013, nr. 137, 11-16.

neerkomt op een bezettingsgraad van 235%. De gevangenis van Vorst heeft volgens het CPT te kampen met een belangrijk probleem van overbevolking.⁸⁴ In de vleugels A en B beschikken de gedetineerden over voldoende ruimte en zijn de cellen goed uitgerust op het vlak van meubilair en beddengoed. De cellen verlenen toegang tot natuurlijk licht en zijn voorzien van voldoende verlichting. Niettemin zijn lopend water en sanitaire voorzieningen in deze cellen afwezig. Gedetineerden zijn dus voor hun sanitaire behoeften verplicht om gebruik te maken van emmers, die tweemaal per dag worden geleegd.⁸⁵ Deze toestand is mijns inziens frappant op het vlak van hygiëne, zeker wanneer men in het achterhoofd houdt dat het Europees Hof een onmiddellijke toegang tot sanitaire voorzieningen vereist.⁸⁶ In de vleugels C en D merkt het CPT op dat in de meeste cellen, die een oppervlakte van ongeveer 9 m² voorzien, drie gedetineerden zijn ondergebracht.⁸⁷ Dat gegeven is op zichzelf niet problematisch⁸⁸, zij het dat telkens één van de gedetineerden de nacht moet doorbrengen op een matras die op de grond is geplaatst. Dergelijke situatie lijkt naar mijn mening onhoudbaar, aangezien het EHRM bij zijn toetsing van artikel 3 EVRM ook rekening houdt met het tekort aan bedden voor alle gedetineerden.⁸⁹ In de vleugels C en D zijn de cellen wel voorzien van toiletten en wastafels, maar zijn in bepaalde gevallen de toiletten onvoldoende van elkaar afgeschermd. In meerdere cellen is er van een scherm tussen de toiletten zelfs geen sprake.⁹⁰ Ook op het gebied van activiteiten buiten de cel noteert het CPT grote tekortkomingen. Los van de dagelijkse wandeling van een uur, voorziet het regime niet in individuele of gemeenschappelijke activiteiten en wordt er geen werk aan de gedetineerden toevertrouwd.⁹¹ Nochtans moeten gedetineerden voldoende gelegenheid krijgen om zich te ontspannen of aan lichaamsbeweging te doen.⁹² Het Comité besluit dat “*les conditions susmentionnées et,*

notamment, celles qui prévalaient dans les ailes C et D, peuvent être considérées comme s'apparentant à un traitement inhumain et dégradant pour les détenus qui y sont soumis.”⁹³ In de gevangenis van Andenne daarentegen liet het CPT zich over het algemeen positief uit over de materiële detentieomstandigheden.⁹⁴

32. Het Comité wijdt in zijn rapport een belangrijke passage aan de problematiek van de overbevolking in de Belgische gevangenissen. Het heeft twijfels bij de impact van het Masterplan van de Belgische regering op de gedetineerdenpopulatie. Met dit plan voor een “meer menselijke gevangenisstructuur” beoogde de regering 2500 extra beschikbare plaatsen te creëren tegen 2016.⁹⁵ In zijn rapport verwijst het CPT naar een studie van het Rekenhof die stelde dat geen van de genomen maatregelen een substantieel effect heeft gehad op de overbevolking, met uitzondering van de vervroegde invrijheidstelling. Hoewel de uitvoering van het Masterplan een gunstig effect zou teweegbrengen, heeft het Rekenhof berekend dat zelfs bij een snelle stabilisatie van de gevangenisbevolking er nog een tekort van ruim 900 plaatsen zou zijn bij de voltooiing van het plan.⁹⁶ De eerste jaren volgend op het bezoek van het CPT is de overbevolking in de Belgische gevangenissen volgens de meest recente cijfers van de Raad van Europa toegenomen. Waar de overbevolking op 1 januari 2013 nog 29% bedroeg, steeg het percentage op 1 januari 2014 tot 33%.⁹⁷ In de eerste helft van 2015 is voor het eerst een positieve evolutie merkbaar op het vlak van overbevolking. Niettegenstaande een stijging van het aantal gedetineerden⁹⁸, is de totale overbevolking van de gevangenissen gedaald tot 31%.⁹⁹ Volgens MAES tellen we echter sinds november 2015 opnieuw meer gedetineerden en neemt de overbevolking verder toe.¹⁰⁰

⁸⁴ Rapport au Gouvernement de la Belgique relatif à la visite effectuée en Belgique par le Comité européen pour la prévention de la torture et des peines ou traitements inhumains ou dégradants (CPT) du 23 au 27 avril 2012, CPT/inf (2012) 36, Straatsburg, Raad van Europa, 13 december 2012, www.cpt.coe.int/documents/bel/2012-36-inf-fra.pdf, §§ 9-10.

⁸⁵ *Ibid.*, § 17.

⁸⁶ EHRM 10 januari 2012, *Ananyev and others/Russia*, §§ 156-157; EHRM 25 april 2013, *Canali/France*, § 52; EHRM 10 maart 2015, *Halil Adem Hasan/Bulgaria*, § 57.

⁸⁷ *Ibid.*, § 18.

⁸⁸ Aangezien het CPT en het EHRM traditioneel een individuele oppervlakte van 3 m² per gedetineerde voorstellen (EHRM 10 januari 2012, *Ananyev and others/Russia*, § 148); cf. *supra* randnr. 22.

⁸⁹ EHRM 13 november 2014, *Bahná/Romania*, §§ 43-53 (zie *supra* randnr. 20).

⁹⁰ Rapport au Gouvernement de la Belgique relatif à la visite effectuée en Belgique par le Comité européen pour la prévention de la torture et des peines ou traitements inhumains ou dégradants (CPT) du 23 au 27 avril 2012, CPT/inf (2012) 36, Straatsburg, Raad van Europa, 13 december 2012, www.cpt.coe.int/documents/bel/2012-36-inf-fra.pdf, § 18.

⁹¹ *Ibid.*, § 18.

⁹² EHRM 4 december 2012, *Tzamalīs and others/Greece*, §§ 44-45 (cf. *supra* randnr. 25).

⁹³ Rapport au Gouvernement de la Belgique relatif à la visite effectuée en Belgique par le Comité européen pour la prévention de la torture et des peines ou traitements inhumains ou dégradants (CPT) du 23 au 27 avril 2012, CPT/inf (2012) 36, Straatsburg, Raad van Europa, 13 december 2012, www.cpt.coe.int/documents/bel/2012-36-inf-fra.pdf, § 19.

⁹⁴ *Ibid.*, § 57.

⁹⁵ *Ibid.*, § 74.

⁹⁶ Rekenhof, *Maatregelen tegen de overbevolking in gevangenissen*, Brussel, Rekenhof, 2011, 11; S. DE RIDDER en V. SCHEIRS, “Maatregelen tegen de overbevolking in de gevangenissen: een audit door het Rekenhof”, *Fatik* 2012, afl. 133, 28-32.

⁹⁷ Council of Europe, *Annual Penal Statistics, SPACE I [Custody], Prison Stock on 01 jan. 2014 & 2015*, <http://wp.unil.ch/space/space-i/prison-stock-2014-2015/>.

⁹⁸ Van 12.945 gedetineerden op 1 januari 2014 naar 13.299 gedetineerden op 1 januari 2015 (gedetineerden in voorlopige hechtenis inbegrepen).

⁹⁹ Council of Europe, *Annual Penal Statistics, SPACE I [Custody], Prison Stock on 01 jan. 2014 & 2015*, <http://wp.unil.ch/space/space-i/prison-stock-2014-2015/>.

¹⁰⁰ E. MAES, “De gevangenissen barsten uit hun voegen, want de alternatieven doen het nog steeds niet?”, *Fatik* 2016, afl. 149, 25-30 (26).

2.2.2. Straatsburg trekt eindelijk aan de alarmbel: de zaak Vasilescu

33. Het structurele probleem van overbevolking in de Belgische gevangenissen is slechts twee jaar na het rapport van het CPT ook het Europees Hof voor de Rechten van de Mens ter ore gekomen. In zijn arrest van 25 november 2014 heeft het Straatsburgse Hof voor het eerst een veroordeling ten aanzien van België uitgesproken wegens de materiële leefomstandigheden in de gevangenissen van Merksplas en Antwerpen.¹⁰¹ De verzoeker, de heer Vasilescu, werd in oktober 2011 gearresteerd en werd in voorlopige hechtenis geplaatst in de gevangenis van Antwerpen. Daar moest hij de nacht doorbrengen op een matras op de vloer in een cel van 8 m² die hij deelde met twee andere gevangenen die rookten en drugs gebruikten. Nadat hij in november 2011 werd overgeplaatst naar de gevangenis van Merksplas, moest hij negen weken verblijven in een cel zonder water of toilet samen met een rokende medegevangene. Vervolgens werd hij naar een andere cel gebracht van 16 m². Ook hier rookten de medegevangenen, waarna Vasilescu verzocht om naar een niet-rokerscel te worden overgebracht.¹⁰² In zijn beoordeling poneert het Hof dat de kleine individuele ruimte waarover de verzoeker gedurende twee weken beschikte (minder dan 3 m²), reeds volstond om tot een schending van artikel 3 EVRM te besluiten.¹⁰³ Deze toestand werd volgens het Hof verergerd door het feit dat de verzoeker op een matras op de grond moest slapen, hetgeen niet in overeenstemming is met de regel “*één gedetineerde, één bed*”.¹⁰⁴ Verder achtte het Hof het onaanvaardbaar dat de verzoeker 's nachts slechts over een emmer beschikte voor zijn sanitaire behoeften.¹⁰⁵ De toestand van Vasilescu werd daarenboven verzaard doordat hij zijn cel moest delen met rokende gedetineerden en slechts een beperkte tijd buiten zijn cel mocht doorbrengen.¹⁰⁶ Op basis van deze argumenten besloot het Hof dat de detentie-omstandigheden, in hun geheel beschouwd, de verzoeker hadden onderworpen aan een lijden waarvan de intensiteit het onvermijdelijke niveau van leed dat inherent is aan de detentie, had overschreden.¹⁰⁷

34. De veroordeling van 25 november 2014 onderscheidt zich van een doorsnee arrest van het Europees Hof in die zin dat het zich niet beperkt tot de vaststelling dat artikel 3 EVRM in de individuele situatie van de verzoeker werd geschonden, maar tevens stelt dat de problemen in verband met de overbevolking en hygiëne van structurele aard zijn: “*Les problèmes découlant de la surpopulation carcérale en Belgique ainsi que les problèmes d’hygiène et de vétuste des établissements revêtent un caractère structurel et ne concernent pas*

¹⁰¹ EHRM 25 november 2014, *Vasilescu/Belgium*, *T.Strafr.* 2015, afl. 1, 38-42 en *JT* 2015, 547.

¹⁰² EHRM 25 november 2014, *Vasilescu/Belgium*, §§ 6 en 13.

¹⁰³ *Ibid.*, § 100.

¹⁰⁴ *Ibid.*, § 101.

¹⁰⁵ *Ibid.*, § 103.

¹⁰⁶ *Ibid.*, § 104.

¹⁰⁷ *Ibid.*, § 105.

*uniquement la situation personnelle du requérant [...]”*¹⁰⁸ Om die reden beroept het hof zich op artikel 46 EVRM (bindende kracht en tenuitvoerlegging van het arrest) en beveelt het de Belgische Staat aan om algemene maatregelen te nemen teneinde de gedetineerden materiële leefomstandigheden te garanderen die in overeenstemming zijn met artikel 3 EVRM.¹⁰⁹

In de literatuur werd deze veroordeling onthaald als een ‘quasi-piloot’-arrest, dat zich onderscheidt van een ‘piloot’-arrest doordat het Hof niet preciseert welke maatregelen de Belgische Staat concreet moet nemen.^{110, 111}

2.2.3. Leefomstandigheden naar Belgische wetgeving en rechtspraak

35. Voor een overzicht van de materiële levensvoorwaarden in de gevangenis moet vooreerst worden teruggegrepen naar de artikelen 41-47 van de Basiswet van 12 januari 2005.¹¹² Artikel 41 bevat een aantal voorschriften met betrekking tot de individuele verblijfruimte, zij het dat deze bepaling nog niet in werking is getreden.¹¹³ Het Antifoltercomité heeft reeds in 2012 de Belgische autoriteiten aangemaand om de wettelijke bepalingen inzake levensvoorwaarden zo snel mogelijk in werking te doen treden.¹¹⁴ Intussen scheidt de collectieve brief nr. 107 meer duidelijkheid en stelt deze dat een tafel, een stoel, een bed, een wastafel en een toilet als standaarduitrusting deel uitmaken van de cel.¹¹⁵ Op voorwaarde dat het doorzoeken van de verblijfruimte niet wordt gehinderd, mag de gedetineerde naar eigen goeddunken zijn verblijfruimte inrichten, mits inachtneming van een aantal regels.¹¹⁶ Het is opvallend dat de Basiswet zwijgt over de minimale oppervlakte van de individuele verblijfruimte. Nochtans zou een regeling daaromtrent wenselijk zijn, gezien het belang dat het Europees Hof hecht aan de individuele

¹⁰⁸ *Ibid.*, § 127.

¹⁰⁹ *Ibid.*, § 128.

¹¹⁰ C. GUILLAIN en D. SCALIA, “Conditions de détention: la Belgique (enfin) condamnée par la Cour européenne” (noot onder EHRM 25 november 2014, *Vasilescu/Belgium*), *JT* 2015, 423-425 (424); H. DE SUREMAIN, “Surpopulation carcérale: les juridictions nationales au pied du mur”, *Lettre Actualités Droits-Libertés du Credof*, 7 februari 2013.

¹¹¹ Voorbeelden van ‘piloot’-arresten zijn onder meer: EHRM 8 januari 2013, *Torregiani and others/Italy*; EHRM 10 januari 2012, *Ananyev and others/Russia*.

¹¹² BS 1 februari 2005.

¹¹³ T. DAEMS, V. EECHHAUDT, E. MAES en T. VANDER BEKEN, “De basiswet van 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden: een status quaestio- nis”, *T.Strafr.* 2014, afl. 1, 2-46 (9).

¹¹⁴ Rapport au Gouvernement de la Belgique relatif à la visite effectuée en Belgique par le Comité européen pour la prévention de la torture et des peines ou traitements inhumains ou dégradants (CPT) du 23 au 27 avril 2012, *CPT/inf (2012) 36*, Straatsburg, Raad van Europa, 13 december 2012, www.cpt.coe.int/documents/bel/2012-36-inf-fra.pdf, § 87.

¹¹⁵ Collectieve brief nr. 107, 16 juni 2011, 4 (niet gepubliceerd), verkregen met dank aan A. VANHOVE en J. HERMANS, Directoraat-Generaal EPI.

¹¹⁶ *Ibid.*, 4.

oppervlakte in de cel, in het bijzonder wanneer de gevangenis met overbevolking te kampen heeft.¹¹⁷ Bovendien rijst de vraag waarom de wetgever zich met het KB van 14 september 2007¹¹⁸ (Amigo-KB) heeft beperkt tot het vaststellen van minimumnormen voor de grootte van de 'politiecellen', maar de oppervlakte van de gevangenis(straf)cel ongeregeld heeft gelaten.¹¹⁹ Ook normen inzake verluchting en verlichting in de cel blijven tot op vandaag dode letter. Dat de implementatie van artikel 41 Basiswet steeds wordt uitgesteld is mogelijk te wijten aan de praktische of financiële onhaalbaarheid.¹²⁰

36. Voorts bepaalt artikel 43 Basiswet¹²¹ dat de gedetineerde het recht heeft om in de gevangenis zijn eigen kledij en schoeisel te dragen, mits deze voldoen aan de normen die door een gedwongen samenleven met anderen worden gesteld op het vlak van hygiëne, de welvoegelijkheid, de orde of de veiligheid. In de meeste huishoudelijke reglementen is bepaald dat de gevangenisdirecteur het dragen van eigen kledij kan toestaan onder voorwaarden. Deze bepalen ook waaruit die kledij mag bestaan en wanneer de persoonlijke kledij mag worden gedragen.¹²²

37. Op het gebied van hygiëne is artikel 44 Basiswet relevant, dat een zorgplicht creëert in hoofde van het inrichtingshoofd die erin bestaat dat gedetineerden over de mogelijkheid dienen te beschikken van een dagelijkse hygiënische verzorging.¹²³ Uit de parlementaire debatten kwam naar voren dat een dagelijkse wasbeurt een minimumrecht is en dit mogelijk moet zijn voor alle gedetineerden.¹²⁴ De gevangenisdirectie is verplicht om een aantal toiletartikelen gratis ter beschikking te stellen van de gedetineerde bij zijn aankomst in de gevangenis en, wanneer hij niet over voldoende financiële middelen beschikt om zich behoorlijk te verzorgen, op elk ander ogenblik tijdens de detentie. Daarnaast houdt deze bepaling de verplichting in om voldoende douche-momenten te organiseren. De mogelijkheid om zich dagelijks

te wassen is ook weggelegd voor gedetineerden die in een beveiligde cel of strafcel verblijven.¹²⁵ VAN DRIESSCHE verwijst naar een niet-gepubliceerd vonnis van de Hasseltse kortgedingrechter waarin de weigering van de penitentiaire administratie om een gedetineerde met smetvrees tweemaal per dag te laten douchen, niet in strijd werd bevonden met artikel 3 EVRM. Het volstond dat de gedetineerde dagelijks de mogelijkheid had om te douchen.¹²⁶

Deze rechtspraak is mijns inziens voor discussie vatbaar, nu het Europees Hof vereist dat de autoriteiten de detentiestandigheden aanpassen aan de specifieke gezondheidsstand van de gedetineerde.¹²⁷ Het is immers niet ondenkbaar dat men smetvrees als een psychische aandoening kwalificeert en de gedetineerde op grond hiervan specifieke maatregelen van de gevangenisadministratie kan eisen.

38. De artikelen 76-79 Basiswet regelen het recht op vormingsactiviteiten en vrijetijdsbesteding. Gedetineerden moeten een ruime toegang krijgen tot vormingsactiviteiten met het oog op persoonlijke ontplooiing, op het zinvol doorbrengen van de detentietijd en op een geslaagde re-integratie.¹²⁸ Er kan onder meer gedacht worden aan het volgen van onderwijs, beroepsopleiding, sociale vaardigheidstraining, culturele activiteiten of lichamelijke opvoeding.¹²⁹ Daarnaast kan de gedetineerde tijdschriften ontvangen, een beroep doen op de bibliotheek en zelfs radio- en televisieprogramma's volgen.¹³⁰ Overeenkomstig artikel 79, § 1 Basiswet heeft de gedetineerde recht op lichamelijke oefeningen en sport gedurende ten minste twee uren in de week en recht op een dagelijkse wandeling van minstens één uur in de buitenlucht. De Collectieve brief nr. 107 bepaalt voorts dat de wandeling steeds gemeenschappelijk verloopt, tenzij de gedetineerde aan een bijzonder veiligheidsregime is onderworpen of ter uitvoering van een tuchtsanctie. Niettemin behoudt de gedetineerde altijd het recht op een individueel verblijf in de buitenlucht.¹³¹ Volgens VAN DRIESSCHE was het hof van beroep van Gent van mening dat er geen subjectief recht is geschonden wanneer de gedetineerde bij beslissing van de gevangenisdirecteur verplicht wordt om te wandelen in een kleine groep van gedetineerden op een kleinere binnenplaats.¹³² De Collectieve brief benadrukt ten

¹¹⁷ Cf. *supra* randnr. 21.

¹¹⁸ BS 16 oktober 2007.

¹¹⁹ De politiecel moet een minimale vloeroppervlakte van 4,5 m² hebben en in geval van een verblijf van meer dan 24 uur een oppervlakte van minstens 7 m² (art. 11 KB 14 september 2007; M. DE WAELE, B. VAN STOKKEM, T. KANSIL en H. BERKMOES, "Democratische politie", *Cahiers Politiestudies* 2014, afl. 3, nr. 32, 178.).

¹²⁰ T. DAEMS, "Gekoooid recht voor de gekooide mens: stand van zaken basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden", *T.Strafr.* 2011, afl. 5, 337-345 (341).

¹²¹ Nog niet in werking getreden.

¹²² T. DAEMS, V. EECHHAUDT, E. MAES en T. VANDER BEKEN, "De basiswet van 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden: een status quaestionis", *T.Strafr.* 2014, afl. 1, 2-46 (10).

¹²³ K. VAN DRIESSCHE, "Basiswet gevangeniswezen, rechtspositie van gedetineerden" in T. DECAIGNY, J. MEESE, Y. VAN DEN BERGE en D. VAN DER KELEN, *Duiding Strafvuivering*, Brussel, Larcier, 2014, 32.

¹²⁴ Voorstel van Basiswet Gevangeniswezen en Rechtspositie van Gedetineerden, amendementen, *Parl.St.* Kamer 2003-04, nr. 0231/004, 6-7.

¹²⁵ Collectieve brief nr. 107, 16 juni 2011; T. DAEMS, V. EECHHAUDT, E. MAES en T. VANDER BEKEN, "De basiswet van 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden: een status quaestionis", *T.Strafr.* 2014, afl. 1, 2-46 (10-11).

¹²⁶ Rb. Hasselt KG 13 april 2013, AR 13/47/C, onuitg. (K. VAN DRIESSCHE, "Basiswet gevangeniswezen, rechtspositie van gedetineerden" in T. DECAIGNY, J. MEESE, Y. VAN DEN BERGE en D. VAN DER KELEN, *Duiding Strafvuivering*, Brussel, Larcier, 2014, 32).

¹²⁷ Zie *infra* randnr. 51 e.v.

¹²⁸ Art. 76, § 1 Basiswet.

¹²⁹ Art. 76, § 2 Basiswet.

¹³⁰ Art. 77-78 Basiswet.

¹³¹ Collectieve brief nr. 107, 16 juni 2011, 22.

¹³² Gent 7 februari 2013, AR 2011/AR/2347, onuitg.; K. VAN DRIESSCHE, "Basiswet gevangeniswezen, rechtspositie van gedetineer-

slotte dat de gedetineerde recht heeft op sport gedurende ten minste twee uur per week, hetgeen volledig los staat van de dagelijkse wandeling van een uur.¹³³

2.2.4. De roep om een wettelijke regeling inzake minimale dienstverlening voor gedetineerden

39. Slechts enkele weken nadat België door het Europees Hof op het matje werd geroepen, besloot het personeel van de gevangenis van Ittre om het werk neer te leggen. Gedurende enkele dagen lag het normale gevangenisregime stil. Daarop trok een gedetineerde op 12 december 2014 naar de kortgedingrechter van Waals-Brabant.¹³⁴ De eiser voerde o.m. aan dat hij tijdens de staking geen toegang had tot de douches, geen bezoek mocht ontvangen van zijn naasten of dokters en niet de mogelijkheid had om zijn advocaat te ontmoeten. Verder mocht hij geen telefonisch contact onderhouden, kreeg hij geen toegang tot medische zorgen, kon hij niet werken of deelnemen aan (sport)activiteiten en kon hij zijn recht op penitentiair verlof niet uitoefenen.¹³⁵ De rechtbank erkende weliswaar het recht van het gevangenispersoneel om te staken, maar overwoog dat dit tot gevolg had dat de draak werd gestoken met de fundamentele rechten van de gedetineerde. Daarop stelde de voorzitter vast dat de bepalingen van het EVRM en de Basiswet Gevangeniswezen werden geschonden en gebood zij de Belgische Staat om zo spoedig mogelijk het normale gevangenisregime toe te passen, zodanig dat de eiser in overeenstemming met de fundamentele mensenrechten zou worden behandeld.¹³⁶ Gelijkaardige uitspraken zagen het licht naar aanleiding van de meest recente stakingsgolf in het voorjaar van 2016 in het merendeel van de Brusselse en Waalse gevangeniswezen.¹³⁷

40. Voormelde rechtspraak illustreert mijns inziens de dringende behoefte aan een wettelijke regeling die voorziet in een minimale dienstverlening in geval van een staking door het gevangenispersoneel. Tot op heden bevat de Basiswet geen concrete bepalingen die het hoofd bieden aan dergelijke situaties. De wet bepaalt enkel in algemene bewoordingen dat “bij de uitvoering van de vrijheidsstraf of vrijheidsbenemende maatregel vermijdbare schade dient voorkomen te worden”.¹³⁸ Met deze bepaling beoogde de wetgever o.m. de maximale normalisering van het alledaagse gevangenisleven.¹³⁹ Die doelstelling kan mijns inziens dan ook enkel worden bereikt

den” in T. DECAIGNY, J. MEESE, Y. VAN DEN BERGE en D. VAN DER KELEN, *Duiding Strafvuivering*, Brussel, Larcier, 2014, 48.

¹³³ Collectieve brief nr. 107, 16 juni 2011, 22.

¹³⁴ Rb. Waals-Brabant KG 12 december 2014, *JLMB* 2015, afl. 6, 285-287.

¹³⁵ *Ibid.*, 285-286.

¹³⁶ *Ibid.*, 287.

¹³⁷ Brussel 17 maart 2016, *JT* 2016, afl. 6646, 297; KG Waals-Brabant 3 mei 2016, *JLMB* 2016, afl. 21, 964.

¹³⁸ Art. 6, § 2 Basiswet Gevangeniswezen.

¹³⁹ L. DUPONT, *Op weg naar een beginselenwet gevangeniswezen: Proeve van Voorontwerp van Beginselenwet Gevangeniswezen en Tenuitvoerlegging van Vrijheidsstraffen*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 1998, 140.

door het opnemen van een expliciete verplichting voor de gevangenisadministratie om een minimumaantal cipiërs ter beschikking te stellen teneinde de eerbiediging van de mensenrechten van gedetineerden te garanderen. In dit verband moet het – op dit ogenblik nog hangende – wetsvoorstel van mevrouw VAN CAUTER worden toegejuicht.^{140, 141} In het wetsvoorstel wordt gewezen op de nefaste gevolgen van de stakingen voor de gedetineerden en de daarmee gepaard gaande verstrenging van het regime. Het wenst ook komaf te maken met de inzet van politiepersoneel.¹⁴² Als alternatief beoogt het de invoering van een bepaling die de minister van Justitie toelaat om het gevangenispersoneel te bevelen het werk voort te zetten voor de door hem aangewezen opdrachten.¹⁴³

41. Daarnaast is het bemoedigend om vast te stellen dat ook de strafrechter zich bewust is van de penibele gevolgen van de stakingen voor de mensenrechtensituatie van gedetineerden. Zo heeft de correctionele rechtbank van Luik recentelijk geoordeeld dat wanneer als gevolg van een staking van het gevangenispersoneel, de FOD Justitie een gedetineerde geen detentievoorwaarden meer kan waarborgen die in overeenstemming zijn met de menselijke waardigheid, de raadkamer of – in geval van verzoekschrift tot voorlopige invrijheidstelling – de rechtbank moet beoordelen of, gelet op de feiten die hem ten laste worden gelegd, de rechtmatige noodzaak van de orde en de openbare veiligheid en op de fundamentele eerbied voor de menselijke waardigheid, de noodzaak van de voorlopige hechtenis *in casu* niet meer gerechtvaardigd is en, in die hypothese, de invrijheidstelling van de gedetineerde moet bevelen.¹⁴⁴

3. Gezondheidszorg en medische voorzieningen

3.1. Europese rechtspraak

3.1.1. Algemene verplichtingen ten aanzien van bepaalde categorieën van gedetineerden

42. De vereiste die artikel 3 EVRM oplegt om de gezondheid en het welzijn van de gedetineerde te verzekeren, interpreteert

¹⁴⁰ Wetsvoorstel (C. VAN CAUTER e.a.) tot wijziging van de basiswet van 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden teneinde de beschikbaarheid van het personeel van de gevangeniswezen te garanderen, *Parl.St.* Kamer 2014-15, nr. 54-0825/001.

¹⁴¹ In een gelijkaardig wetsvoorstel van V. MATZ worden ook expliciet de taken opgesomd die minimaal vervuld dienen te worden; zie Wetsvoorstel tot wijziging van de basiswet van 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, met het oog op een wettelijk raamwerk voor het uitoefenen van het stakingsrecht door de personeelsleden van de strafinrichtingen, *Parl.St.* Kamer BZ 2014, nr. 54-0277/00A.

¹⁴² Wetsvoorstel (C. VAN CAUTER e.a.) tot wijziging van de basiswet van 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden teneinde de beschikbaarheid van het personeel van de gevangeniswezen te garanderen, *Parl.St.* Kamer 2014-15, nr. 54-0825/001, 3.

¹⁴³ *Ibid.*, 7.

¹⁴⁴ Corr. Luik 18 mei 2016, *JLMB* 2016, afl. 22, 1051.

het Europees Hof als een verplichting voor de staat om gedetineerden te voorzien van de noodzakelijke medische bijstand.¹⁴⁵ In recente rechtspraak benadrukt het Hof dat de taak van de autoriteiten om zieke personen tijdens hun detentie te verzorgen, uiteenvalt in een drietal verplichtingen. Ten eerste moeten de autoriteiten erover waken dat de gedetineerde bekwaam is om zijn straf te ondergaan; vervolgens moeten zij hem de noodzakelijke medische zorgen verstrekken en ten slotte dienen de algemene detentie-omstandigheden te worden aangepast aan zijn specifieke gezondheidstoestand.¹⁴⁶

3.1.2. *Garanderen dat de gezondheidstoestand verenigbaar is met de detentie*

43. Wat de eerste verplichting aangaat, vormt in een rechtsstaat de geschiktheid om een gevangenisstraf te ondergaan een basisvoorwaarde opdat de uitvoering ervan kan worden voortgezet. Het Hof erkent dat er geen algemene verplichting bestaat om iemand die aan een moeilijk te behandelen ziekte lijdt, in vrijheid te stellen of naar een ziekenhuis over te brengen.¹⁴⁷ Niettemin benadrukt het dat artikel 3 EVRM de autoriteiten ertoe kan nopen om, in uitzonderlijke gevallen, nl. wanneer de gezondheidstoestand van de gedetineerde absoluut onverenigbaar is met de detentie, hem in vrijheid te stellen onder bepaalde voorwaarden.^{148, 149}

44. Het lijkt bijgevolg onontbeerlijk dat het nationale recht voorziet in procedures die de gedetineerde toelaten om de invrijheidstelling te vorderen om medische redenen.¹⁵⁰ Het Hof meent dat deze procedures de garantie bieden om de bescherming van de gezondheid en het welzijn van de gedetineerde te verzekeren, die de lidstaten moeten verzoenen met de legitieme vereisten van de vrijheidsstraf.¹⁵¹ Het ontbreken van een dergelijke procedure en de afwezigheid van een controle door het Hof op de efficiëntie ervan in een concreet geval, zouden de verplichtingen uit artikel 3 EVRM herleiden tot een lege doos.¹⁵²

¹⁴⁵ EHRM 26 oktober 2000, *Kudla/Poland*, § 94; EHRM 15 juli 2002, *Kalashnikov/Russia*, § 95; EHRM 23 juli 2015, *Patranin/Russia*, § 67.

¹⁴⁶ EHRM 9 september 2010, *Xiros/Greece*, § 73; EHRM 23 juli 2013, *Ūrfi Çetinkaya v Turkey*, §§ 87-92; EHRM 19 februari 2015, *Helhal/France*, § 47.

¹⁴⁷ EHRM 22 maart 2016, *Butrin/Russia*, § 48; EHRM 24 maart 2016, *Sakir/Greece*, § 51; EHRM 21 juni 2016, *Vasenin/Russia*, § 94.

¹⁴⁸ EHRM 9 september 2010, *Xiros/Greece*, § 74; EHRM 10 mei 2012, *Liartis/Greece*, § 48; EHRM 19 februari 2015, *Helhal/France*, § 48.

¹⁴⁹ Voor een aantal recente toepassingen zie EHRM 7 februari 2012, *Cara-Damiani/Italy*, §§ 77-78; EHRM 17 juli 2012, *Scoppola/Italy*; EHRM 11 februari 2014, *Contrada/Italy*, § 85.

¹⁵⁰ M.-A. BEERNAERT, *Manuel de droit pénitentiaire*, Limal, Anthe-mis, 2012, 125.

¹⁵¹ EHRM 14 november 2002, *Mouisel/France*, § 44; EHRM 15 januari 2004, *Matencio/France*, § 81.

¹⁵² EHRM 12 januari 2010, *Aharon Swarz/Romania*, § 93; EHRM 3 april 2012, *Verbint/Romania*, § 74.

3.1.3. *Voorzien in de noodzakelijke medische zorgen*

45. Bij de vraag of de noodzakelijke medische zorgen zijn geboden, betreft het hof twee factoren om na te gaan of de gedetineerde al dan niet aan een onmenselijke behandeling werd onderworpen. In de eerste plaats moet de gedetineerde kunnen genieten van pertinente medische ondersteuning en adequate medische verzorging die voor zijn individuele situatie zijn voorgeschreven. De doeltreffendheid van de behandeling veronderstelt dat de gevangenisadministratie aan de gedetineerde de medische zorgen biedt die door de bevoegde dokters zijn voorgeschreven.¹⁵³ Verder ziet het Hof toe op de diligentie en de frequentie waarmee de medische verzorging aan de gedetineerde wordt verleend. Beide elementen moeten worden beoordeeld in het licht van zijn gezondheidstoestand.¹⁵⁴

46. De toetsing van de adequaatheid van de medische hulp is geen gemakkelijke opgave. Het loutere feit dat de gedetineerde door een dokter werd onderzocht en een bepaalde behandeling kreeg voorgeschreven, leidt niet automatisch tot de conclusie dat de medische hulp adequaat was.¹⁵⁵ De autoriteiten moeten er ook voor zorgen dat zij een uitgebreid register bijhouden betreffende de gezondheidstoestand en de behandeling van de gedetineerde tijdens zijn detentie.¹⁵⁶ Verder moeten zij een accurate en tijdige diagnose en verzorging garanderen. Indien de aard van de medische toestand het vereist, moet een regelmatige en systematische controle worden voorzien. Deze dient gepaard te gaan met een uitgebreide therapeutische strategie die gericht is op de succesvolle behandeling van de gezondheidsproblemen of op het voorkomen van de verslechtering ervan.^{157, 158} Een

¹⁵³ EHRM 3 mei 2007, *Soysal/Turkey*, § 50; EHRM 24 mei 2007, *Gorodnitchev/Russia*, § 91.

¹⁵⁴ EHRM 9 september 2010, *Xiros/Greece*, § 75; EHRM 9 september 2014, *Carrella/Italy*, § 69; EHRM 19 februari 2015, *Helhal/France*, § 48; EHRM 5 januari 2016, *Catalin Eugen/Romania*, § 55.

¹⁵⁵ EHRM 29 november 2007, *Hummatov/Azerbaijan*, § 116; EHRM 21 oktober 2014, *Marian Chiriță/Romania*, § 39; EHRM 23 maart 2016, *Blokhin/Russia*, § 137; EHRM 24 maart 2016, *Korneykova and Korneykov/Ukraine*, § 149; EHRM 9 juni 2016, *Mekras/Greece*, § 31.

¹⁵⁶ EHRM 26 oktober 2006, *Kudhobin/Russia*, § 83; EHRM 23 maart 2016, *Blokhin/Russia*, § 137; EHRM 24 maart 2016, *Korneykova and Korneykov/Ukraine*, § 149.

¹⁵⁷ EHRM 13 juli 2006, *Popov/Russia*, § 211; EHRM 29 november 2007, *Hummatov/Azerbaijan*, §§ 109 en 114; EHRM 11 oktober 2011, *Khatayev/Russia*, § 85; EHRM 21 december 2012, *Gladkiy/Russia*, § 84; EHRM 6 maart 2014, *Gorbulya/Russia*, § 62; EHRM 27 november 2014, *Amirov/Russia*, § 85; EHRM 11 december 2014, *Kushnir/Ukraine*, § 135; EHRM 15 januari 2015, *Nogin/Russia*, § 83; EHRM 11 juni 2015, *Lutsenko/Ukraine*, § 133; EHRM 23 juli 2015, *Patranin/Russia*, § 68; EHRM 15 december 2015, *Ivko/Russia*, § 94; EHRM 23 maart 2016, *Blokhin/Russia*, § 137; EHRM 24 maart 2016, *Korneykova and Korneykov/Ukraine*, § 149; EHRM 25 mei 2016, *Makshakov/Russia*, § 91; EHRM 9 juni 2016, *Mekras/Greece*, § 31; EHRM 21 juni 2016, *Vasenin/Russia*, § 93.

¹⁵⁸ Er is geen schending van art. 3 EVRM wanneer de arts op adequate en voortdurende wijze de gedetineerde leert om te gaan

adequate medische verzorging impliceert bovendien de aanwezigheid van vakkundig personeel in de gevangenis.¹⁵⁹ In de hypothese dat ondersteuning in de gevangenis zelf niet mogelijk is, moet de gedetineerde kunnen worden gehospitaliseerd of worden overgebracht naar een gespecialiseerde dienst.¹⁶⁰

47. Bij het bepalen van de adequaatheid van de medische zorgen laat het Hof zich leiden door een 'due diligence'-test, vermits de verplichting van een staat om een gedetineerde te genezen een inspanningsverbintenis en geen resultaatsverbintenis inhoudt.¹⁶¹ In *Ivko v. Russia* bevond de verzoeker zich bij aanvang van zijn detentie in een vergevorderd stadium van ernstige tuberculose. Hij had nood aan een complexe behandeling maar kreeg gedurende drie maanden geen toegang tot de noodzakelijke medische verzorging die kon bijdragen in de strijd tegen zijn levensbedreigende ziekte. Het EHRM bevond zijn behandeling strijdig met artikel 3 EVRM wegens een gebrek aan adequate medische zorgen. Volgens het Hof werd de verzoeker blootgesteld aan een verlengd mentaal en fysiek lijden waardoor zijn menselijke waardigheid was afgenomen.¹⁶² In *Nogin v. Russia* werd het EHRM geconfronteerd met een gedetineerde die aan diabetes leed. Het besloot tot een schending van artikel 3 EVRM omdat de autoriteiten laattijdig een cataractoperatie hadden voorzien. De gedetineerde werd pas na zijn vrijlating geopereerd, terwijl hij intussen zijn volledige zicht had verloren. De mislukking van de overheid om hem tijdig de nodige medische zorgen te bieden, droeg bij tot een onmenselijke en vernederende behandeling.¹⁶³

48. Om te besluiten tot een miskenning van artikel 3 EVRM, is het volgens het Hof niet noodzakelijk dat het gebrek aan de vereiste medische zorgen ook heeft geleid tot een medische noodtoestand of een ernstige en langdurige pijn. In *Davtyan v. Armenia* leed de verzoeker aan een hersentumor en moest hij een gespecialiseerde behandeling krijgen. Hij werd regelmatig onderzocht door artsen die niet gespecialiseerd waren in zijn probleem. Het heeft drie jaar geduurd vooraleer een chirurgische ingreep plaatsvond. Het gegeven dat de gedetineerde vroeg om gespecialiseerde bijstand, maar deze niet voor hem beschikbaar was, volstond om tot een schending van artikel 3 EVRM te besluiten.¹⁶⁴ Een onmenselijke of vernederende behandeling staat daarentegen niet vast door

met zijn hartaandoening terwijl hij in strijd met deze aanbevelingen toch blijft roken (EHRM 19 april 2016, *Bagdonavičius/Lithuania*, § 83).

¹⁵⁹ EHRM 3 april 2001, *Keenan/The United Kingdom*, §§ 115-116; EHRM 5 maart 2013, *Gülşay Çetin/Turkey*, § 112; EHRM 17 november 2015, *Bamouhammad/Belgium*, § 122.

¹⁶⁰ EHRM 21 december 2010, *Raffray Tadei/France*, §§ 58-59; EHRM 17 november 2015, *Bamouhammad/Belgium*, § 122; zie a contrario EHRM 3 november 2011, *Cocaign/France*.

¹⁶¹ EHRM 4 oktober 2011, *Goginashvili/Georgia*, § 71; EHRM 11 december 2014, *Kushnir/Ukraine*, § 135.

¹⁶² EHRM 15 december 2015, *Ivko/Russia*, §§ 109-112.

¹⁶³ EHRM 15 januari 2015, *Nogin/Russia*, § 97.

¹⁶⁴ EHRM 31 maart 2015, *Davtyan/Armenia*, § 88.

het loutere feit dat de gezondheidstoestand van de gedetineerde is verergerd.¹⁶⁵ In zulk geval moet worden nagegaan of de autoriteiten alles hebben gedaan wat men redelijkerwijze mag eisen om de verdere ontwikkeling van de ziekte te bemoeilijken.¹⁶⁶ In *Papastavrou v. Greece* wees niets erop dat de gezondheidstoestand van de verzoeker was verergerd door zijn detentie of door de onmogelijkheid om hem te hospitaliseren. De autoriteiten hadden in de vereiste medische zorgen voorzien.¹⁶⁷

49. In *Khayletdinov v. Russia* heeft het Hof zich gebogen over het onderbreken van de medische zorgen. De verzoeker leed aan HIV, maar zag zijn therapie onderbroken na zijn plaatsing in detentie. De autoriteiten gaven geen volledige uitvoering aan de aanbevelingen van de dokters en voorzagen niet in het speciaal voorgeschreven dieet. Het EHRM was van oordeel dat het garanderen van de continuïteit van de zorgen tussen de samenleving en de gevangenis, alsook in de gevangenis zelf, een fundamentele vereiste vormt voor een succesvolle behandeling.¹⁶⁸

50. De medische behandeling in gevangenissen moet ten slotte geschikt en vergelijkbaar zijn met de kwaliteit die de staat zich ertoe verbindt toe te kennen aan de hele bevolking. Dit betekent niet dat elke gevangene dezelfde kwaliteit van verzorging moet genieten als die welke in de beste ziekenhuizen beschikbaar is.¹⁶⁹

3.1.4. Aanpassen van de detentieomstandigheden aan de gezondheidstoestand

51. Een derde verplichting die het Europees Hof aan de lidstaten oplegt, betreft het aanpassen van de detentieomgeving aan de speciale noden van de gedetineerde om hem toe te laten zijn straf te ondergaan in omstandigheden die geen afbreuk doen aan zijn morele integriteit.¹⁷⁰ In dit verband is het interessant te wijzen op de rechtspraak met betrekking tot gehandicapte gedetineerden. Een zware fysieke handicap is net zoals de gezondheid en de leeftijd een situatie waarbij de

¹⁶⁵ EHRM 12 juni 2008, *Kotsaftis/Greece*, § 53; EHRM 27 november 2014, *Koutalidis/Greece*, § 87; EHRM 22 maart 2016, *Litvinov/Russia*, § 89.

¹⁶⁶ EHRM 4 oktober 2011, *Goginashvili/Georgia*, §§ 69-71; EHRM 21 juni 2016, *G./Russia*, § 82.

¹⁶⁷ EHRM 16 april 2015, *Papastavrou/Greece*, § 90.

¹⁶⁸ EHRM 12 januari 2016, *Khayletdinov/Russia*, §§ 67-68.

¹⁶⁹ EHRM 26 oktober 2006, *Kudhobin/Russia*, §§ 94-97; EHRM 7 februari 2012, *Cara-Damiani/Italy*, § 66; EHRM 21 oktober 2014, *Marian Chiriță/Romania*, § 38; EHRM 15 december 2015, *Ivko/Russia*, § 94; EHRM 22 maart 2016, *Litvinov/Russia*, § 87; EHRM 23 maart 2016, *Blokhin/Russia*, § 137; EHRM 10 mei 2016, *Topekhin/Russia*, § 69; EHRM 9 juni 2016, *Mekras/Greece*, § 31.

¹⁷⁰ EHRM 19 februari 2015, *Helhal/France*, § 47; EHRM 9 september 2010, *Xiros/Greece*, § 76.

vraag moet worden gesteld naar de geschiktheid van de detentie in het licht van artikel 3 EVRM.¹⁷¹

52. Wanneer de nationale autoriteiten beslissen om een invalide persoon in detentie te plaatsen of te houden, moeten zij er met een zekere strengheid over waken dat de detentieomstandigheden beantwoorden aan de individuele noden van de (lichamelijke) handicap.¹⁷² In *Z.H. v. Hungary* was de gedetineerde doofstom en niet in staat om gebarentaal te gebruiken of te lezen en te schrijven. Hij meende dat zijn detentie gedurende drie maanden een onmenselijke en vernederende behandeling uitmaakte. Het Hof besloot tot een schending van artikel 3 EVRM omdat de autoriteiten laattijdig de vereiste maatregelen hadden genomen om het hoofd te bieden aan de situatie van de verzoeker.¹⁷³

53. In enkele arresten benadrukte het EHRM dat de langdurige detentie van een gehandicapte persoon in een gevangenis waar hij zich niet eigenhandig kon verplaatsen en in het bijzonder zijn cel niet kon verlaten, een denigrerende behandeling inhield.¹⁷⁴ De zaak *Arutyunyan v. Russia* betrof een gedetineerde die afhankelijk was van een rolstoel en leed aan verschillende gezondheidsproblemen, waaronder diabetes, een verminderd zicht en obesitas. Zijn cel was gelegen op de vierde verdieping van een gebouw dat niet met een lift was uitgerust. Hierdoor moest hij op regelmatige basis de trappen op en neer lopen om zijn noodzakelijke medische behandeling te verkrijgen.¹⁷⁵ Het Hof bevond deze situatie in strijd met artikel 3 EVRM omdat de autoriteiten hem niet hadden behandeld op een wijze die geschikt en verenigbaar was met zijn handicap. Bovendien weigerden zij hem de effectieve toegang tot medische faciliteiten, lichaamsbeweging en frisse lucht.^{176, 177} In de zaak *Butrin v. Russia* was de gedetineerde blind en had hij permanente assistentie nodig. Waar hij aanvankelijk een beroep deed op de hulp van zijn medegevangene, stond hij er na diens vrijlating alleen voor. De autoriteiten hadden hem van geen enkel hulpmiddel

voorzien dat zijn detentie kon vergemakkelijken, zoals bijvoorbeeld een blindenstok. Het Hof bevond ook deze behandeling in strijd met artikel 3 EVRM.¹⁷⁸

54. Het EHRM heeft meermaals geoordeeld dat de staat zich niet mag exonereren van de verplichting om te verzekeren dat de detentieomstandigheden beantwoorden aan de specifieke noden van gehandicapte gedetineerden, door de verantwoordelijkheid voor hun toezicht of hulp naar de medegevangenen door te schuiven.^{179, 180} Zo heeft het Hof overwogen dat een vernederende behandeling zich voordoet wanneer een persoon met een ernstige fysieke handicap moet rekenen op de hulp van zijn celgenoten bij het gebruik van het toilet, het nemen van een bad of het omkleden.¹⁸¹ In de zaak *Helhal v. France* waren de douches in de gevangenis niet geschikt voor personen met een verminderde beweeglijkheid. De verzoeker kon zich bijgevolg niet wassen zonder de hulp van zijn celgenoten. De autoriteiten hadden er niet alles aan gedaan om hem van een vernederende behandeling te besparen.¹⁸² In *Zarzycki v. Poland* daarentegen onderschreef het Hof geen miskennis van artikel 3 EVRM. Hier betrof het een gedetineerde wiens beide armen waren geamputeerd. De verzoeker beweerde dat de autoriteiten geen adequate medische bijstand hadden voorzien door niet tussen te komen in de kosten van een geavanceerde armprothese. Hij moest daarom noodgedwongen een beroep doen op de hulp van medegevangenen bij de dagelijkse hygiëne en het omkleden.¹⁸³ Volgens het Europees Hof nam de gevangenisadministratie een proactieve houding aan door hem gratis een standaard armprothese ter beschikking te stellen en deels tegemoet te komen in de kosten van de geavanceerde prothese. De autoriteiten hadden hem een regelmatige en adequate bijstand verleend die aangepast was aan zijn speciale noden.¹⁸⁴

55. De langdurige detentie van een bejaarde en tevens zieke gedetineerde kan volgens het EHRM binnen de actieradius van artikel 3 EVRM vallen. Bij de beoordeling moet echter wel rekening worden gehouden met de individuele omstandigheden van elke zaak.¹⁸⁵ In *Papon v. France* wierp de verzoeker op dat het in detentie houden van een persoon van zijn ouderdom (90 jaar) in strijd was met artikel 3 EVRM omdat de leefomstandigheden niet waren aangepast aan zijn leeftijd en gezondheidstoestand. Hoewel hij aan hartproblemen leed, stelde het Europees Hof geen schending vast omdat

¹⁷¹ EHRM 14 november 2002, *Mouïsel/France*, § 38; EHRM 15 januari 2004, *Matencio/France*, § 76; EHRM 19 februari 2015, *Helhal/France*, § 49.

¹⁷² EHRM 10 juli 2001, *Price/United Kingdom*, § 25; EHRM 2 december 2004, *Farbtuks/Latvia*, § 56; EHRM 21 december 2010, *Jansiskis/Latvia*, § 59; EHRM 12 maart 2013, *Zarzycki/Poland*, § 102; EHRM 6 februari 2014, *Semikhvostov/Russia*, § 72; EHRM 15 april 2014, *Asalya/Turkey*, § 50; EHRM 19 februari 2015, *Helhal/France*, § 50; EHRM 3 maart 2015, *Sandu Voicu/Romania*, § 51; EHRM 22 maart 2016, *Butrin/Russia*, § 49; EHRM 10 mei 2016, *Topekhin/Russia*, § 79.

¹⁷³ EHRM 8 november 2011, *Z.H./Hungary*, § 33.

¹⁷⁴ EHRM 24 oktober 2006, *Vincent/France*, § 103; EHRM 7 februari 2012, *Cara-Damiani/Italy*, § 72; EHRM 6 februari 2014, *Semikhvostov/Russia*, § 74; EHRM 19 februari 2015, *Helhal/France*, § 51; EHRM 22 maart 2016, *Butrin/Russia*, § 51; EHRM 10 mei 2016, *Topekhin/Russia*, § 81.

¹⁷⁵ EHRM 10 april 2012, *Arutyunyan/Russia*, § 77.

¹⁷⁶ EHRM 10 april 2012, *Arutyunyan/Russia*, §§ 81-82.

¹⁷⁷ Voor gelijkaardige zaken zie: EHRM 12 februari 2013, *D.G./Poland*; EHRM 25 juni 2013, *Grimailovs/Latvia*; EHRM 6 februari 2014, *Semikhvostov/Russia*.

¹⁷⁸ EHRM 22 maart 2016, *Butrin/Russia*, §§ 60-67.

¹⁷⁹ EHRM 3 februari 2009, *Kaprykowski/Poland*, § 74; EHRM 25 juni 2013, *Grimailovs/Latvia*, § 161; EHRM 6 februari 2014, *Semikhvostov/Russia*, § 85; EHRM 19 februari 2015, *Helhal/France*, § 52; EHRM 22 maart 2016, *Butrin/Russia*, §§ 63-67.

¹⁸⁰ Voor een recente toepassing zie EHRM 10 mei 2016, *Topekhin/Russia*, §§ 82-88.

¹⁸¹ EHRM 20 mei 2010, *Engel/Hungary*, §§ 27 en 30.

¹⁸² EHRM 19 februari 2015, *Helhal/France*, § 63.

¹⁸³ EHRM 6 maart 2013, *Zarzycki/Poland*, §§ 28-29.

¹⁸⁴ EHRM 6 maart 2013, *Zarzycki/Poland*, § 125.

¹⁸⁵ EHRM 7 juni 2001, *Papon/France*; EHRM 5 april 2001, *Priebke/Italy*; EHRM 29 mei 2001, *Sawoniuk/the United Kingdom*; EHRM 22 april 2014, *G.C./Italy*, § 55.

hij volgens het deskundigenverslag in een 'goede' gezondheidstoestand verkeerde.¹⁸⁶ Meer recent bevond het Hof de detentie van een 83-jarige gedetineerde onmenselijk, gezien zijn leeftijd, gezondheidstoestand en de weigering van de autoriteiten om de strafuitvoering om te zetten in huisarrest. Het Hof baseerde zich hiervoor op de medische rapporten die de overheid in handen kreeg en waarin consequent en ondubbelzinnig werd vastgesteld dat zijn gezondheidstoestand onverenigbaar was met het gevangenisregime.¹⁸⁷

3.1.5. Gedetineerden met (ernstige) lichamelijke aandoeningen

56. De rechtspraak van het EHRM omtrent (ernstig) zieke gedetineerden is zeer talrijk. Om die reden zal ik mij beperken tot een bespreking van een aantal interessante arresten. In de zaak *V.D. v. Romania* werd het Hof geconfronteerd met een gedetineerde die leed aan ernstige tandproblemen. Een medische diagnose wees uit dat hij een kunstgebit nodig had, maar de autoriteiten weigerden hem daarvan te voorzien. Hij kon het gebit overigens enkel verkrijgen indien hij de volledige kosten op zich nam. Het Hof stelde een schending van artikel 3 EVRM vast omdat de overheid hem het kunstgebit zelfs weigerde te overhandigen nadat de wet bepaalde dat hij er gratis recht op had.^{188, 189}

57. In een ander arrest achtte het Hof de behandeling van de verzoeker vernederend omdat de inbeslagname van zijn bril vijf maanden aanhield. De autoriteiten konden niet verklaren waarom het twee en een halve maand duurde vooraleer hij werd onderzocht door een specialist en waarom het even lang duurde vooraleer hij over nieuwe glazen beschikte.¹⁹⁰

58. In bepaalde situaties vraagt de gezondheidstoestand van de gedetineerde om het nemen van menslievende maatregelen. Dit is in het bijzonder het geval wanneer de ononderbroken detentie ter discussie staat van een persoon wiens gezondheidstoestand op lange termijn onverenigbaar is met de gevangenisomgeving.¹⁹¹ In *Çetin v. Turkey* leed de verzoeker aan een vergevorderd stadium van kanker. Niettemin moest zij zowel tijdens de duur van haar proces als na haar veroordeling in de cel verblijven. Nadat de autoriteiten haar vraag om schorsing van de detentie hadden geweigerd, overleed zij in de gevangenis. Het Hof meende dat haar

detentieomstandigheden voor en na haar veroordeling bijdroegen tot een onmenselijke behandeling.¹⁹²

59. Ook in een zeer recente zaak moest het Hof zich buigen over de behandeling van een gedetineerde met een levensbedreigende (lymfe)kanker. Voor een adequate behandeling van kankerpatiënten in de gevangenis is volgens het Hof vereist dat de autoriteiten voorzien in een kankergelateerde behandeling en voldoende medische evaluaties. Bovendien moeten zij beschikken over de noodzakelijke uitrusting en medicatie teneinde een onmenselijke behandeling te voorkomen.¹⁹³

60. Opvallend talrijk zijn de arresten die de voorbije jaren betrekking hadden op HIV-positieve gedetineerden.¹⁹⁴ In dit verband verdient het basisarrest *Khudobin v. Russia* een bijzondere vermelding. Hier betrof het een gedetineerde die HIV-positief was en aan verscheidene chronische aandoeningen en mentale stoornissen leed. Het Hof was de mening toegedaan dat hij niet de noodzakelijke bijstand verkreeg, in strijd met artikel 3 EVRM. Het gegeven dat hij HIV-positief was en aan een ernstige mentale stoornis leed, verhoogde de risico's die gepaard gingen met de ziektes tijdens zijn detentie. Dit alles versterkte bij de gedetineerde zijn gevoel van onveiligheid.¹⁹⁵

61. Wanneer de autoriteiten beslissen dat HIV-positieve gedetineerden moeten worden gescheiden van de rest van de gevangenis, dan kan dit gerechtvaardigd zijn door een legitiem doel, nl. gunstigere detentieomstandigheden bieden in vergelijking met de andere gedetineerden. Niettemin verwacht het Hof dat zij in zulk geval worden geplaatst in een omgeving die geschikt is voor hun medische noden en hun welzijn.¹⁹⁶ In *Martzaklis v. Greece* was dit onderscheid niet objectief en redelijk gerechtvaardigd, vermits de gedetineerden werden overgeplaatst naar een psychiatrische vleugel waar onvoldoende medisch personeel aanwezig was en waar hun medische verzorging niet op regelmatige wijze gebeurde.¹⁹⁷

3.1.6. De problematiek van passief roken in de gevangenis

62. De plicht die op de overheid rust om de gezondheid en het welzijn van de gedetineerde te verzekeren, impliceert dat zij maatregelen moet nemen teneinde de gedetineerde te beschermen tegen de schadelijke gevolgen van passief roken wanneer, gezien de medische onderzoeken en aanbevelingen

¹⁸⁶ EHRM 7 juni 2001, *Papon/France*.

¹⁸⁷ EHRM 11 februari 2014, *Contrada (no.2)/Italy*, § 85.

¹⁸⁸ EHRM 16 februari 2010, *V.D./Romania*, §§ 97-100.

¹⁸⁹ Zie ook EHRM 10 januari 2012, *Vladimir Vasilyev/Russia*. Hier stelde het EHRM een schending van art. 3 EVRM vast omdat de autoriteiten geen orthopedisch schoeisel voorzagen voor de gedetineerde wiens voeten deels geamputeerd waren. Hierdoor ondervond hij pijn en moeilijkheden bij het schoonmaken van zijn cel.

¹⁹⁰ EHRM 20 april 2010, *Slyusarev/Russia*, §§ 43-44.

¹⁹¹ EHRM 15 januari 2004, *Matencio/France*, § 76; EHRM 15 januari 2004, *Sakkopoulos/Greece*, § 38; EHRM 3 mei 2007, *Hüseyin Yıldırım/Turkey*, § 74; EHRM 5 maart 2013, *Gülây Çetin/Turkey*, § 102.

¹⁹² EHRM 5 maart 2013, *Gülây Çetin/Turkey*, § 125.

¹⁹³ EHRM 1 maart 2016, *Andrey Lavrov/Russia*, §§ 61-63.

¹⁹⁴ Zie o.m. EHRM 14 oktober 2010, *A.B./Russia*; EHRM 14 oktober 2010, *Logvinenko/Ukraine*; EHRM 16 december 2010, *Kozhokar/Russia*; EHRM 10 april 2012, *Shchebetov/Russia*; EHRM 13 november 2012, *Koryak/Russia*; EHRM 14 maart 2013, *Salakhov and Islyamova/Ukraine*; EHRM 23 mei 2013, *E.A./Russia*; EHRM 19 november 2013, *Fedosejevs/Latvia*.

¹⁹⁵ EHRM 26 oktober 2006, *Khudobin/Russia*, §§ 95-97.

¹⁹⁶ EHRM 9 juli 2015, *Martzaklis and Others/Greece*, § 71.

¹⁹⁷ EHRM 9 juli 2015, *Martzaklis and Others/Greece*, § 72.

van de behandelende artsen, zijn gezondheidstoestand dat vereist.¹⁹⁸

63. In het arrest *Elefteriadis v. Romania* werd de chronisch zieke gedetineerde samen met rokende medegevangenen in één cel ondergebracht. Het Hof oordeelde dat artikel 3 EVRM werd geschonden omdat de overheid hem niet naar een niet-rokerscel had overgeplaatst, terwijl dat wel mogelijk was. Voorts haalde het Hof aan dat de dokters gedurende die periode een verslechterde ademhalingstoestand en een chronische bronchitis vaststelden bij de verzoeker. Volgens het Hof hadden de autoriteiten de aanbevelingen van de dokters miskend door geen maatregelen te nemen om de blootstelling aan sigarettenrook te voorkomen.^{199, 200}

3.1.7. Gedetineerden met een psychiatrische aandoening

64. Wanneer het gaat om gedetineerden met een mentale stoornis, meent het Hof dat in het bijzonder rekening moet worden gehouden met hun kwetsbaarheid en hun onvermogen teneinde zich op coherente wijze, ofwel *tout court* te beklagen over de gevolgen van de behandeling voor hun persoon.²⁰¹ Het Hof oordeelt dat, ten gevolge van hun kwetsbare positie, bepaalde verplichtingen in het gevangenisleven hen meer blootstellen aan een gevaar voor hun gezondheid. Dit zou het risico versterken van een gevoel van minderwaardigheid en zou tevens de bron vormen voor hun stress en angst.²⁰²

65. In *Raffray Taddei v. France* leed de verzoeker aan een psychiatrische aandoening die werd gekenmerkt door het voortdurend veinzen van een ziekte. Het Europees Hof achtte de behandeling in strijd met artikel 3 EVRM omdat de autoriteiten onvoldoende rekening hielden met de behoefte aan gespecialiseerde verzorging in een aangepaste instelling, zoals de gezondheidstoestand van de gedetineerde dat vereiste. Verder wees het Hof op haar overplaatsingen, die, gezien haar bijzondere kwetsbaarheid en verlengde onzekerheid over haar aanvragen tot schorsing, angsten hadden teweeggebracht die het onvermijdelijke niveau van leed overstegen.^{203, 204}

¹⁹⁸ EHRM 25 januari 2011, *Elefteriadis/Romania*, § 48; EHRM 18 oktober 2011, *Pavalache/Romania*, § 88; EHRM 15 april 2014, *Florin Andrei/Romania*, § 43.

¹⁹⁹ EHRM 25 januari 2011, *Elefteriadis/Romania*, §§ 46-55.

²⁰⁰ Voor een gelijkaardige toepassing zie EHRM 14 september 2010, *Florea/Romania*.

²⁰¹ EHRM 30 juli 1998, *Aerts/Belgium*, § 66; EHRM 3 april 2001, *Keenan/The United Kingdom*, § 111; EHRM 11 juli 2006, *Rivière/France*, § 63; EHRM 20 januari 2009, *Slawomir Musial/Poland*, § 87.

²⁰² EHRM 10 januari 2013, *Claes/Belgium*, § 101; EHRM 17 november 2015, *Bamouhammad/Belgium*, § 121.

²⁰³ EHRM 21 december 2010, *Raffray Taddei/France*, § 63.

²⁰⁴ Voor een gelijkaardige toepassing zie EHRM 3 mei 2012, *M.S./United Kingdom*.

66. Een miskenning van artikel 3 EVRM is daarentegen minder voor de hand liggend indien er geen medisch rapport voorligt waaruit blijkt dat de mentale toestand van de gedetineerde tijdens zijn detentie verzorging vereiste of dat de mentale gezondheid van de verzoeker schadelijke gevolgen heeft ondergaan.²⁰⁵

3.1.8. Bewijs van de inadequate medische verzorging

67. In recente rechtspraak heeft het EHRM de omvang van de bewijslast verduidelijkt in zaken die verband houden met adequate medische zorgen. Het Hof stelt in de eerste plaats dat een onbevestigde bewering dat de medische zorgen afwezig waren, met vertraging gebeurden of onvoldoende waren, niet volstaat om een issue onder artikel 3 EVRM te doen rijzen. Een geloofwaardige klacht moet voldoende verwijzingen bevatten naar de medische toestand in kwestie, de medische behandeling waarnaar werd gestreefd, die voorzien of geweigerd werd en ander bewijsmateriaal, zoals rapporten van experts die geschikt zijn om de ernstige tekortkomingen in de medische zorgen van de verzoeker te onthullen.²⁰⁶ Daartegenover staat evenwel dat de autoriteiten het bewijs moeten leveren dat zij de noodzakelijke voorwaarden hebben gecreëerd opdat de voorgeschreven medische behandeling effectief zou worden uitgevoerd.²⁰⁷

68. Wanneer het nationale recht geen daadwerkelijk rechtsmiddel voorziet om klachten aangaande inadequate medische behandeling bekend te maken, acht het Hof zich genoodzaakt om als eerste de bewijzen te evalueren teneinde te bepalen of de garanties van artikel 3 EVRM zijn nageleefd.²⁰⁸ Hierbij besteedt het in het bijzonder aandacht aan de kwetsbaarheid van de verzoeker, gelet op zijn detentie. Het EHRM roept de overheden op om geloofwaardig en overtuigend bewijs voor te leggen dat de gedetineerde adequate medische zorgen kreeg toegekend gedurende zijn detentie.²⁰⁹

3.2. Situatie in België

3.2.1. De bevindingen van het CPT

69. Het CPT noteert in zijn laatste rapport van 13 december 2012 ook een aantal tekortkomingen op het terrein van de gezondheidszorg voor gedetineerden. In de gevangenis van Vorst stelt het Comité vast dat er drie artsen voor algemene geneeskunde zijn voorzien die respectievelijk tien uur per

²⁰⁵ EHRM 21 juni 2016, *Vasenin/Russia*, §§ 101-103.

²⁰⁶ EHRM 24 januari 2012, *Valeriy Samoylov/Russia*, § 80; EHRM 26 februari 2015, *Yevgeniy Bogdanov/Russia*, § 93.

²⁰⁷ EHRM 9 juni 2016, *Mekras/Greece*, § 31.

²⁰⁸ EHRM 13 november 2012, *Koryak/Russia*; EHRM 27 november 2012, *Dirdizov/Russia*; EHRM 8 januari 2013, *Reshetnyak/Russia*; EHRM 5 februari 2013, *Mkhitaryan/Russia*; EHRM 5 februari 2013, *Gurenko/Russia*; EHRM 5 februari 2013, *Bubnov/Russia*; EHRM 9 januari 2014, *Budanov/Russia*; EHRM 9 januari 2014, *Gorelov/Russia*; EHRM 27 november 2014, *Amirov/Russia*, § 90.

²⁰⁹ EHRM 21 juni 2016, *G./Russia*, § 78.

week aanwezig zijn. Dit aantal volstaat volgens het Comité niet voor een gevangenis waar 700 gedetineerden zijn ondergebracht. Uit gesprekken met de gedetineerden blijkt verder dat zij bij hun binnenkomst niet worden onderworpen aan een medisch onderzoek volgens de regels en dat zij vaak enkele dagen moeten wachten vooraleer ze toegang krijgen tot een arts. Het Comité raadt daarom aan om minstens twee posten van algemene geneeskunde te voorzien.²¹⁰ Daarnaast heeft het Comité opmerkingen bij de aanwezigheid van het verpleegkundig personeel, die ontbreekt na 21 uur en in het weekend. Die situatie is volgens haar onaanvaardbaar omdat er in Vorst bepaalde gedetineerden met ernstige psychiatrische aandoeningen verblijven.²¹¹ Voorts tilt het CPT er zwaar aan dat de medische onderzoeken bij binnenkomst in de gevangenis beperkt blijven tot een onderhoud met een verpleegkundige op basis van een checklist. De gedetineerde wordt slechts door een arts onderzocht indien hij daar uitdrukkelijk om verzoekt of wanneer de verpleegkundige dat nodig acht.²¹²

70. In de gevangenis van Andenne stelt het Comité vast dat er slechts vijf dokters deeltijds aanwezig zijn (7-21 uur per week), hetgeen onvoldoende medisch personeel is om voor de verzorging van 400 gedetineerden in te staan. Het ontving ook klachten van gedetineerden over de vertragingen om een medische consultatie te krijgen.²¹³ Over de gespecialiseerde zorgen die plaatsvinden in het medisch centrum van Lantin of in een extern hospitaal merkte het CPT op dat “*ces consultations/hospitalisations étaient néanmoins tributaires de la disponibilité des escortes et les annulations de rendez-vous n’étaient pas rares*”.²¹⁴ Ten slotte stelt het CPT vast dat gedurende een stakingsperiode van negen dagen geen enkele medische consultatie werd geregistreerd.²¹⁵

3.2.2. Gezondheidszorg naar Belgische wetgeving. Waar knelt het schoentje?

71. Vooraleer ik mij zal toeleggen op de tekortkomingen in ons Belgisch positief recht op het gebied van de gezondheidszorg van gedetineerden, is het gepast om de visie van de wetgever t.a.v. deze problematiek op te frissen. In het Voorontwerp van de Basiswet Gevangeniswezen heeft de wetgever erkend dat de medische verzorging in gevangenis een zeer complex probleem is. Vooreerst vraagt het gedwongen samenleven in dezelfde ruimte een behoefte aan medische aandacht en zorg die het niveau van het individuele

belang overstijgt.²¹⁶ Verder wijst de wetgever erop dat binnen de gevangenissen de behoefte aan medische zorg zich op een enigszins andere wijze aandient dan in de vrije samenleving. Het totaalinstituut gevangenis werpt immers zijn schaduw op het psychofysiek welzijn van de veroordeelden, met als gevolg dat veel psychosociale problemen zich uiten via lichamelijke klachten of aanleiding geven tot een specifiek klachtenprobleem en behoeften oproepen aan specifieke medicatie.²¹⁷

72. Hierboven is reeds het belang gebleken dat het Europees Hof voor de Rechten van de Mens hecht aan een adequate gezondheidszorg voor gedetineerden. De Europese rechtspraak hieromtrent is talrijk. Men zou dus van de lidstaten verwachten dat zij alles in het werk stellen om hun regulering op dit gebied zo spoedig mogelijk te implementeren. Het is echter betreurenswaardig te moeten vaststellen dat vandaag, elf jaar na de Wet Dupont, de bepalingen van de Basiswet inzake gezondheidszorg van gedetineerden (art. 87-99) nog steeds niet in werking zijn gesteld.²¹⁸ Er moet daarom worden teruggegrepen naar een reeks KB's, huishoudelijke reglementen en ministeriële omzendbrieven.²¹⁹ Dat de gedetineerde zich wegwijs moet zien te maken doorheen dit kluwen van regels komt de rechtszekerheid mijns inziens weinig ten goede. In tussentijd is het bemoedigend dat de minister van Justitie de snelle inwerkingtreding van deze bepalingen op de agenda heeft gezet.²²⁰

73. Hierna zal ik mij beperken tot een opsomming van de algemene principes uit de Basiswet en een aantal punten die mijns inziens voor verbetering vatbaar zijn. In het nog niet in werking getreden artikel 88 Basiswet Gevangeniswezen heeft de wetgever expliciet uitdrukking gegeven aan het gelijkwaardigheidsbeginsel. Volgens dit principe heeft de gedetineerde recht op een gezondheidszorg die gelijkwaardig is aan deze in de vrije samenleving. Voorts moet de gezondheidszorg aangepast zijn aan de specifieke medische noden en behoeften. Dit heeft volgens het Eindverslag van de Commissie Dupont niets te maken met instellingsbelangen of beperkingen die door de legitieme uitoefening ervan aan de vrijheid van behandeling worden aangebracht, maar wel met de specifieke medische en psychomedische noden van gedetineerden in een detentiecontext. De detentie is immers minder

²¹⁰ Rapport au Gouvernement de la Belgique relatif à la visite effectuée en Belgique par le Comité européen pour la prévention de la torture et des peines ou traitements inhumains ou dégradants (CPT) du 23 au 27 avril 2012, *CPT/inf (2012) 36*, Straatsburg, Raad van Europa, 13 december 2012, www.cpt.coe.int/documents/bel/2012-36-inf-fra.pdf, § 27.

²¹¹ *Ibid.*, § 28.

²¹² *Ibid.*, § 30.

²¹³ *Ibid.*, § 64.

²¹⁴ *Ibid.*, § 66.

²¹⁵ *Ibid.*, § 69.

²¹⁶ L. DUPONT, *Op weg naar een beginselenwet gevangeniswezen: Proeve van Voorontwerp van Beginselenwet Gevangeniswezen en Tenuitvoerlegging van Vrijheidsstraffen*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 1998, 217-218.

²¹⁷ L. DUPONT, *Op weg naar een beginselenwet gevangeniswezen: Proeve van Voorontwerp van Beginselenwet Gevangeniswezen en Tenuitvoerlegging van Vrijheidsstraffen*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 1998, 218.

²¹⁸ T. DAEMS, “Enkele bedenkingen bij rechtsontwikkelingen voor gedetineerden, naar aanleiding van een decennium basiswet gevangeniswezen”, *Panopticon* 2015, afl. 1, 1-8 (5).

²¹⁹ KB 21 mei 1965 houdende algemeen reglement van de strafinrichtingen, *BS* 25 mei 1965; Ministeriële Omz. nr. 1495 van 16 oktober 1985 betreffende de vrije keuze van de geneesheer.

²²⁰ Algemene Beleidsnota Justitie, *Parl.St.* Kamer 2014-15, nr. 588/029, 10.

begunstigend voor hun psycho-medisch-sociaal welzijn.²²¹ Het is opvallend en mijns inziens ook een gemiste kans dat de Basiswet met geen woord rept over bepaalde kwetsbare groepen van gedetineerden. In het licht van de rechtspraak van het EHRM is het evenwel geen overbodige luxe om bepalingen in te voeren die aan gehandicapte, bejaarde of ernstig zieke gedetineerden de garantie bieden dat de detentieomstandigheden en de infrastructuur aan hun gezondheidstoestand zullen worden aangepast. Deze doelgroep wordt immers (in principe) niet gescheiden van de andere gedetineerden omdat zij een normaal detentietraject moeten kunnen doorlopen²²², op het gevaar af gevoelens van minderwaardigheid te ontwikkelen ten aanzien van hun medegevangenen.

74. Volledig in lijn met de rechtspraak van het EHRM is het principe van de continuïteit van de zorgen, zoals neergelegd in artikel 89 Basiswet²²³, volgens hetwelk de gedetineerde het recht heeft dat de gezondheidszorg die hij vóór zijn opsluiting in de gevangenis genoot, gelijkwaardig wordt voorgezet.²²⁴

75. Bij aankomst in de gevangenis heeft de gedetineerde recht op een gesprek met de directeur, met een lid van de psychosociale dienst en met de gevangenisarts.²²⁵ Het onderhoud met de gevangenisarts moet plaatsvinden binnen de 24 uur na zijn aankomst.²²⁶ De praktijk leert ons dat gedetineerden bij hun binnenkomst vaak door een verpleegkundige worden onderzocht en pas na enkele dagen toegang hebben tot een arts.²²⁷ Ook het nog niet in werking getreden artikel 89 Basiswet bepaalt dat de gedetineerde zo spoedig mogelijk na zijn opname en daarna telkens als hij erom verzoekt, bij de aan de gevangenis verbonden arts wordt gebracht. BEERNAERT herinnert eraan dat zelfs indien de gedetineerde niet om een arts verzoekt, het toezichthoudend personeel de verantwoordelijkheid heeft om een medische consultatie te vragen zodra zij vaststellen dat een gedetineerde ziek is.²²⁸

²²¹ Eindverslag van de commissie “basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden”, *Parl.St.* Kamer 2000-01, nr. 50-1076/1, 165.

²²² F. VAN MOL, *Gezondheidszorg in de Belgische gevangenis*, Brussel, Dienst Gezondheidszorg Gevangenis, FOD Justitie, april 2013, gepubliceerd op www.atasp.be, 66.

²²³ Nog niet in werking getreden.

²²⁴ Zowel het continuïteitsbeginsel als het gelijkwaardigheidsbeginsel zitten tevens vervat in de Ministeriële Omzendbrief nr. 1785 van 18 juli 2006 met betrekking tot de drugsproblematiek in de gevangenis. Deze preciseert dat gedetineerden met een drugsverslaving recht hebben op dezelfde behandeling als die welke *extra muros* werd aangeboden en dat de continuïteit van de zorgen in de mate van het mogelijke moet worden verzekerd (p. 1, niet-gepubliceerde omzendbrief, verkregen via het Directoraat-Generaal EPI).

²²⁵ Art. 2 KB 8 april 2011, *BS* 21 april 2011.

²²⁶ Art. 5 KB 8 april 2011, *BS* 21 april 2011.

²²⁷ Zie *supra* randnr. 69-70.

²²⁸ Zo niet, kunnen zij zich schuldig maken aan het niet verlenen of verschaffen van hulp aan iemand die in groot gevaar verkeert, zoals bepaald in art. 422bis Sw. (M.-A. BEERNAERT, *Manuel de droit pénitentiaire*, Limal, Anthemis, 2012, 117).

Ten slotte vermeldt artikel 90 Basiswet dat de gedetineerde recht heeft op de diensten van zorgverleners met de vereiste kwalificaties in functie van zijn specifieke noden. Hier zou het mijns inziens wenselijk zijn dat de wetgever deze bepaling volledigheidshalve uitbreidt met een recht op de noodzakelijke medische uitrusting en medicatie in de gevangenis, zoals het EHRM verlangt.²²⁹

76. Wat tot slot de keuze van de arts betreft, moet artikel 6 van de wet van 22 augustus 2002 betreffende de rechten van de patiënt worden toegepast.²³⁰ Volgens deze bepaling heeft de patiënt het recht op vrije keuze van de medische beroepsbeoefenaar en het recht op wijziging van deze keuze behoudens beperkingen opgelegd krachtens de wet. Voor het inwinnen van medisch advies heeft de gedetineerde het recht bezoek te ontvangen van een arts naar zijn keuze (art. 91, § 1 Basiswet). Hij zal na zijn onderzoek een advies betreffende de diagnose of voorgestelde onderzoeken schriftelijk meedelen aan de gevangenisarts. Indien daartoe redelijke gronden bestaan, kan de gedetineerde zich in de gevangenis laten behandelen door een vrij gekozen arts, mits toestemming van het diensthoofd van de Penitentiaire Gezondheidsdienst. Deze brengt de verzoekende gedetineerde binnen zeven dagen na indiening van het verzoek op de hoogte van zijn met redenen omklede beslissing (art. 91, § 2 Basiswet). Hier rijst de vraag of de termijn van zeven dagen ook geldt in die omstandigheden waarin de medische behandeling van de gedetineerde dringend moet geschieden. Het Europees Hof vereist dat de medische zorgen accuraat en tijdig plaatsvinden.

78. Er zijn een aantal elementen die de wetgever over het hoofd heeft gezien. Ik denk bijvoorbeeld aan het gebrek aan dwingende termijnen in de Basiswet waarbinnen de opvolging of de effectieve behandeling van de medische toestand van de gedetineerde moet plaatsvinden. Cruciaal is ten slotte ook het ontbreken van een bepaling die de gevangenisadministratie verplicht om een register bij te houden over de medische behandelingen van de gedetineerde.

3.2.3. Onmenselijke behandeling van geïnterneerden in Belgische gevangenis²³¹

79. Wat de onmenselijke behandeling van geïnterneerden in de gevangenis aangaat, stapelen de veroordelingen van de Belgische Staat zich op. Een eerste arrest tegen ons land betrof *Claes v. Belgium*.^{232, 233} De verzoeker in deze zaak was een

²²⁹ EHRM 1 maart 2016, *Andrey Lavrov/Russia*, §§ 61-63.

²³⁰ *BS* 26 september 2002; F. VERBRUGGEN en Y. VAN DEN BERGE, “Te-recht-gesteld: de interne rechtspositie van gedetineerden” in *Lexécution des peines*, Brussel, La Chartre, 2006, 231-279 (260).

²³¹ Voor een volledig overzicht van de veroordelingen door het EHRM zie S. GRYSON, “Internering in België: de veroordelingen door het Europees Hof voor de Rechten van de Mens”, *Fatim* 2015, afl. 145, 23-27.

²³² EHRM 10 januari 2013, *Claes/Belgium*.

²³³ K. HANOULLE, “Trieste primeur: Straatsburg veroordeelt België wegens onmenselijke behandeling geïnterneerde” (noot onder EHRM 10 januari 2010), *RABG* 2013, afl. 8, 460-464.

mentaal gehandicapte man die zedenfeiten had gepleegd en aanvankelijk in de psychiatrische vleugel van de gevangenis van Leuven verbleef. De Commissie tot Bescherming van de Maatschappij beval zijn overplaatsing naar de psychiatrische kliniek van Bierbeek, maar ten gevolge van zijn agressief gedrag en een nieuw feit van seksuele agressie werd hij overgebracht naar de psychiatrische vleugel van de gevangenis van Merksplas.²³⁴ Het Hof stelde vast dat de situatie waarin de verzoeker verkeerde, het resultaat was van een structureel probleem. Enerzijds ontvangen geïnterneerden in de psychiatrische vleugel van de gevangenis onvoldoende begeleiding/ondersteuning en anderzijds is een overplaatsing buiten de gevangenis vaak onmogelijk hetzij door een plaatsgebrek in de psychiatrische ziekenhuizen, hetzij omdat het wettelijk kader de sociale instanties niet toelaat om de geïnterneerden in een exterieure structuur te plaatsen.²³⁵ Om tot een schending van artikel 3 EVRM te besluiten, overwoog het Hof dat de detentie van Claes in een onaangepaste omgeving zonder behandeling had bijgedragen tot een verslechtering van zijn gezondheidstoestand en zijn algemeen welzijn.²³⁶

80. Een meer recent arrest tegen de Belgische Staat dateert van 9 januari 2014.²³⁷ In *Lankester v. Belgium* had de verzoeker zijn echtgenote vermoord. Aangezien hij aan persoonlijkheidsstoornissen leed en dus niet in staat was zijn daden te controleren, beval de KI zijn internering. Gedurende drie jaar moest hij verblijven in de psychiatrische afdeling van de gevangenis van Merksplas. Nadat hij in 2005 een korte periode in een Nederlandse gevangenis werd vastgehouden, beval de CBM opnieuw een internering in de gevangenis van Merksplas. Daar verbleef hij tussen 2006 en 2010.²³⁸ Het Europees Hof meende dat de situatie waarin de geïnterneerde zich lange tijd bevond, manifest negatieve gevolgen had voor zijn psychische toestand. In 2007 oordeelden twee gevangenisartsen reeds dat zijn psychische toestand was verslechterd. Dit was o.m. te wijten aan de ongeschikte medische zorgen die de verzoeker in de gevangenis genoot. De artsen vroegen aan de CBM om de geïnterneerde in vrijheid te stellen en hem toe te laten tot een psychiatrisch ziekenhuis.²³⁹ Het Hof kwam tot nagenoeg dezelfde conclusie als in het arrest *Claes*. Het erkende weliswaar de structurele problemen in België, maar onderschreef dat het verblijf in de psychiatrische vleugel zonder realistisch vooruitzicht op verandering, zonder geschikte medische ondersteuning en gedurende een lange periode hem had onderworpen aan een beproeving en een lijden van een zodanige intensiteit dat het onvermijdelijk niveau van leed dat inherent is aan de detentie, werd overschreden.²⁴⁰

81. Sedert kort komt aan ons land de dubieuze eer toe om haar waslijst van veroordelingen aan te vullen met een zgn. pilootarrest van 6 september 2016.²⁴¹ In deze zaak deed het EHRM uitspraak over een verzoeker ten aanzien van wie de internering werd bevolen wegens de aanranding van de eerbaarheid van een minderjarige. Volgens de CBM was hij ten gevolge van zijn mentale problemen niet in staat om zijn daden te controleren. De verzoeker werd geplaatst in de gevangenis van Merksplas, waar hij in 2009 werd overgebracht naar de gespecialiseerde afdeling voor mentaal gehandicapte gedetineerden.²⁴² Een rapport van de psychosociale dienst beschreef W.D. als een zwakbegaafde persoon met een onvolwassen persoonlijkheid en een aanleg voor pedofilie. Hij zou ook niet in staat zijn om normale contacten of relaties aan te gaan.²⁴³ Sinds eind 2009 kwam de verzoeker in aanmerking om te worden opgenomen in een inrichting van het Vlaams Agentschap voor Personen met een Handicap. In een nieuw psychosociaal rapport van 2015 werd wederom aanbevolen om de verzoeker in een aangepaste instelling op te nemen.²⁴⁴ Spijts deze rapporten besloot de CBM sinds 2009 telkenmale om de verzoeker in de gevangenis van Merksplas te houden. Ook in beroep bij achtereenvolgens de Hoge Commissie en het Hof van Cassatie ving hij bot. In een beslissing van maart 2015 oordeelde de Hoge Commissie dat zijn verblijf in de gevangenis geen schending van artikel 3 EVRM opleverde. Wel werd geoordeeld dat de verzoeker binnen een termijn van zes maanden moest worden overgeplaatst naar een aangepaste inrichting.²⁴⁵

Het EHRM besliste in hoofdzaak dat de verzoeker tijdens zijn internering in de gevangenis gedurende meer dan negen jaar geen behandeling kreeg die aangepast was aan zijn mentale problemen.²⁴⁶ De Belgische autoriteiten hebben volgens het Hof de gezondheidstoestand van de verzoeker niet op adequate wijze ondersteund in die zin dat een behandeling in strijd met artikel 3 EVRM zou worden vermeden. Zijn verblijf in de psychiatrische vleugel gedurende een aanzienlijke periode zonder realistische hoop op verandering en zonder een geschikte medische omkadering leverde het zorgwekkend bewijs op dat de verzoeker werd blootgesteld aan een lijden waarvan de intensiteit het onvermijdelijke niveau van leed dat inherent is aan de detentie, overschreed.²⁴⁷

In het afsluitend gedeelte van het arrest van 6 september 2016 maakt het EHRM toepassing van de 'piloot'-procedure zoals bepaald in artikel 46 EVRM. Volgens het Hof kan de situatie van de verzoeker niet worden losgekoppeld van een algemeen probleem dat te wijten is aan een structureel gebrek in het Belgische systeem van internering.²⁴⁸ De Belgische Staat zal consequente en op lange termijn onderbouwde

²³⁴ EHRM 10 januari 2013, *Claes/Belgium*, §§ 5-16.

²³⁵ EHRM 10 januari 2013, *Claes/Belgium*, § 99.

²³⁶ EHRM 10 januari 2013, *Claes/Belgium*, §§ 100-102.

²³⁷ EHRM 9 januari 2014, *Lankester/Belgium*.

²³⁸ EHRM 9 januari 2014, *Lankester/Belgium*, §§ 58-60.

²³⁹ EHRM 9 januari 2014, *Lankester/Belgium*, § 65.

²⁴⁰ EHRM 9 januari 2014, *Lankester/Belgium*, §§ 68-69.

²⁴¹ EHRM 6 september 2016, *W.D./Belgium*.

²⁴² EHRM 6 september 2016, *W.D./Belgium*, §§ 7-8.

²⁴³ *Ibid.*, § 10.

²⁴⁴ *Ibid.*, §§ 17-18.

²⁴⁵ *Ibid.*, § 27.

²⁴⁶ *Ibid.*, § 116.

²⁴⁷ *Ibid.*, § 114.

²⁴⁸ *Ibid.*, § 164.

inspanningen moeten leveren om komaf te maken met het structurele probleem van lang verblijf van geïnterneerden in de gevangenis zonder een aangepaste therapeutische begeleiding.²⁴⁹ In het bijzonder moedigt het Hof de Belgische Staat aan om actie te ondernemen teneinde het aantal geïnterneerden in de gevangenis te verminderen, onder meer door het herdefiniëren van de criteria die een interneringsmaatregel rechtvaardigen.^{250, 251} De rechters in Straatsburg gunnen België alvast een termijn van twee jaar om het systeem van internering in overeenstemming te brengen met artikel 3 EVRM. Tot dan zullen alle hangende zaken met betrekking tot dezelfde problematiek worden uitgesteld.²⁵²

82. De structurele problemen waarmee we te kampen hebben, zijn heden echter nog niet van de baan.²⁵³ Er zullen dringend maatregelen moeten worden genomen om te voorkomen dat de Belgische Staat opnieuw wordt veroordeeld. Justitie is zich bewust van deze problematiek. Zo vermeldt ook het Directoraat-Generaal EPI in zijn jaarverslag van 2014 dat geïnterneerden niet in de gevangenis thuishoren: “*De focus ligt er op veiligheid en de behandeling is niet vergelijkbaar met die in een zorginstelling of psychiatrisch ziekenhuis. Het gebrek aan een geschikte omkadering en de lange tijd die geïnterneerden in de gevangenis moeten wachten voor doorverwijzing naar zorg buiten de muren is een manifest probleem ...*”²⁵⁴ Met het derde wetsontwerp, Potpourri III²⁵⁵, wenst de wetgever alvast wijzigingen aan te brengen aan de Interneringswet met het oog op meer garanties voor een passend zorgcircuit op maat van de geïnterneerde. Indien een kamer voor de bescherming van de maatschappij beslist tot internering, zal de persoon binnenkort enkel nog kunnen worden geplaatst in een afdeling tot bescherming van de maatschappij, een forensisch psychiatrisch centrum of een privé-instelling die de gepaste zorgen kan verstrekken. Plaatsing in de psychiatrische afdeling van de gevangenis zal dus niet langer tot de mogelijkheden behoren.^{256, 257}

²⁴⁹ *Ibid.*, § 169.

²⁵⁰ *Ibid.*, § 170.

²⁵¹ De nieuwe Interneringswet beoogt althans een wijziging/beperking van het toepassingsgebied van de interneringmaatregel. (Wetsontwerp houdende internering en diverse bepalingen inzake justitie (Potpourri III), Verslag van de Commissie, 11 maart 2016, *Parl.St.* Kamer 2015-16, nr. 54-1590/006, 36-37.

²⁵² EHRM 6 september 2016, *W.D./Belgium*, §§ 173-174.

²⁵³ Er is enige verbetering op komst, nl. sinds de opening van het Forensisch Psychiatrisch Centrum te Gent. Helaas is er maar plaats voor 264 geïnterneerden. Ook de bouw van een FPC in Antwerpen zal onvoldoende zijn (S. GRYSOEN, “Internering in België: de veroordelingen door het Europees Hof voor de Rechten van de Mens”, *Fatik* 2015, afl. 145, 23-27 (27)).

²⁵⁴ Jaarverslag D.G. EPI, Brussel, FOD Justitie, 2014, 14, te consulteren op www.just.fgov.be.

²⁵⁵ Goedgekeurd in de Ministerraad op 23 oktober 2015.

²⁵⁶ Wetsontwerp houdende internering en diverse bepalingen inzake justitie (Potpourri III), 16 januari 2016, *Parl.St.* Kamer 2015-16, nr. 54-1590/001, 117.

²⁵⁷ De nieuwe Interneringswet heeft intussen groen licht gekregen. De inwerkingtreding is voorzien voor 1 oktober 2016 (wet 4 mei

4. Afzondering en cellulaire isolatie

4.1. Europese rechtspraak

4.1.1. Algemeen

83. Een gedetineerde kan om verschillende redenen in afzondering worden geplaatst: op disciplinaire gronden (als tuchtstraf), uit veiligheidsoverwegingen (als ordemaatregel), maar ook om medische redenen of ter bescherming van zichzelf (als beschermingsmaatregel).²⁵⁸ In de rechtspraak met betrekking tot de afzondering van gedetineerden onderscheidt PONCELA drie belangrijke elementen: 1) de materiële detentieomstandigheden en de aard van de afzondering; 2) de redenen voor de afzondering en de inachtneming van het type misdrijf dat de gedetineerde heeft gepleegd; en ten slotte 3) de duur van de afzondering.²⁵⁹ In de recentere rechtspraak merken wij dat deze drie elementen niet altijd op dezelfde gestructureerde wijze aan bod komen. Het Hof betreft immers nog andere criteria om te oordelen of artikel 3 EVRM al dan niet in het vizier komt.

4.1.2. De aard van de afzondering

84. Hoewel de aard van de afzonderingsmaatregel ook de materiële detentieomstandigheden kenschetst, moeten beide elementen afzonderlijk worden behandeld.²⁶⁰ Wat de aard van de afzondering aangaat, stelt het EHRM als algemene regel dat het verbod om contacten te onderhouden met andere gedetineerden om redenen van veiligheid, tucht of bescherming op zichzelf geen onmenselijke bestraffing of behandeling uitmaakt. In meerdere lidstaten bestaan er immers strengere veiligheidsmaatregelen voor gevaarlijke gedetineerden, ter voorkoming van het risico op ontsnapping, aanvallen of ordeverstoring in de gevangenisgemeenschap.²⁶¹

85. Daarentegen kan de volledige sensorische afzondering, in combinatie met een totaal sociaal isolement, de persoonlijkheid van de gedetineerde verwoesten en een vorm van onmenselijke behandeling uitmaken, die niet kan worden gerechtvaardigd door veiligheids- of andere redenen.²⁶² In *Ramirez Sanchez* stelde het Hof dat de verzoeker niet kon worden beschouwd als een gedetineerde die in complete sensorische afzondering of een totaal sociaal isolement werd

2016 houdende internering en diverse bepalingen inzake Justitie, *BS* 13 mei 2016).

²⁵⁸ G. SMAERS, *Gedetineerden en mensenrechten*, Antwerpen, Maklu, 1994, 198.

²⁵⁹ P. PONCELA, “Le placement à l’isolement des détenus”, *RTDH* 2007, afl. 69, 247-260 (249).

²⁶⁰ *Ibid.*, 252.

²⁶¹ EHRM 4 juli 2006, *Ramirez Sanchez/France*, § 138; EHRM 20 oktober 2011, *Alboreo/France*, § 110; EHRM 10 april 2012, *Babar Ahmad and others/The United Kingdom*, § 208; EHRM 27 november 2012, *Chervenkov/Bulgaria*, § 61.

²⁶² EHRM 8 juli 2004, *Ilaşcu and others/Moldavia and Russia*, § 432; EHRM 12 mei 2005, *Öcalan/Turkey*, § 191; EHRM 4 juli 2006, *Ramirez Sanchez/France*, § 125; EHRM 10 april 2012, *Babar Ahmad and others/The United Kingdom*, § 206.

geplaatst, daar hij twee keer per week een dokter op bezoek kreeg, er een keer per maand een priester langskwam en hij regelmatig bezoek ontving van zijn advocaten.²⁶³ Het betrof met andere woorden een gedeeltelijke en relatieve afzondering.²⁶⁴ Tot die conclusie kwam het Hof ook in de zaak *X. v. Turkey*. Hier werd de gedetineerde elk recht ontzegd op contact met zijn medegevangenen en op sociale activiteiten. Hij kreeg wel de toelating om zijn cel te verlaten om zijn advocaat te spreken of om hoorzittingen bij te wonen.²⁶⁵

86. Zelfs wanneer er geen sprake is van een complete sensorische afzondering, is een schending van artikel 3 EVRM niet uitgesloten. Alle varianten van eenzame opsluiting die niet gepaard gaan met de geschikte mentale en fysieke steun zullen vermoedelijk op lange termijn schadelijke gevolgen teweegbrengen en resulteren in een verslechtering van de geestelijke vermogens of sociale capaciteiten.²⁶⁶

4.1.3. Andere toetsingscriteria

87. Om te beoordelen of een dergelijke afzonderingsmaatregel al dan niet binnen de actieradius van artikel 3 EVRM valt, moet volgens het Hof rekening worden gehouden met de specifieke omstandigheden van de zaak, de strengheid van de maatregel, de duur, het nagestreefde doel en de gevolgen voor de gedetineerde in kwestie.²⁶⁷

88. Hoewel het Europees Hof bij toepassing van deze criteria nooit een tijdsspanne heeft bepaald waarna de afzonderingsmaatregel de minimumdrempel van ernst in artikel 3 EVRM overschrijdt, onderstreept het niettemin dat eenzame opsluiting, zelfs in de hypothese dat het een relatieve afzondering betreft, niet onbeperkt aan de gedetineerde kan worden opgelegd.²⁶⁸ Het Hof lijkt geen voorstander te zijn van een afzonderingsmaatregel als eerste keuze. Het meent dat het wenselijk is om naar alternatieve oplossingen te zoeken voor gedetineerden die als gevaarlijk worden bestempeld en voor diegenen voor wie de detentie in een normale gevangenis en

in normale omstandigheden als ongeschikt wordt beschouwd.²⁶⁹

89. Het Hof is zich tevens bewust van het feit dat het niet bevoegd is om te bepalen welke beveiligingsmaatregelen mogen worden toegepast ten aanzien van gedetineerden.²⁷⁰ Dit neemt niet weg dat het bijzonder alert is wanneer beperkingen worden opgelegd aan gedetineerden die geen gevaarlijk of chaotisch gedrag vertonen²⁷¹, wanneer beperkingen worden opgelegd die niet in verband staan met het beoogde doel van de afzondering²⁷² en wanneer beperkingen blijven gelden wanneer de gedetineerde niet langer een veiligheidsrisico vormt.²⁷³

4.1.4. Procedurele waarborgen

90. Ten slotte biedt het Europees Hof in het principiële arrest *Babar Ahmad v. The United Kingdom* een overzicht van de procedurele waarborgen waarmee de beslissing tot afzondering gepaard moet gaan teneinde het welzijn van de gedetineerde en de proportionaliteit van de maatregel te garanderen. De bedoeling is om willekeur bij het nemen van de beslissing te trachten te voorkomen.²⁷⁴

91. Vooreerst benadrukt het dat de maatregel van eenzame opsluiting, die volgens het hof een vorm van “*d'emprisonnement au sein de la prison*” inhoudt, enkel in uitzonderlijke gevallen mag worden bevolen en slechts nadat alle voorzorgen zijn genomen.²⁷⁵ De afzondering van gedetineerden moet steeds worden gerechtvaardigd door bijzondere veiligheidsoverwegingen waarover men moet beschikken tijdens de volledige duur van de maatregel.²⁷⁶ De afzonderingsmaatregel moet dus op oprechte gronden gebaseerd zijn, zowel *ab initio* als bij de verlenging van de maatregel.²⁷⁷

²⁶³ EHRM 4 juli 2006, *Ramirez Sanchez/France*, § 131.

²⁶⁴ *Ibid.*, § 136.

²⁶⁵ EHRM 9 oktober 2012, *X./Turkey*, §§ 36-37.

²⁶⁶ EHRM 10 april 2012, *Babar Ahmad and others/The United Kingdom*, § 207; EHRM 17 april 2012, *Piechowicz/Poland*, § 173; EHRM 27 november 2012, *Chervenkov/Bulgaria*, § 65; EHRM 8 juli 2014, *Harakchiev and Tolumov/Bulgaria*, § 199; EHRM 10 maart 2015, *Halil Adem Hasan/Bulgaria*, § 52.

²⁶⁷ EHRM 12 mei 2005, *Öcalan/Turkey*, § 91; EHRM 10 april 2012, *Babar Ahmad and others/The United Kingdom*, § 209; EHRM 17 april 2012, *Horych/Poland*, § 90; EHRM 17 april 2012, *Piechowicz/Poland*, § 163; EHRM 17 november 2015, *Bamouhammad/Belgium*, § 135.

²⁶⁸ EHRM 4 juli 2006, *Ramirez Sanchez/France*, §§ 136 en 145; EHRM 10 april 2012, *Babar Ahmad and others/The United Kingdom*, § 210; EHRM 17 april 2012, *Horych/Poland*, § 91; EHRM 17 april 2012, *Piechowicz/Poland*, § 164; EHRM 14 juni 2016, *Pugžlys/Poland*, § 58.

²⁶⁹ EHRM 4 juli 2006, *Ramirez Sanchez/France*, §§ 145-146; EHRM 17 april 2012, *Piechowicz/Poland*, § 164; EHRM 17 april 2012, *Horych/Poland*, § 91; EHRM 27 november 2012, *Chervenkov/Bulgaria*, § 63.

²⁷⁰ EHRM 10 april 2012, *Babar Ahmad and others/The United Kingdom*, § 211.

²⁷¹ Zie bv. EHRM 14 oktober 2010, *A.B./Russia*, § 105; EHRM 7 juni 2011, *Csüllög/Hungary*, § 36.

²⁷² EHRM 7 juni 2011, *Csüllög/Hungary*, § 34.

²⁷³ EHRM 9 juli 2009, *Khider/France*, §§ 118-119.

²⁷⁴ EHRM 10 april 2012, *Babar Ahmad and others/The United Kingdom*, § 212.

²⁷⁵ EHRM 4 juli 2006, *Ramirez Sanchez/France*, § 139; EHRM 7 januari 2010, *Onoufriou/Cyprus*, § 70; EHRM 14 oktober 2010, *A.B./Russia*, § 108; EHRM 7 juni 2011, *Csüllög/Hungary*, § 31; EHRM 17 april 2012, *Piechowicz/Poland*, § 165; EHRM 17 april 2012, *Horych/Poland*, § 92.

²⁷⁶ EHRM 8 juli 2014, *Harakchiev and Tolumov/Bulgaria*, § 204; EHRM 10 maart 2015, *Halil Adem Hasan/Bulgaria*, § 52.

²⁷⁷ EHRM 10 april 2012, *Babar Ahmad and others/The United Kingdom*, § 212.

92. Daaruit volgt dan ook logischerwijze dat in de beslissing van de autoriteiten moet kunnen worden vastgesteld dat zij een beoordeling van de situatie hebben uitgevoerd rekening houdend met de omstandigheden, de toestand en het gedrag van de gedetineerde. De beslissing tot afzondering moet de substantiële redenen ter ondersteuning ervan vermelden. Naarmate de tijd vordert, moet de opgave van redenen gedetailleerder en veeleisender worden.²⁷⁸

93. Wanneer de nationale autoriteiten beslissen tot verlenging van de afzonderingsmaatregel, dient ook deze beslissing te berusten op serieuze motieven. Hieruit moet blijken dat de autoriteiten een onderzoek hebben gevoerd rekening houdend met de veranderingen in de toestand en het gedrag van de gedetineerde. De motieven waarop de verlenging gegrond is, moeten naarmate de tijd vordert diepgaander en gedetailleerder weergegeven zijn.^{279, 280}

94. Verder ziet het Europees Hof erop toe dat de fysieke en mentale gezondheidstoestand van de gedetineerde periodiek wordt gecontroleerd teneinde te verzekeren dat deze nog steeds verenigbaar is met zijn isolement.²⁸¹

95. Als laatste procedurele waarborg meent het Europees Hof dat het voor de gedetineerde mogelijk moet zijn om de verdiensten van en de motieven voor de maatregel tot afzondering ter herziening voor te leggen aan een onafhankelijke rechterlijke instantie.²⁸²

4.2. Situatie in België

4.2.1. Van legaliteitscrisis naar een allesomvattende wettelijke regeling

96. Vóór de inwerkingtreding van de bepalingen van de Basiswet inzake de plaatsing in een bijzonder individueel veiligheidsregime (Titel VI, art. 117 e.v. Basiswet) heersten er in de rechtsleer en rechtspraak uiteenlopende discussies over het al dan niet voorhanden zijn van een voldoende wettelijke basis voor deze maatregel. Het strikte cellulaire regime²⁸³

²⁷⁸ *Ibid.*, § 212.

²⁷⁹ EHRM 4 juli 2006, *Ramirez Sanchez/France*, § 139; EHRM 7 januari 2010, *Onoufriou/Cyprus*, § 70; EHRM 14 oktober 2010, *A.B./Russia*, § 108; EHRM 7 juni 2011, *Csüllög/Hungary*, § 31; EHRM 17 april 2012, *Piechowicz/Poland*, § 165; EHRM 17 april 2012, *Horych/Poland*, § 92; EHRM 17 november 2015, *Bamouhammad/Belgium*, § 139.

²⁸⁰ Het is dus niet de bedoeling dat naarmate de tijd vordert, de herzieningsprocedure een pure formaliteit wordt (EHRM 16 februari 2016, *Swiderski/Poland*, § 62).

²⁸¹ EHRM 4 juli 2006, *Ramirez Sanchez/France*, § 139; EHRM 7 januari 2010, *Onoufriou/Cyprus*, § 70; EHRM 14 oktober 2010, *A.B./Russia*, § 108; EHRM 7 juni 2011, *Csüllög/Hungary*, § 31; EHRM 10 april 2012, *Babar Ahmad and others/The United Kingdom*, § 212.

²⁸² EHRM 10 april 2012, *Babar Ahmad and others/The United Kingdom*, § 212.

²⁸³ Het strikte cellulaire regime mag niet verward worden met de Kwartieren voor Verscherpte Beveiliging (K.V.B.), die

werd vóór 15 januari 2007 geregeld door de collectieve brieven van 10 oktober 1973 en 7 december 1987.²⁸⁴ De finaliteit van deze maatregel bestond erin om contacten met andere gedetineerden te vermijden. Om die reden mocht ze geen ander gevolg hebben dan de bedoelde gedetineerden aan de gemeenschappelijke activiteiten te onttrekken.²⁸⁵ Een andere bepaling waarop de gevangenisadministratie de plaatsing in dit veiligheidsregime baseerde, betrof artikel 139 van het Algemeen Reglement van 1965²⁸⁶, dat de gevangenisdirecteur toestond om de maatregelen te nemen “*die hen door de omstandigheden en de voorzichtigheid worden ingegeven*”.

97. Waar het overgrote deel van de doctrine van oordeel was dat destijds een voldoende wettelijke basis voor dit veiligheidsregime ontbrak²⁸⁷, was de rechtspraak een verschillende mening toegedaan. Zo besliste de kortgedingrechter in Brussel dat de verwijzing naar artikel 139 A.R. een voldoende juridische grondslag en motivering vormde voor de beslissing in het algemeen om de gedetineerde te onderwerpen aan een bijzonder orde- en veiligheidsregime.²⁸⁸ De gedetineerde werd *in casu* onder een “beperkt isolatieregime” geplaatst en had het recht om buiten te wandelen – zij het individueel –, om bezoek te ontvangen en te telefoneren – zij het enkel met familie tot de derde graad – en om briefwisseling te voeren onder bepaalde voorwaarden. Hij kon verder normale contacten onderhouden met zijn advocaat en een beroep doen op geestelijke bijstand, gezondheidszorg en de dienst sociale re-integratie. Daaruit volgde dat het isolatieregime niet *prima facie* strijdig was met het EVRM.^{289, 290}

4.2.2. De vigerende regelgeving

98. Sedert de inwerkingtreding van het gros van de bepalingen uit Titel VI Basiswet Gevangeniswezen (orde, veiligheid en gebruik van dwang)²⁹¹ is de legaliteitscrisis alvast verholpen. Overeenkomstig artikel 116, § 1 Basiswet kunnen gedetineerden die een blijvend veiligheidsprobleem vormen,

werden opgericht in uitvoering van art. 106 van het Algemeen Reglement van 1965. Waar de K.V.B.'s voorbehouden zijn voor de plaatsing van “*als gevaarlijk aangeschreven beklaagden en veroordeelden*”, geldt de cellulaire isolatie als een preventieve maatregel (E. MAES, *Van gevangenisstraf naar vrijheidsstraf: 200 jaar Belgisch gevangeniswezen*, Antwerpen, Maklu, 2009, 960).

²⁸⁴ Onuitg.

²⁸⁵ E. MAES, *Van gevangenisstraf naar vrijheidsstraf: 200 jaar Belgisch gevangeniswezen*, Antwerpen, Maklu, 2009, 959.

²⁸⁶ KB 21 mei 1965 houdende algemeen reglement van de strafinrichtingen, BS 25 mei 1965.

²⁸⁷ P. DE HERT, J. MILLEN en T. DECAIGNY, “Pleiten tegen mensenrechtenschendingen achter de Belgische tralies: spreken in de woestijn?” (noot onder Rb. Brussel KG 27 juni 2006), *T.Straf.* 2006, afl. 6, 358-362 (359); Y. VAN DEN BERGE, *Uitvoering van vrijheidsstraffen en rechtspositie van gedetineerden*, Gent, Larcier, 2006, 155; M.-A. BEERNAERT, *Manuel de droit pénitentiaire*, Limal, Anthemis, 2012, 202.

²⁸⁸ Rb. Brussel KG 27 juni 2006, *T.Straf.* 2006, afl. 6, 353.

²⁸⁹ Rb. Brussel KG 27 juni 2006, *T.Straf.* 2006, afl. 6, 357.

²⁹⁰ Zie voor een gelijkaardige uitspraak: Gent 14 juli 2014, *NJW* 2005, afl. 106, 415-417.

²⁹¹ Inwerkingtreding sinds 15 januari 2007.

in een individueel bijzonder veiligheidsregime geplaatst worden. Een dergelijke plaatsing kan enkel wanneer de veiligheid op geen enkele andere wijze gevrijwaard kan worden en voor de daartoe strikt noodzakelijke tijd. Uit deze bepaling blijkt het uitzonderlijk karakter van de maatregel: er moet sprake zijn van een voortdurende bedreiging, welke haar oorzaak vindt in concrete omstandigheden of gedragingen van de gedetineerde. De wet past het principe van subsidiariteit dubbel toe: de maatregel kan slechts volgen op de toepassing van de bijzondere veiligheidsmaatregelen (zie art. 112 Basiswet) en enkel wanneer deze onvoldoende zijn gebleken om het hoofd te bieden aan de bedreiging.²⁹²

99. Uit welke maatregelen een dergelijk regime precies bestaat, wordt in artikel 117 Basiswet toegelicht. Het gaat o.m. over de uitsluiting van deelname aan gemeenschappelijke activiteiten, systematische controle van uitgaande en inkomende briefwisseling, beperking van bezoek achter glas, systematische toepassing van de fouillering van de kledij, gedeeltelijke ontzetting van het gebruik van de telefoon of een systematische toepassing van één of meer bijzondere veiligheidsmaatregelen.

100. Een individueel bijzonder veiligheidsregime kan overeenkomstig artikel 118, § 1 Basiswet slechts worden opgelegd na een voorafgaand voorstel van de gevangenisdirecteur dat de verplichte vermeldingen uit artikel 118, § 2 Basiswet bevat. Vooraleer hij het voorstel indient, wordt de gedetineerde hiervan op de hoogte gebracht en kan hij zijn verweer laten gelden, eventueel in het bijzijn van zijn raadsman (art. 118, § 3 Basiswet). Omwille van het uitzonderlijk karakter van de maatregel komt de uiteindelijke beslissingsbevoegdheid toe aan de directeur-generaal van de penitentiaire administratie.²⁹³

101. De motiveringsverplichting van de directeur-generaal houdt allereerst in dat hij melding maakt van concrete omstandigheden of gedragingen van de gedetineerde waaruit blijkt dat hij een voortdurende bedreiging uitmaakt voor de externe veiligheid. Aan deze verplichting is niet voldaan indien hij geen concrete motivering verschaft maar louter verwijst naar de “noodzaak om de veiligheid te garanderen in het kader van het proces”.²⁹⁴ Wordt ook niet aanvaard, de beslissing tot verlenging van het individuele veiligheidsregime gebaseerd op geruchten over een ontvluchting, het verzet van de gedetineerde tegen zijn uitlevering op basis van een wettelijk geregelde procedure en het gevaar van proselitisme dat slechts gedeeltelijk de bevolen maatregelen

rechtvaardigt.²⁹⁵ Uit de voorbereidende werken blijkt immers dat de vermoedens van vluchtgevaarlijkheid steun moeten vinden in feiten en niet gebaseerd kunnen zijn op louter veronderstellingen. Men kan bijvoorbeeld denken aan verklaringen van gedetineerden, eerdere vluchtpogingen, het aantreffen van ontvluchttingsmateriaal etc.²⁹⁶ Ten tweede moet de mate van vluchtgevaarlijkheid van die aard zijn dat de bewaring van de gedetineerde niet verzekerd kan worden door de enkele toepassing van de gewone controlemaatregelen of de bijzondere beveiligingsmaatregelen.²⁹⁷ Vervolgens zal de directeur-generaal ook elke opgelegde maatregel afzonderlijk moeten motiveren door opgave van het precieze risico en de band met de opgelegde maatregel.²⁹⁸ Ten slotte dient de directeur-generaal de redenen te vermelden die de duur van het individuele veiligheidsregime rechtvaardigen.²⁹⁹

102. De beslissing wordt ter kennis gebracht van de gevangenisdirecteur en de gedetineerde (art. 118, § 4 Basiswet). De directeur-generaal bepaalt de duur van de maatregel, die beperkt is tot maximaal twee maanden, zij het dat deze termijn hernieuwbaar is op voorwaarde dat de procedure uit artikel 118, §§ 1-4 Basiswet opnieuw wordt doorlopen (art. 118, § 7 Basiswet). De Basiswet voorziet in een voldoende opvolging van de toestand van de gedetineerde, nu de gevangenisdirecteur eenmaal per maand een omstandig verslag uitbrengt aan de directeur-generaal. Hij zal dan verifiëren of er nog individuele gronden bestaan die de verdere plaatsing noodzaken (art. 118, § 8 Basiswet). De wetgever heeft zich ook bekommerd om de medische toestand van de afgezonderde gedetineerde, die overeenkomstig artikel 118, § 5 Basiswet minstens één keer per week bezoek ontvangt van een adviserend arts. Deze moet zich samen met de gevangenisdirecteur vergewissen van de toestand van de gedetineerde en nagaan of de gedetineerde geen klachten of opmerkingen te formuleren heeft. De beslissing die de plaatsing in het individuele veiligheidsregime beveelt, wordt bijgehouden in een speciaal register waarover elke gevangenis beschikt (art. 118, § 6 Basiswet).

103. Het huidige wettelijke kader inzake het bijzondere individuele veiligheidsregime is nagenoeg volledig conform de eisen van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens. Er stelt zich evenwel nog één probleem. Volgens de huidige stand van zaken beschikt de gedetineerde niet over een beroepsmogelijkheid tegen de beslissing om hem onder het bijzondere individuele veiligheidsregime te plaatsen.

²⁹² T. DAEMS, V. EECCHAUDT, E. MAES en T. VANDER BEKEN, “De basiswet van 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden: een status quaestionis”, *T.Strafr.* 2014, afl. 1, 2-46 (38).

²⁹³ Eindverslag van de commissie “basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden”, *Parl.St.* Kamer 2000-01, nr. 50-1076/1, 255.

²⁹⁴ Luik 4 november 2008 KG, *JLMB* 2009, afl. 1, 36-45 (41).

²⁹⁵ Rb. Luik 2 november 2009, *JLMB* 2009, afl. 41, 1942-1947 (1945). In deze zaak besloot de rechter tot een schending van art. 3 EVRM, onder meer door het gebrek aan een adequate motivering van de beslissing.

²⁹⁶ Eindverslag van de commissie “basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden”, *Parl.St.* Kamer 2000-01, nr. 50-1076/1, 254.

²⁹⁷ *Ibid.*, 254.

²⁹⁸ M.-A. BEERNAERT, *Manuel de droit pénitentiaire*, Limal, Anthesis, 2012, 207.

²⁹⁹ Brussel 20 februari 2009, *Rev.dr.pén.* 2010, afl. 1, 523-530.

Artikel 118, § 10 Basiswet voorziet weliswaar in een dergelijke beroepsmogelijkheid, maar is tot op heden nog niet in werking getreden.³⁰⁰ Het is nog maar de vraag of het EHRM na de inwerkingtreding genoeg zal nemen met deze regeling. Volgens het Hof moet de beslissing kunnen worden *herzien* door een onafhankelijke *rechterlijke* instantie.³⁰¹ De Basiswet daarentegen bepaalt dat het beroep moet worden ingesteld bij de Beroepscommissie van de Centrale Raad.

Deze instantie is mijns inziens eerder administratief van aard, vermits niet alleen magistraten, maar ook artsen en advocaten er deel van uitmaken.³⁰² Uiteraard zal de gedetineerde in spoedeisende gevallen steeds de schorsing van de beslissing kunnen vragen voor de kortgedingrechter op voorwaarde dat hij zich niet inmengt in de bevoegdheden van de uitvoerende macht.³⁰³ In dat geval is er mijns inziens geen sprake van een werkelijke herziening van de beslissing, nu de kortgedingrechter zich niet in de plaats mag stellen van de penitentiaire administratie.

4.2.3. De Bamouhammad-affaire

104. Hoewel de Basiswet komaf maakte met de legaliteitscrisis die heerste op het gebied van afzonderingsmaatregelen en dus een grote stap voorwaarts betekende voor de mensenrechtelijke bescherming van gedetineerden, is recent gebleken dat de penitentiaire administraties niet onfeilbaar zijn. Dit bewijst in de eerste plaats het arrest van het hof van beroep van Luik van 6 december 2013.³⁰⁴ Appellant in deze zaak was meneer Bamouhammad, beter bekend als “Farid le fou”. Los van de vele overplaatsingen, bleek dat Bamouhammad sinds april 2013 in cellulaire isolatie verbleef. Volgens de gevangenisdirecteur werd meneer Bamouhammad in cellulaire isolatie geplaatst omdat hij vanaf zijn aankomst geconfronteerd werd met de beledigingen, bedreigingen en provocaties van zijn medegevangenen. Daarnaast moest hij de ergernissen van een deel van het gevangenispersoneel ondergaan, waardoor hij onder druk kwam te staan. Om die reden had hij zelf om zijn afzondering verzocht.³⁰⁵ Na zeven maanden cellulaire isolatie diende Bamouhammad een verzoek in teneinde terug in het normale gevangenisregime te worden gere-integreerd, weliswaar op voorwaarde dat zijn veiligheid kon worden gegarandeerd.³⁰⁶ Pas op 8 november 2013 heeft de Belgische Staat de re-integratie in het normale gevangenisregime bevolen, zij het zonder meer uitleg en zonder de nodige veiligheids garanties. Meneer Bamouhammad ging daarom niet akkoord met zijn re-integratie.³⁰⁷ Het hof van beroep

besloot in zijn arrest dat naast de herhaalde overplaatsingen, de langdurige plaatsing in een afgezonderde cel om veiligheidsoverwegingen en de plotselinge poging van re-integratie een vernederende behandeling uitmaakte die onmiddellijk moest worden beëindigd.³⁰⁸ Het Hof legde aan de Belgische Staat de verplichting op om Bamouhammad elders te plaatsen dan in een afgezonderde cel, tenzij ter uitvoering van een tuchtsanctie of wanneer hij er zelf om verzocht. Tot slot werd haar opgedragen om de noodzakelijke maatregelen te nemen teneinde zijn veiligheid te garanderen wanneer er ernstige risico's bestonden dat zijn fysieke of morele integriteit zou worden aangevallen.³⁰⁹

105. De afzonderingsmaatregelen die ten aanzien van de heer Bamouhammad werden genomen, werden later ter beoordeling voorgelegd aan het Europees Hof voor de Rechten van de Mens.³¹⁰ Het Hof stelde zich vragen bij de lange periode (nl. van 2007-2014) waarin de verzoeker in isolement en onder andere uitzonderlijke veiligheidsmaatregelen werd geplaatst. Het was in het bijzonder niet overtuigd van de vaak stereotiepe en herhaalde formulering die de gevangenisadministratie aanhaalde in de beslissingen tot verlenging van het bijzondere individuele veiligheidsregime. Deze beslissingen bevatten volgens het Hof te weinig elementen aangaande de concrete omstandigheden en gedragingen van de verzoeker die erop wezen dat hij een permanente bedreiging bleef vormen voor de veiligheid in de gevangnissen. Om die reden had het Hof twijfels bij de noodzakelijkheid van de genomen maatregelen gedurende een dusdanig lange periode en op een dermate systematische basis, om de ingeroepen doelstelling van veiligheid te bereiken.³¹¹

5. Behandeling door het gevangenispersoneel en medege-detineerden

5.1. Europese rechtspraak

5.1.1. Dwangmaatregelen in de gevangenis: algemeen

106. Rekening houdend met het potentieel geweld in gevangnissen, erkent het EHRM dat het gebruik van geweld en dwangmiddelen noodzakelijk is in het gevangenis milieu om het risico van buitensporigheden, ongehoorzaamheden of zelfs automutilatie te voorkomen.

Niettemin waarschuwt het Hof dat de toepassing van deze maatregelen niet verder mag gaan dan wat strikt noodzakelijk is om de situatie meester te kunnen worden.³¹² Immers, wanneer een individu van zijn vrijheid is beroofd, zal het gebruik van fysiek geweld ten aanzien van hem dat

³⁰⁰ Art. 2 KB 28 december 2006 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van gedetineerden, BS 4 januari 2007.

³⁰¹ EHRM 10 april 2012, *Babar Ahmad and others/The United Kingdom*, § 212.

³⁰² Art. 138quinquies, § 1 KB 4 april 2003 tot wijziging van het koninklijk besluit van 21 mei 1965 houdende algemeen reglement van de strafinrichtingen.

³⁰³ Cass. 21 maart 1985, *Pas*, 1985, I, 108.

³⁰⁴ Brussel 6 december 2013, *JLMB* 2014, afl. 13, 601-608.

³⁰⁵ *Ibid.*, overw. 7.

³⁰⁶ *Ibid.*, overw. 9.

³⁰⁷ *Ibid.*, overw. 10.

³⁰⁸ *Ibid.*, overw. 11.

³⁰⁹ *Ibid.*, overw. 13.

³¹⁰ EHRM 17 november 2015, *Bamouhammad/Belgium*.

³¹¹ EHRM 17 november 2015, *Bamouhammad/Belgium*, § 143.

³¹² EHRM 12 april 2007, *Ivan Vassilev/Bulgaria*, § 63; EHRM 29 mei 2012, *Julin/Estonia*, § 121; EHRM 16 december 2014, *Dimcho Dimov/Bulgaria*, § 58; EHRM 28 april 2015, *Milic and Nikezic/Montenegro*, § 80.

niet strikt noodzakelijk is ingevolge zijn gedrag, de menselijke waardigheid aantasten en dus een schending van artikel 3 EVRM opleveren.³¹³

107. In de zaak *Dimcho Dimov v. Bulgaria* had de gedetineerde aan de gevangenisadministratie te kennen gegeven dat hij zichzelf zou verwonden. Daarop werd hij door de gevangenisbewaker gedurende negen dagen vastgeketend aan zijn bed. Het gevangenispersoneel had op geen enkel moment minder dwingende maatregelen overwogen om zelfverminking te vermijden. Het EHRM was van mening dat de toepassing van de maatregel vanaf de tweede dag niet meer kon worden gerechtvaardigd door zijn gedrag. Verder bevond zij de duur van de maatregel buitensporig. Het Hof besloot tot een schending van artikel 3 EVRM omdat de toepassing van de maatregel zowel fysiek als psychisch leed had veroorzaakt bij de verzoeker.³¹⁴

108. Daarentegen bevond het Hof het in *Lindström en Müsseli* niet in strijd met artikel 3 EVRM dat de gedetineerden in isolatie werden geplaatst en werden verplicht om gesloten overalls te dragen omdat zij ervan verdacht werden verdovende middelen in hun lichaam de gevangenis binnen te smokkelen. Het Hof gaf toe dat deze maatregel een aanvaardbaar doel had. Omdat de maatregel werd toegepast gedurende de korte periode van isolatie, werd de drempel van artikel 3 EVRM niet bereikt. De verzoekers leverden ook geen bewijs van de vernederende elementen van hun behandeling.³¹⁵

5.1.2. Het gebruik van handboeien ten aanzien van gedetineerden

109. Het EHRM staat in principe niet afkerig tegenover het gebruik van handboeien. In meerdere arresten stelt het dat gezien de zwaarte van de straf van de gedetineerde, zijn crimineel verleden en gewelddadige antecedenten, het gebruik ervan aangewezen kan zijn, bijvoorbeeld bij verplaatsingen buiten de gevangenis.³¹⁶

110. Normalerweise zal het gebruik van handboeien geen issue onder artikel 3 EVRM doen rijzen wanneer de maatregel wordt toegepast in de context van een wettige detentie en niet gepaard gaat met meer geweld of publieke blootstelling dan redelijkerwijze noodzakelijk is.³¹⁷ Om dit te beoordelen, zal het Hof o.m. rekening houden met de vluchtgevaarlijkheid

van de gedetineerde en het risico dat hij verwondingen of schade zal toebrengen.³¹⁸ Zo is het logisch dat het handboeien of vastbinden van een zieke of zeer zwakke persoon in disproportionele verhouding staat tot de veiligheidsvereisten en dus een ongerechtvaardigde vernedering uitmaakt, ongeacht of het al dan niet intentioneel gebeurde.³¹⁹ In een arrest van 24 maart 2016 bevond het Hof de omstandigheid dat een zwangere gedetineerde op de dag van haar bevalling werd vastgebonden op de gynaecologische onderzoeksstoel, in strijd met artikel 3 EVRM. Het EHRM overwoog dat het risico op gewelddadig gedrag of een ontsnappingspoging bij deze gedetineerde bijna ondenkbaar was, gezien de staat waarin zij verkeerde. Er werd ook nooit aangevoerd dat zij zich agressief gedroeg tegenover het ziekenhuispersoneel of de politie, noch dat zij ooit had getracht te ontsnappen of zichzelf te verwonden.³²⁰

111. Het systematisch handboeien van gedetineerden die uit hun cel worden geleid maar zich nog steeds in een beveiligde omgeving bevinden, vormt een inbreuk op artikel 3 EVRM in zoverre deze praktijk niet gegrond is op passende veiligheids-overwegingen.³²¹ Zo werd het systematisch handboeien van een gedetineerde bij het naar buiten brengen uit zijn cel als een vernederende behandeling aangemerkt omdat de maatregel onvoldoende was gerechtvaardigd en werd toegepast voor een periode van dertien jaar.³²² In *Enache v. Romania* startte het systematisch gebruik reeds in 1997 en bleef het tot op de dag van de uitspraak voortduren. Met uitzondering van één ontsnappingspoging, waren er geen andere specifieke incidenten tijdens die periode waarbij hij zichzelf of anderen probeerde te verwonden. Het systematisch gebruik was dus niet gerechtvaardigd.³²³

5.1.3. Het gebruik van neutraliserende middelen bij opstanden in de gevangenis: a new issue arises

112. Zeer recent heeft het Europees Hof zich in een zaak tegen Turkije gebogen over de toelaatbaarheid in het licht van artikel 3 EVRM van neutraliserende middelen zoals pepper spray of traangas bij een opstand in de gevangenis.³²⁴ Tot nog toe had het Hof zich enkel uitgesproken over het gebruik van traangas door de ordediensten bij manifestaties buiten de

³¹³ EHRM 29 juli 2010, *Kopylov/Russia*, § 157; EHRM 13 februari 2014, *Tali/Estonia*, § 59; EHRM 16 december 2014, *Dimcho Dimov/Bulgaria*, § 58; EHRM 28 april 2015, *Milic and Nikezic/Montenegro*, § 80.

³¹⁴ EHRM 16 december 2014, *Dimcho Dimov/Bulgaria*, § 69.

³¹⁵ EHRM 14 januari 2014, *Lindström and Müsseli/Finland*, §§ 46-50.

³¹⁶ EHRM 15 november 2007, *Garriguenc/France*, n° 21148/02; EHRM 29 oktober 2009, *Paradzysz/France*, § 95; EHRM 1 april 2014, *Enache/Romania*, § 52.

³¹⁷ EHRM 20 januari 2011, *Kashavelov/Bulgaria*, § 38; EHRM 29 mei 2012, *Julin/Estonia*, § 120; EHRM 17 maart 2016, *Zaksheskiy/Ukraine*, § 74.

³¹⁸ EHRM 24 maart 2016, *Korneykova and Korneykov/Ukraine*, § 111.

³¹⁹ EHRM 26 mei 2011, § 52; EHRM 14 maart 2013, *Salakhov and Islyamova/Ukraine*, §§ 155-156; EHRM 24 maart 2016, *Korneykova and Korneykov/Ukraine*, § 111.

³²⁰ EHRM 24 maart 2016, *Korneykova and Korneykov/Ukraine*, §§ 112-116.

³²¹ EHRM 20 januari 2011, *Kashavelov/Bulgaria*, §§ 38-40; EHRM 17 april 2012, *Piechowicz/Poland*, § 174; EHRM 17 april 2012, *Horych/Poland*, § 99; EHRM 4 november 2014, *Manolov/Bulgaria*, § 43.

³²² EHRM 20 januari 2011, *Kashavelov/Bulgaria*, §§ 39-40.

³²³ EHRM 1 april 2014, *Enache/Romania*, §§ 61-62.

³²⁴ EHRM 22 maart 2016, *Kars and others/Turkey*.

gevangenis³²⁵ of over het gebruik van deze middelen ten aanzien van één enkele gedetineerde.³²⁶

113. Aanleiding voor deze zaak was de zogenaamde operatie *hayata dönuş* (“terugkeer naar het leven”). Op 19 december 2000 vielen de Turkse ordediensten gelijktijdig binnen in een twintigtal gevangissen, onder andere in de gevangenis van Bayrampaşa, waar de verzoekers verbleven. De bedoeling was om een einde te maken aan de hongerstaking van de gedetineerden.³²⁷ Terwijl een aantal gedetineerden instemden met de evacuatie, besloten de anderen om de deuren van de slaapruijtes te barricaderen en weerstand te bieden met behulp van Molotovcocktails, vuurwapens en vlammenwerpers. De ordediensten gebruikten traangasbommen om de opstand het hoofd te kunnen bieden.³²⁸

114. Het Europees Hof achtte het in eerste instantie van groot belang dat het traangas werd gebruikt in een benauwde omgeving.³²⁹ Het erkende weliswaar dat het gebruik van neutraliserende middelen zoals traangas en pepperspray noodzakelijk en geschikt kan zijn om opstanden te onderdrukken. Dit betekent echter niet dat artikel 3 EVRM aan de autoriteiten *carte blanche* geeft om zich te beroepen op dergelijke middelen, vrijgesteld van elke effectieve controle door de interne gerechten en de controleorganen van het EVRM.³³⁰

115. Op basis van het expertiseverslag stelde het Hof vast dat de hoeveelheid traangas die werd gebruikt in een slaapruijtte met een dusdanig kleine oppervlakte voldoende was om de dood te veroorzaken.³³¹ Daarnaast bleek dat de nationale rechtbanken zich nooit hadden ingelaten met een onderzoek naar de wijze waarop de ordediensten dit middel hadden aangewend.³³² Het Hof concludeerde dat het gebruik van traangas in de gegeven omstandigheden geen adequaat antwoord bood op de situatie in het licht van de vereisten van artikel 3 EVRM.³³³

5.1.4. Ommenselijke behandeling door medege-detineerden

116. Het EHRM heeft meerdere keren onderstreept dat gedetineerden zich in een kwetsbare toestand bevinden.

³²⁵ Zie hiervoor: EHRM 5 december 2006, *Oya Ataman/Turkey*, §§ 17-18; EHRM 6 maart 2007, *Çiloğlu and others/Turkey*, §§ 18-19.

³²⁶ EHRM 13 februari 2014, *Tali/Estonia*. Voor een Nederlandse vertaling zie I. GALLALA, I. CASIER, B. RIGO en A. WILLEMS, “Rechtspraak in kort bestek van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens. Februari-april 2014”, *T.Strafr.* 2014, afl. 3, 194-195.

³²⁷ EHRM 22 maart 2016, *Kars and others/Turkey*, § 8.

³²⁸ EHRM 22 maart 2016, *Kars and others/Turkey*, §§ 9-11.

³²⁹ EHRM 13 februari 2014, *Tali/Estonia*, § 78; EHRM 22 maart 2016, *Kars and others/Turkey*, § 99.

³³⁰ EHRM 22 maart 2016, *Kars and others/Turkey*, § 102.

³³¹ *Ibid.*, § 105.

³³² *Ibid.*, § 106.

³³³ *Ibid.*, §§ 107-108.

Het is daarom de plicht van de autoriteiten om hen te beschermen.³³⁴ Die verplichting mag echter niet op zodanige wijze worden geïnterpreteerd dat er op de autoriteiten een ondraaglijke en overdreven last rust.³³⁵

117. Voor het EHRM is het voldoende dat de verzoeker aantoont dat de autoriteiten niet alle stappen hebben ondernomen die redelijkerwijze van hen konden worden verwacht om de verwezenlijking van een werkelijk en onmiddellijk risico voor de fysieke integriteit, waarvan zij kennis hadden of hadden moeten hebben, te voorkomen. Het antwoord op deze vraag zal afhangen van de concrete omstandigheden van de zaak.³³⁶

118. In de zaak *M.C. v. Poland* werd de gedetineerde zwaar mishandeld door zijn celgenoten. Hij werd overgoten met koud water, geslagen met de steel van een borstel, gedwongen om de cel te kuisen en zelfs verplicht om een andere gedetineerde oraal te bevredigen. Het EHRM besliste in deze zaak dat de staat was tekortgeschoten in haar positieve verplichting om de psychische en fysieke integriteit van de verzoeker veilig te stellen. Voorts had de nationale rechter zelf de aansprakelijkheid van de staat vastgesteld voor de nalatigheid van het gevangenispersoneel dat niet reageerde op de vernederende behandeling die drie dagen lang aanhield.³³⁷

119. De aansprakelijkheid van de staat komt ook in het gedrang wanneer zij er niet in slaagt om alle redelijkerwijs beschikbare maatregelen te nemen die het vooruitzicht kunnen bieden op een andere afloop of op een verminderd leed voor de verzoeker. Om dit te beoordelen, zal het Hof onderzoeken of de autoriteiten in de concrete omstandigheden van de zaak wisten of behoorden te weten dat de gedetineerde aan het lijden was of dat hij riskeerde te worden mishandeld door zijn medegevangenen. In het bevestigende geval gaat het Hof na of de gevangenisadministratie alle redelijke stappen heeft ondernomen om dat risico uit te sluiten en de gedetineerde te beschermen tegen die mishandeling.³³⁸

120. Zo moeten de autoriteiten maatregelen nemen ter bescherming van seksuele delinquenten in de gevangenis. In een zaak tegen Letland klaagde de verzoeker dat hij als voormalig politie-informant en seksueel delinquent was blootgesteld aan een voortdurend risico van geweld door zijn medegevangenen. De schending van artikel 3 EVRM was volgens het Hof te wijten aan de mislukking van de overheid om hem naar een veiligere gevangenis over te plaatsen, terwijl

³³⁴ EHRM 3 april 2001, *Keenan/The United Kingdom*, § 91; EHRM 20 oktober 2011, *Stasi/France*, § 78.

³³⁵ EHRM 20 oktober 2011, *Stasi/France*, § 78.

³³⁶ EHRM 10 februari 2011, *Preminyin/Russia*, § 84; EHRM 20 oktober 2011, *Stasi/France*, § 79; EHRM 29 oktober 2014, *D.F./Latvia*, § 84; EHRM 3 maart 2015, *M.C./Poland*, § 89.

³³⁷ EHRM 3 maart 2015, *M.C./Poland*, §§ 91-92.

³³⁸ EHRM 10 februari 2011, *Preminyin/Russia*, § 84.

men wist dat de verzoeker gedurende een jaar aan een imminent risico van slechte behandeling was blootgesteld.³³⁹

5.2. Situatie in België

5.2.1. Bevindingen van het CPT

121. Wat de toepassing van dwangmaatregelen betreft in de gevangenis van Andenne, heeft het Antifoltercomité in zijn rapport twee opmerkingen geformuleerd. De eerste heeft betrekking op een klacht van een gedetineerde die 's nachts geboeid werd opgesloten in de naaktcel en bij wie pas de ochtend nadien de handboeien werden verwijderd. Een andere gedetineerde werd ook opgesloten in een dergelijke cel, maar moest zijn verblijf naakt doorbrengen omdat de voorraad van speciale pyjama's uitgeput was.³⁴⁰ De eerste opmerking vond later bevestiging in de rechtspraak van het EHRM inzake de proportionele toepassing van dwangmaatregelen. Het gebruik van handboeien moet steeds kunnen worden gerechtvaardigd door het gedrag van de gedetineerde en ook de duur ervan mag niet buitensporig zijn.³⁴¹

122. Op het vlak van behandeling door het personeel en medegevangenen heeft het Comité geen aantijgingen van fysieke mishandeling genoteerd. Wel zou er sprake zijn geweest van geweld tussen gedetineerden tijdens de wandelingen.³⁴² Dergelijke voorvallen zou de Belgische Staat nochtans moeten kunnen vermijden. De Europese rechtspraak legt ons immers de verplichting op om maatregelen te nemen teneinde de fysieke en psychische integriteit van de gedetineerde te beschermen.³⁴³

5.2.2. De Basiswet en het gebruik van dwang. Een pleidooi voor meer rechtszekerheid

123. Overeenkomstig artikel 119, § 1 Basiswet kunnen maatregelen van rechtstreekse dwang enkel worden toegepast indien de doelstelling van de handhaving van de orde of de veiligheid niet op een andere wijze kan worden bereikt en enkel voor de tijd die daartoe strikt noodzakelijk is (subsidiariteitsbeginsel).³⁴⁴ Voorts bepaalt artikel 120, § 1 Basiswet dat voor die mogelijkheden moet gekozen worden

die het minst schadelijk zijn (beginsel van de minste schade). Artikel 120, § 2 Basiswet consolideert ten slotte het proportionaliteitsbeginsel.³⁴⁵

124. Tot zover mag België als een goede Europese leerling worden beschouwd. Voormelde bepalingen sluiten immers volledig aan bij de rechtspraak van het EHRM die beklemtoont dat fysiek geweld ten aanzien van een gedetineerde dat niet strikt noodzakelijk is ingevolge zijn gedrag, een aantasting van de menselijke waardigheid en dus een schending van artikel 3 EVRM oplevert.³⁴⁶

125. De Basiswet concretiseert verder niet welke maatregelen van rechtstreekse dwang precies kunnen worden toegepast. Daarvoor moet men terugrijpen naar de Ministeriële Omzendbrief nr. 1810 van 19 november 2009 betreffende de dwangmiddelen en de preventie-uitrusting.³⁴⁷ Hierin lezen we dat als dwangmiddel uitsluitend het gebruik van handboeien, wapenstokken en schilden is toegestaan in de gevangnissen. Enkel in de afdelingen voor bijzondere individuele veiligheid in Brugge en Lantin wordt het gebruik van pepperspray toegestaan. Het gebruik van deze dwangmiddelen is ten slotte voorbehouden aan het gevangenispersoneel dat een specifieke opleiding heeft genoten in het gebruik ervan.³⁴⁸

126. Deze (niet-afdwingbare) circulaire buiten beschouwing gelaten, valt er in ons penitentiair recht geen enkele wettelijke bepaling te bespeuren die het gebruik van handboeien ten aanzien van gedetineerden regelt. Wel heeft het Hof van Cassatie in het verleden onder het toenmalige artikel 177 Algemeen Reglement overwogen dat "het gebruik van dwangtuigen, zoals handboeien of voetkluisters, geen normale veiligheidsmaatregel is ten aanzien van een in een ziekenhuis opgenomen gedetineerde, maar een uitzonderingsmaatregel die slechts onder de strikte, daarin opgesomde voorwaarden kan worden toegepast".^{349, 350}

127. De afwezigheid van een heldere wettelijke regeling ter zake vormt mijns inziens een deuk in de rechtszekerheid, voornamelijk vanuit het perspectief van de gedetineerde. Dit argument wordt nog versterkt door het feit dat de ministeriële omzendbrief nagenoeg ontoegankelijk is voor het grote publiek. Des te problematischer is het ontbreken van een

Tenuitvoerlegging van Vrijheidsstraffen, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 1998, 226.

³⁴⁵ *Ibid.*, 226.

³⁴⁶ Zie *supra* randnr. 106.

³⁴⁷ Verkregen via het Directoraat-Generaal EPI.

³⁴⁸ Ministeriële Omz. nr. 1810 van 19 november 2009 betreffende de dwangmiddelen en de preventie-uitrusting, verkregen via het Directoraat-Generaal EPI.

³⁴⁹ Cass. 21 november 1996, RW 1997-98, 439.

³⁵⁰ Niettemin werd recent door het Hof van Cassatie beslist dat de abnormale verlenging van het dragen van handboeien wegens de duidelijke weigering van de drager om deze te laten losmaken, niet noodzakelijkerwijs een behandeling vormt die in strijd is met art. 3 EVRM (Cass. 27 januari 2016, AR P.15.1038.F, www.cass.be).

³³⁹ EHRM 29 oktober 2013, *D.F./Latvia*, §§ 89-95.

³⁴⁰ Rapport au Gouvernement de la Belgique relatif à la visite effectuée en Belgique par le Comité européen pour la prévention de la torture et des peines ou traitements inhumains ou dégradants (CPT) du 23 au 27 avril 2012, *CPT/inf (2012) 36*, Straatsburg, Raad van Europa, 13 december 2012, www.cpt.coe.int/documents/bel/2012-36-inf-fra.pdf, § 71.

³⁴¹ EHRM 16 december 2014, *Dimcho Dimov/Bulgaria*, § 69.

³⁴² Rapport au Gouvernement de la Belgique relatif à la visite effectuée en Belgique par le Comité européen pour la prévention de la torture et des peines ou traitements inhumains ou dégradants (CPT) du 23 au 27 avril 2012, *CPT/inf (2012) 36*, Straatsburg, Raad van Europa, 13 december 2012, www.cpt.coe.int/documents/bel/2012-36-inf-fra.pdf, § 56.

³⁴³ Zie *supra* randnr. 116 e.v.

³⁴⁴ L. DUPONT, *Op weg naar een beginselenwet gevangeniswezen: Proeve van Voorontwerp van Beginselenwet Gevangeniswezen en*

wettelijk omschreven categorie van gedetineerden ten aanzien van wie het gebruik van dwangmiddelen altijd zou moeten worden uitgesloten, zoals zwangere of ernstig zieke gedetineerden. Ten slotte deelt ook het EHRM deze mening. In een recent arrest heeft het gesteld dat de lidstaten voor het gebruik van traangas in de gevangenis een wettelijk kader dienen te voorzien.³⁵¹

Bijgevolg durf ik te pleiten voor een juridische grondslag in de Basiswet die het gebruik van handboeien en andere dwangmiddelen aan banden legt, naar het voorbeeld van onze buurlanden.^{352, 353}

6. Naaktfouilles

6.1. Europese rechtspraak

6.1.1. Algemeen

128. De rechters in Straatsburg zijn veeleisend op het gebied van de naaktfouilles van gedetineerden, in het bijzonder wanneer zij worden toegepast zonder precies doel of bij wijze van routinemaatregel.^{354, 355}

129. Volgens het EHRM is het gedwongen uitkleden van een persoon een harde maatregel, die vaak een zekere mate van leed impliceert.³⁵⁶ Daarom heeft het in zijn basisarrest *Valasinas v. Lithuania* benadrukt dat hoewel naaktfouilles noodzakelijk kunnen zijn om de veiligheid in de gevangenis te verzekeren of om ordeverstoring in de gevangenis te voorkomen, zij in de eerste plaats op een gepaste manier moeten geschieden.³⁵⁷ Wanneer de naaktfouilles bovendien geen gevestigde band vertonen met het bewaren van de veiligheid of het voorkomen van ordeverstoringen, kunnen er problemen rijzen.³⁵⁸

130. Samengevat dient de naaktfouille aan twee voorwaarden te voldoen teneinde de menselijke waardigheid van de gedetineerde zo veel mogelijk te vrijwaren:

³⁵¹ EHRM 22 maart 2016, *Kars and others/Turkey*, § 103.

³⁵² Voor Frankrijk: art. 283-3 en 283-4 Code de procédure pénale; M. MOLINER-DUBOST, "La dignité des détenus, le juge et le contrôle de la nécessité des mesures de sécurité pénitentiaire", *RTDH* 2008, afl. 73, 77-86 (81 e.v.).

³⁵³ Voor Nederland: Wet Geweldsinstructie Penitentiare Inrichtingen, <http://wetten.overheid.nl/>.

³⁵⁴ J. MURDOCH, *Le traitement des détenus: critères européens*, Straatsburg, Les Editions du Conseil de l'Europe, 2007, 271.

³⁵⁵ Zo verzet het Hof zich tegen naaktfouilles die bij wijze van routinemaatregel worden toegepast zonder enig verband met een veiligheidsrisico of een specifieke gedraging van de gedetineerde (EHRM 17 april 2012, *Piechowicz/Poland*, § 167; EHRM 19 april 2016, *Karkowski/Poland*, § 39; EHRM 14 juni 2016, *Pugžlys/Poland*, § 62).

³⁵⁶ EHRM 12 maart 2015, *Lyalyakin/Russia*, § 75.

³⁵⁷ EHRM 24 juli 2001, *Valasinas/Lithuania*, § 117; EHRM 15 november 2001, *Iwanczuk/Poland*, §§ 54-60; EHRM 12 maart 2015, *Lyalyakin/Russia*, § 75.

³⁵⁸ EHRM 15 november 2001, *Iwanczuk/Poland*, §§ 58-59.

- ten eerste moet zij gerechtvaardigd zijn door de doelstellingen van veiligheid in de gevangenis, handhaving van de orde of het voorkomen van misdrijven³⁵⁹;
- ten tweede moet zij worden uitgevoerd volgens adequate modaliteiten, op een zodanige wijze dat het leed of de vernedering die de gedetineerde ondergaat, niet het onvermijdelijke niveau van leed dat inherent is aan die behandeling, overschrijdt.^{360, 361}

6.1.2. Gerechtvaardigd door doelstellingen van veiligheid

131. Systematische en integrale fouilles die niet gerechtvaardigd zijn en niet ingegeven zijn door veiligheidsoverwegingen, kunnen bij gedetineerden het gevoel teweegbrengen dat zij het slachtoffer zijn van arbitraire maatregelen. De gevoelens van willekeur, minderwaardigheid en angst die er vaak mee gepaard gaan, en het gevoel van een diepe aantasting van de waardigheid die wordt veroorzaakt door de verplichting om zich uit te kleden in het bijzijn van anderen en zich te onderwerpen aan een visueel anaal onderzoek, kunnen kenmerkend zijn voor een graad van vernedering die het duldbare en onvermijdelijke niveau van vernedering dat een naaktfouille met zich meebrengt, overschrijdt.³⁶²

6.1.3. Uitgevoerd volgens adequate modaliteiten

132. In *Valasinas* werd het in strijd bevonden met artikel 3 EVRM dat een mannelijke gedetineerde naakt werd uitgekleden in aanwezigheid van een vrouwelijke cipier, die tijdens de fouille zijn geslachtsorganen betastte.³⁶³

133. In *Wiktorko v. Poland* meende het Hof dat het gedwongen uitkleden van een vrouwelijke gedetineerde door mannelijk personeel en haar vervolgens gedurende tien uur lang vastbinden op een bed, een vernederende behandeling uitmaakte.³⁶⁴

134. Het EHRM besloot eveneens tot een schending van artikel 3 EVRM in *El Shennawy v. France*, waar de verzoeker de naaktfouilles had aangeklaagd die op hem werden toegepast gedurende de lopende strafprocedure. Deze naaktfouilles waren volgens het Hof niet gerechtvaardigd door veiligheidsoverwegingen. Hoewel zij slechts gedurende een korte periode plaatsvonden, hadden ze bij de verzoeker

³⁵⁹ EHRM 15 juni 2010, *Ciupercescu/Romania*, § 116; EHRM 20 januari 2011, *El Shennawy/France*, § 38; EHRM 31 oktober 2013, *S.J. (no. 2)/Luxembourg*, § 54.

³⁶⁰ EHRM 20 januari 2011, *El Shennawy/France*, § 38; EHRM 31 oktober 2013, *S.J. (no. 2)/Luxembourg*, § 54.

³⁶¹ M. MOLINER-DUBOST, "La dignité des détenus, le juge et le contrôle de la nécessité des mesures de sécurité pénitentiaire", *RTDH* 2008, afl. 73, 77-86 (78).

³⁶² EHRM 12 juni 2007, *Frérot/France*, § 47; EHRM 20 januari 2011, *El Shennawy/France*, § 37; EHRM 31 oktober 2013, *S.J. (no. 2)/Luxembourg*, § 53.

³⁶³ EHRM 24 juli 2001, *Valasinas/Lithuania*, § 117.

³⁶⁴ EHRM 31 maart 2009, *Wiktorko/Poland*, §§ 54-55.

gevoelens van willekeur, angst en vernedering teweeggebracht die het onvermijdelijke niveau van vernedering overstegen.³⁶⁵

135. In *Jaeger v. Estonia* stelde het EHRM ten slotte geen schending van artikel 3 EVRM vast.³⁶⁶ De verzoeker moest een naaktfouille ondergaan na zijn terugkeer van de wandeling. Het Hof meende dat hij zich niet in een weerloze situatie bevond nu de fouille gebeurde door twee personen van hetzelfde geslacht, zijn geslachtsorganen niet werden aangeraakt, geen verbaal geweld werd gebruikt en hij niet in het bijzijn van andere gedetineerden werd onderzocht. De minimumdrempel van ernst werd aldus niet overschreden.³⁶⁷

6.2. Situatie in België

6.2.1. Van een duidelijk onderscheid tussen onderzoek aan de kledij en de naaktfouille ...

136. Er valt veel te schrijven over de evolutie die ons Belgisch penitentiair recht heeft doorgemaakt op het vlak van de fouilles ten aanzien van gedetineerden. Hierna zet ik een en ander op een rij om nadien halt te houden bij de huidige stand van zaken.

137. Met de totstandkoming van de Basiswet in 2005 maakte de wetgever in artikel 108 een scherp onderscheid tussen enerzijds het onderzoek aan de kledij en anderzijds de fouille op het lichaam. Waar het onderzoek aan de kledij tot doel heeft na te gaan of de gedetineerde in het bezit is van voorwerpen of substanties, vereist de fouille op het lichaam een afzonderlijke beslissing van de directeur en gaat deze gepaard met “ontkleding en het uitwendig schouwen van de openingen en de holten van het lichaam”.³⁶⁸ In het Eindverslag van de Basiswet erkende de wetgever het ingrijpend karakter van de fouille aan het lichaam: “*Het onderzoek op het lichaam is evenwel een veel ingrijpendere maatregel, die op zich reeds een aantasting van het eergevoel inhoudt. Deze mag zeker niet routinematig uitgevoerd worden ...*”.³⁶⁹ Dit duaal regime was volgens BEERNAERT volledig in overeenstemming met de rechtspraak van het EHRM, nu Straatsburg systematische naaktfouilles die niet gerechtvaardigd zijn door het gedrag van de gedetineerde, strijdig acht met artikel 3 EVRM.³⁷⁰

³⁶⁵ EHRM 20 januari 2011, *El Shennawy/France*, § 44.

³⁶⁶ EHRM 31 juli 2014, *Jaeger/Estonia*.

³⁶⁷ EHRM 31 juli 2014, *Jaeger/Estonia*, § 42. In deze zaak besloot het EHRM wel tot een schending van art. 8 EVRM.

³⁶⁸ T. DAEMS, “Getwitter en getwetter over de straf. Rechten van gedetineerden: terug naar af”, *Panopticon* 2013, afl. 4, 284-290 (285).

³⁶⁹ Eindverslag van de commissie “basiswet gevangeniswezen en rechtspositie van gedetineerden”, *Parl.St.* Kamer 2000-01, nr. 1076/001, 179.

³⁷⁰ M.-A. BEERNAERT, “Fouilles des détenus: retour sur une triste saga” (noot onder GwH 29 januari 2014), *Rev.dr.pén.* 2014, 529-536 (530).

6.2.2. Naar een ‘volledig onderzoek aan de kledij’ ...

138. De goede bedoelingen die de wetgever wellicht had, werden kort na de inwerkingtreding van artikel 108 Basiswet op 15 januari 2007 tenietgedaan door een collectieve brief van de penitentiaire administratie³⁷¹, die een onderscheid invoerde tussen drie categorieën van onderzoek aan de kledij: het summier, het grondig en het volledig onderzoek aan de kledij.³⁷² Het volledig onderzoek aan de kledij impliceerde dat gedetineerden zich op systematische wijze van hun kledij moesten ontdoen, zodat de penitentiaire beambte deze kon controleren.³⁷³

139. Al snel bleek dat gedetineerden massaal naar de rechter trokken omdat zij meenden dat hun subjectieve rechten werden aangetast.^{374, 375} Zo beweerden enkele gedetineerden voor de kortgedingrechter in Hasselt dat zij systematisch verplicht werden om zich tot op het naakte lichaam te ontkleden nadat zij contact hadden met personen buiten de gevangenis en dat dit in strijd was met artikel 108 Basiswet. Zij stelden dat dit volledig onderzoek aan de kledij *de facto* neerkwam op een fouille op het lichaam en dat bijgevolg een toelating van de gevangenisdirecteur vereist was. De Hasseltse kortgedingrechter zag daar echter geen graten in. Het onderzoek aan de kledij kon volgens haar niet worden gelijkgesteld met een fouillering op het lichaam omdat er geen exploratie van de intieme delen zou plaatsvinden.³⁷⁶

140. Het hof van beroep van Antwerpen nam geen genoegen met de beslissing van de kortgedingrechter. Het overwoog o.m. dat de wetgever de mate waarin het schaamtegevoel of het eerbaarheidsgevoel van de persoon wordt gekrenkt, als onderscheidingscriterium hanteerde tussen het onderzoek aan de kledij (art. 108, § 1 Basiswet) en de fouille aan het lichaam (art. 108, § 2 Basiswet).³⁷⁷ *In casu* konden de gedetineerden zich wel uitkleden achter een kamerscherm, maar bleef de bewaker steeds naar hun lichaam kijken om te controleren of alle kledij was afgegeven. Het hof van beroep besloot dat de fouille van de kledij, te weten met volledig

³⁷¹ Collectieve brief nr. 86 van 19 februari 2007, verkregen via Directoraat-Generaal EPI.

³⁷² T. DAEMS, “Getwitter en getwetter over de straf. Rechten van gedetineerden: terug naar af”, *Panopticon* 2013, afl. 4, 284-290 (286).

³⁷³ T. DAEMS, “Enkele bedenkingen bij rechtsontwikkelingen voor gedetineerden, naar aanleiding van een decennium basiswet gevangeniswezen”, *Panopticon* 2015, afl. 1, 1-8 (5).

³⁷⁴ Antwerpen 17 maart 2010, *NC* 2010, 191 e.v., noot L. HUYBRECHTS, *T.Strafr.* 2011, afl.1, 77 e.v., noot P. DE HERT.

³⁷⁵ BEERNAERT verwijst ook naar Rb. Brussel KG 25 mei 2007, onuitg. (M.-A. BEERNAERT, *Manuel de droit pénitentiaire*, Limal, Anthemis, 2012, 192).

³⁷⁶ P. DE HERT, “Onderzoek van gevangenskledij of fouillering op het lichaam”, *T.Strafr.* 2011, afl. 1, 81.

³⁷⁷ Antwerpen 17 maart 2010, *NC* 2010, 191 e.v., noot L. HUYBRECHTS; *T.Strafr.* 2011, afl.1, 77 e.v., noot P. DE HERT; zie *contra* Brussel 11 december 2007, *NC* 2009, 204, noot K. HANOULLE en F. VERBRUGGEN, “Fouille-arrest? Foei, arrest! Het schaamteloos uitkleden van (de rechten van) gedetineerden”.

uitkleden van de gedetineerde tot op het naakte lichaam, zonder dat er een afzonderlijke gemotiveerde beslissing is van de directeur, *prima facie* in strijd was met de tekst van de Basiswet en de bedoeling van de wetgever.³⁷⁸

141. Waar een meerderheid van de doctrine de visie van het hof van beroep van Antwerpen bijtrad³⁷⁹, uitte HUYBRECHTS kritiek op deze uitspraak. Volgens hem heeft het Europees Hof zich overigens enkel uitgesproken over de systematische naaktfouilles, doch niet over een loutere veiligheidsfouillering zoals in het arrest van het hof van beroep van Antwerpen aan de orde was. Hij besloot daarom dat het volledig onderzoek van de kledij conform duidelijke administratieve onderrichtingen zou plaatsvinden, waarbij gedetineerden zich om veiligheidsredenen dienen te ontkleden tot op het lichaam. Hierbij moeten zij zich noodzakelijk naakt vertonen zonder dat de bewakers hen speciaal vernederen.³⁸⁰

6.2.3. Tot een herinvoering van systematische naaktfouilles

142. Met de wet van 1 juli 2013 werd artikel 108, § 2 Basiswet gewijzigd in die zin dat de wetgever opnieuw heeft geopteerd voor systematische naaktfouilles.³⁸¹ Een fouillering op het lichaam zal op collectieve wijze worden uitgevoerd bij het betreden van de gevangenis en voorafgaand aan de plaatsing in een beveiligde cel of de opsluiting in een strafcel. De gevangenisdirecteur kan daarenboven na bezoek dat heeft plaatsgevonden in de gemeenschappelijke bezoekszaal beslissen dat de gedetineerde onderworpen wordt aan een fouillering op het lichaam. In al deze gevallen wordt de naaktfouille dus een automatisme dat geen verdere motivering behoeft.³⁸²

143. In de rechtsleer werd aanvankelijk geopperd dat deze nieuwe bepaling de proportionaliteitstoets van artikel 3 EVRM moeilijk zou doorstaan.³⁸³ Ook de Raad van State had geen groen licht gegeven voor de wetwijziging. Zij merkte op dat “*de memorie van toelichting nauwelijks een indicatie bevatte omtrent de verantwoording om van deze optie af te wijken; er wordt enkel op vage wijze verwezen naar de praktijk en de inefficiëntie van het bestaande regime, waarbij gewag wordt gemaakt van het bestaan van ‘meerdere problemen’*”.³⁸⁴

³⁷⁸ *Ibid.*

³⁷⁹ P. DE HERT, “Onderzoek van gevangenskledij of fouillering op het lichaam”, *T.Strafr.* 2011, afl. 1, 82-83; M.-A. BEERNAERT, “Fouilles des détenus: retour sur une triste saga” (noot onder GwH 29 januari 2014), *Rev.dr.pén.* 2014, 529-536 (531).

³⁸⁰ L. HUYBRECHTS, “Betreffende subjectieve rechten van gedetineerden” (noot onder Antwerpen 17 maart 2010), *NC* 2010, 196. *BS* 6 september 2013.

³⁸¹ T. DAEMS, “Getwitter en getwetter over de straf. Rechten van gedetineerden: terug naar af”, *Panopticon* 2013, afl. 4, 284-290 (286).

³⁸² T. DAEMS, V. EECHEHAUDT, E. MAES en T. VANDER BEKEN, “De basiswet van 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden: een status quaestionis”, *T.Strafr.* 2014, afl.1, 2-46 (36).

³⁸³ Adv.RvS nr. 52 884/3 van 14 maart 2013, *Parl.St.* Kamer 2012-13, nr. 53-2744/1, 19.

144. Ondertussen heeft het Grondwettelijk Hof de wetgever teruggefloten. In twee arresten heeft het het nieuwe artikel 108 respectievelijk geschorst en vernietigd³⁸⁵, telkens met een bijna identieke motivering: “*Door in een stelselmatige fouillering op het lichaam te voorzien, gaat de bepaling verder dan strikt noodzakelijk is om de nagestreefde doelstelling te bereiken. Er kan immers niet worden aangenomen dat elk van die situaties, voor elke gedetineerde, een verhoogd risico voor de veiligheid of voor de orde in de gevangenis doet ontstaan.*”³⁸⁶

145. De rechtspraak van het Grondwettelijk Hof moet positief worden onthaald en komt tevens op tijd. Tot nog toe liep België geen enkele veroordeling op wegens de toepassing van de naaktfouilles. Door de vernietiging van de systematische naaktfouilles lijkt die kans ook minder reëel. Men mag echter niet te voorbarig zijn, nu een recent uitgevaardigde collectieve brief de gevangenisdirecteur toestaat om in zijn gemotiveerde beslissing te bepalen dat de naaktfouille ofwel een eenmalig, ofwel een terugkerend karakter heeft binnen een opgegeven periode.³⁸⁷ De toepassing hiervan zal in elk geval niet ontsnappen aan het toezien oog van het EHRM ...

IV. Slotbeschouwing

146. Op de vraag of de mensenrechtenbescherming van Belgische gedetineerden adequaat verloopt, kan m.i. niet bevestigend worden geantwoord. Het CPT kaart in zijn rapporten keer op keer het probleem van de overbevolking in de Belgische gevangenis aan. De gevolgen voor de gedetineerden zijn hallucinant. In vele gevallen moeten zij hun kleine cel met meerdere gevangenen delen, waardoor de individuele ruimte die hen rest, slechts zeer gering is. Onder meer het *Vasilescu*-arrest vormt het levend bewijs van deze problematiek. Naast het nemen van structurele maatregelen zoals alternatieve bestraffing en het bijbouwen van gevangenis, moet dringend werk worden gemaakt van de uitvoering van de bepalingen in de Basiswet met betrekking tot de materiële levensvoorwaarden. Daarnaast zou het wenselijk zijn om bepalingen in te voeren die expliciet een minimale oppervlakte van 3 m² per gedetineerde vooropstellen.

147. Een ander heikel punt vormt het uitblijven van een gegarandeerde minimale dienstverlening in de gevangenis. Hierboven heb ik aangetoond dat gedetineerden in tijden van cipersstakingen niet aarzelen om voor de kortgeding-rechter voorlopige maatregelen te vorderen met als doel een einde te maken aan hun onmenselijke en vernederende

³⁸⁵ GwH 30 oktober 2013, nr. 143/2013, *Rev.dr.pén.* 2014, 77-78; GwH 29 januari 2014, nr. 20/2014, *Rev.dr.pén.* 2014, 524-536, noot M.-A. BEERNAERT, *NJW* 2014, afl. 300, 319.

³⁸⁶ *Ibid.*

³⁸⁷ M.-A. BEERNAERT, “Fouilles des détenus: retour sur une triste saga” (noot onder GwH 29 januari 2014), *Rev.dr.pén.* 2014, 529-536 (534).

behandeling. Werkonderbrekingen van het gevangenispersoneel kunnen de basisrechten van gedetineerden immers op ernstige wijze aantasten. Het gebruik van douches, de verdeling van voedsel, de toegang tot activiteiten e.d. vormen dikwijls een probleem. Het stakingsrecht kan en mag mijns inziens nooit een schending van artikel 3 EVRM rechtvaardigen.

148. Tot op heden ontbreekt de parlementaire moed voor een wettelijke regeling die een minimumaantal personeelsleden oproept wanneer het werk wordt neergelegd. Nochtans heeft het CPT al meermaals een oproep gedaan om werk te maken van een dergelijke regeling. De wetsvoorstellen die in die zin zijn geformuleerd, zouden alvast een passend antwoord kunnen bieden. Ik moedig de wetgever dan ook aan om deze voorstellen zo spoedig mogelijk aan te nemen. Bij gebreke daarvan zal een veroordeling door het EHRM vroeg of laat om de hoek loeren.

149. Ook op het gebied van de gezondheidszorg heb ik in dit werk een aantal tekortkomingen genoteerd. Zo zijn de relevante bepalingen in de Basiswet nog steeds niet in werking getreden. Dat is opvallend, nu het EHRM in tal van arresten heeft benadrukt dat de lidstaten voldoende maatregelen moeten nemen om een adequate gezondheidszorg voor gedetineerden te verzekeren. Aan die eis kan m.i. niet worden tegemoetgekomen indien een lidstaat nog geen maatregelen heeft genomen om de wettelijke bepalingen ter zake uit te voeren.

150. Wat de afzonderingsmaatregelen ten aanzien van gedetineerden betreft, scoort de Belgische wetgever beter. De regeling is zodanig geïnspireerd op de rechtspraak van het EHRM dat een onmenselijke en vernederende behandeling in de regel uitgesloten is. Niettemin ontbreekt vandaag de beroepsmogelijkheid voor een gedetineerde bij een onafhankelijke rechterlijke instantie die in staat is om de afzonderingsbeslissing te herzien.

151. Beschouwt men vervolgens de Belgische wetgeving en regelgeving omtrent dwangmaatregelen ten aanzien van gedetineerden, dan stelt men vast dat zij vrij algemeen is maar niettemin in overeenstemming is met de Europese principes van proportionaliteit en subsidiariteit. Mijn analyse heeft echter uitgewezen dat een meer specifieke regeling wenselijk zou zijn in het licht van artikel 3 EVRM. Zo is er in ons positief recht geen wettelijke bepaling te bespeuren inzake het gebruik van handboeien of traangas, bijvoorbeeld in het geval van protest door de gedetineerden. Dit zou daarenboven een stap voorwaarts betekenen voor de rechtszekerheid van de gedetineerden.

152. Wat tot slot de naaktfouilles van gedetineerden aangaat, werd in 2014 door het Grondwettelijk Hof komaf gemaakt met de systematische naaktfouilles zonder afzonderlijke beslissing van de gevangenisdirecteur. Vandaag wordt

opnieuw een helder onderscheid gemaakt tussen enerzijds het minder ingrijpend onderzoek aan de kledij en anderzijds de fouille aan het lichaam. We zullen in de toekomst toch waakzaam moeten zijn, wetende dat via een recente collectieve brief de systematische naaktfouilles opnieuw *de facto* ons rechtssysteem zijn binnengeslopen ...

